

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

PAP JÓZSEF, HARKAI VASS ÉVA,
GÉBER LÁSZLÓ ÉS KUBÁT GÁBOR VERSEI
GOBBY FEHÉR GYULA NOVELLÁJA
BORDÁS GYŐZŐ REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA
IN MEMORIAM DESANKA MAKSIMOVIĆ
HERCEG JÁNOS: RÉGI DOLGAINKRÓL (XI.)
MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ ÉS CSEH MÁRTA
NYELVÉSZETI TANULMÁNYA
MIODRAG PAVLOVIĆ ESSZÉJE

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1993

Március

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Pap József* versei 113
Gobby Fehér Gyula: Egy ló története (*novella*) 118
Harkai Vass Éva versei 124
Géber László versei 127
Bordás Győző: Csukódó zsilipek (*VII., Pótvizsgám története*) 129
Kubát Gábor: Tenger (*versciklus*) 141
In memoriam *Desanka Maksimović* 143

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Herceg János:* Régi dolgainkról (*XI.*) 146
Molnár Csikós László: Az iskolai anyanyelvápolás lehetőségei és korlátai 153

PAP JÓZSEF VERSEI

HALÁLOSAN NYUGODT

Éjszakánként – alighanem
ablakredőny-vértemen át –
fény hatol be a szobámba.
Minden bizonnyal a sugárút
hivalkodó fénye.
Arcomon szöszmötöl, arra ébredek.
S ahogy fölülök, zavartan látom,
a fejem helyén, a párnámon
tenyérszerű fénytócsa,
s egynéhány a szőnyegen is
meg a szoba falán: pislognak
a tapéta bazsarózsái, Cigonya
képéből kiugrik egy sápadt tulipán,
hunyorog Hangya magába roskadt
clownja, és B. K. kerámialapján
meg-megrezdül szakálla
a széttárt karú bizánci szentnek.
Valóságos csillagkép terelődik
egybe: magáncsillagzatom.
Am úgy rémlik, mégsem igaz fény ez.
Mennyivel más, mint az a sugárzó,
amikor vetítenek a moziteremben.
Mintha magából a tapétából,
annak virágaiból, a diófakomód
barna furnérjáról, a hallgatag
képekről, bentről a párnatokból

szüremkednének elő
a néma holdudvarnak vagy a
kagylóhéj gyöngyházának vélhető,
hunyorogató pászmák.
A fény útja, mondanám, láthatatlan.
Azt azonban, hogy hogyan jut be
hozzám, azt már tudni vélem.
Reggel az lesz az első dolgom,
hogy tüzetesen átvizsgálom a redőnyt,
s ha beigazolódik a gyanúm,
majd gondosan beragasztgatom
a rozoga szerkezet rejtett réseit.
A lármát, zajt, vízsustorgást
és minden más nyugtalanító körülményt,
mozzanatot sikerült a szobámból
már előbb kirekesztenem.
Totális izoláció.
Most még ennek a hivatlan,
betolakodó fénynek kell elvágnom,
eltorlaszolnom az útját,
és akkor majd nyugodt leszek.
Halálosan nyugodt leszek.
(Hozzátehetném még:
„akár meg is halhatok”,
de ezt máskorra hagyom.)

HÓHULLÁSKOR

Mert így van és nem másképp:
amikor hullani kezd a hó,
minden más elodázódik.
Látványával telik meg a szem,
megenged a lélek erélye,
s jóleső megnyugvással
töltődik föl az ember.
„Ne tégy most semmit!”
– üzenik az ingó-lengő pihék.
„Most majd mi cselekszünk.

Megszépítjük a siralmas kertet,
tisztába tesszük a mocskos
utcákat, a gyászos háztetőket.
Fehérbe öltöztetjük a fákat
s a cserjéket, bokrokat is
menyasszonyi vagy balettruhába.”
És ráhagyatkozom: a fehérségre,
a súlytalan szállingózásra,
erre a légies rendezvényre,
ahogyan az Eurovízió újévi
gálakoncertjének bécsi keringőire.
Micsoda könnyed, micsoda szárnyaló,
micsoda elragadó előadás ez!
Micsoda elbűvölő kivitelezés.
Nem a csüggedés beszél belőlem.
Semminemű testi vagy szellemi restség!
Ni, nyughatatlan cinkéink is
elmaradtak ma, s meghúzódva valahol
vagy egymáshoz simulva ámuldoznak
a hópehely-tütü lejtette piruetteken.
Ma érintetlen marad teraszunkon
az avas dióbél
meg a kiakasztott szalonnaszelet.

1993. január

TÍZ SORBAN

Kálnoky, a szavak virtuóza egyik tízorosában
dicsőíti a csendéletfestőt, kinek jóvoltából
jelentéktelen tárgyak is (korsó, pohár, üvegek
stb.) elkerülhetik a szemétdombot, vagy – szavaival
élve –: „a fölöslegessé vált holmik vesztőhelyét”,
azáltal, hogy a művész „rajtuk keresztül fejezte ki
önmagát, vagy önmagán keresztül” e tárgyakat,
így nyerve esélyt a jelentőségre, örökkévalóságra.
Ha összeadom, mi mindenemet dobta már szemétre,
M., az én éber asszonyom – fölért egy hóhérral!

KÉSŐ TALÁLKOZÁS

Fehér Kálmánnak (is szánom)

Hogy a kutyáját is
elmarta magától,
már késő volt;
előbb kellett volna
találkoznia a jó öreg
Montaigne-nyal,
s elengedetten
„elbeszélgetni” vele,
hogy felismerje
és megízlelhesse
a legfőbb örömet,
élvezetet. . .
De akkor már
nem szenvedhette
senki társaságát,
akárhogyan
igyekezett is:
nem talált barátira,
beszélgetőtársra.
S az egyetlen,
a kutyáját sem
hívhatta már vissza.

NYILATKOZAT

*A Balkán egyik hadszínterén
életem és a XX. század vége felé*

„Mihozzánk képest
a nagyapák és apáink
kenetes beszédű fecsegők
és nagyot mondók voltak.

Ahogy megszólaltak,
mindjárt elefántot mondtak;
de tenni?
Bolhányit, ha tettek.

Mi bolhányit se mondunk.
Zabszem a fenekünkben,
oszt lövünk, pusztulunk.

Mód se meg idő sincs
a mellébeszélésre.”

KORA TAVASSZAL

Négy haiku

1.

Hóvirág fehér
háttérrel – mondhatnám. Most,
hogy újra szakad.

2.

A téltemetőt
észre kellett vennem, és
ez már a tavasz.

3.

Szende virágja,
hogy „feldobtad” a kertet!
Már-már irigylem. . .

4.

Bádogcsatornák
dobhártyáján: kop-kop-kop –
szökik már a tél.

EGY LÓ TÖRTÉNETE

GOBBY FEHÉR GYULA

Böhömmel ültünk a Félkarúnál, és ittunk.

Emlékszel Jucikára?

Böhöm általában a harmadik kör után került jó hangulatba. Akkor se sokat szólt, viszont néha minden magyarázat nélkül elvigorodott.

Az volt a bevaló csaj.

Nem siettünk az itallal. Csöndes délután volt, pihenni ültünk le, nem zabálni.

Most hol van?

Más nem is volt a Félkarúnál, csak mi ketten. Még a gazda sem ült le velünk. Állítólag a cefre körül volt dolga, de nem kérdeztük. Ő se kérdezett bennünket soha az ügyeinkről.

Talán Szabadkán. Oda ment férjhez.

Elgondolkodtunk Jucika sorsán. Elképzeltük a szabadkai piacon. Látuk a városháza előtt. Látuk fürdőruhában a palicsi strandon.

Böhöm vigyorgott.

Már megint a fantáziád működik. Mondtam. De ő megrázta a fejét.

Á, nem. Most nem.

Fölkeltem, és töltöttem mindkettőnknek egy-egy kupicával. Böhöm ritkán van jó hangulatban. Olyankor érdemes vele üldögélni.

Pedig valami jár az eszedben, ugye?

Böhöm belenyalt a pálinkába, csettintett, s csak akkor válaszolt.

Meséltem, mit tettem Jucikáért?

Ez új volt. Böhöm sohasem beszélt viselt dolgairól. Mindenki azt hitte, Jucikába is szerelmes lett, viszonzatlan szerelemmel, mint általában, aztán a lány eltűnt, és Böhöm érdeklődése más nő felé fordult.

Tettél valamit érte?

Bizony.

A hatalmas ember a tenyerébe lógatta a fejét, már azt hittem, megint megkukul, mikor mesélni kezdett.

Valamilyen színdarabot nézett akkoriban Jucika. És mikor meglátogattam, egész idő alatt a lovakról mesélt. Hogy valaki egy országot adott egy lóért. Meg hogy a lovak nemes állatok. Olyanok, mint a lordok Angliában. El volt keveredve a lovakkal. A végén megígértem neki, hogy szerzek neki lovat egy csókért. Persze, nevetett, de én komolyan gondoltam. Komolyan is mondtam neki. Hozom a lovat, ha megcsókol. Ő meg azt mondta, hogy előbb a ló, aztán a csók. Így váltunk el. Még az ajtóból is nevetett rám, és rám úgy hatott az a nevetés, hogy egész boldond lettem tőle. Mindjárt akkor este elindultam lovat lopni.

Loptál neki lovat?

Nem kellett volna semmit kérdezni. Csak megzavartam Böhömöt, de a csodálkozás tört ki belőlem. Sok mindenfélét csináltunk már együtt, de sose mesélte el ezt az esetet.

Egy ideig hallgattunk.

Hol lehet itt lovat találni? Csak a szállásokon. Vagy valamelyik faluban. Az öreg Giricnek volt akkor még lova, de abból a gebéből élt, egész nap ott rostokolt az állomás előtt. Tőle sajnáltam volna elvenni a lovát. Meg nem is nagyon nézett az ki se nemesnek, se lordnak. Elindultam a töltés mentén Futak felé. A Guszak-szálláson már régen nincs ló, alaposan ki kellett lépniem, míg olyan szállás felé értem, ahol lovat gyanítottam. De az első helyen mindjárt megharapott a kutya.

Elkapott a kutya?

Kitört belőlem a röhögés, és akármilyen szemrehányóan is nézett rám a barátom, nem tudtam visszafojtani.

Hiába röhögsz, így volt. Nem is nyikkant az a ronda dög, meghúzódtott a sövény mögött, és amikor melléje értem, a bal bokámba harapott. Még csak nem is volt valami nagyobb fajta. Egyszerű kis vakarcs volt, szállási vadóc.

Őszinte haraggal mondta, még ma is fájt neki, hogy így kitoltak vele.

Rávágtam egyet, de akkor meg úgy ordított, hogy a gazda mindjárt lámpát gyújtott a szobában. Kénytelen voltam elsántikálni. Csak a negyedik szállásnál sikerült bejutnom az istállóba, ott meg kiderült, hogy csak tehének szuszognak benn, a lovakat másik helyen tartották. Hogy hol, azt csak később láttam meg, de akkorra meg belebotlottam a szénapadláson egy béreslegénybe, aki úgy megrémült, hogy alig tudtam megnyugtatni. Azt hitte, hazajáró lélek vagyok. Azt mondtam neki, hogy megharapott a kutyájuk. Be is kötötte a lábamat, még pálinkával

is megkínált, de a kutyán nagyon csodálkozott, azt mondta, hogy éppen most akarták elpusztítani, mert olyan jámbor, még a kecskék is megrávják.

Végül is nem loptál lovat?

Végül is loptam, de az csak másnap volt. Talán nem is loptam, inkább rám erőszakolták.

Egy lovat?

Egy igazi almásderest. Addig a fene se tudta, mi az az almásderes, de nekem maga a gazdája magyarázta el, hogy a kerek foltok miatt nevezik így a szürkét.

De hogy jutottál el odáig?

Bemeséltem a béreslegénynek, hogy elkódorgott a lovam. Hogy azért jöttem erre, mert keresek egy lovat. A sajátomat. Mire azt kérdezte, hány lovam van. Mondtam neki, hogy egy. Mire azt mondta, hogy akkor gyorsan szerezzek legalább még egyet, mert egy lóval úgyse jutok messzire. Igazat is adtam neki. Ennyi kínlódást egy csókért kevesen élnek át. Ő meg azt mondta, hogy a harmadik tanyán a gazda úgyis meg akar szabadulni a lovától, vágóhídra nem akarja adni, olcsó pénzen megvásárolhatom. Üsse kő, mondtam, ha igazán olcsón adja, megveszem.

Pénzt adtál érte?

Bolond vagy? Milyen pénzt! Ha nekem pénzem lett volna, moziba viszem Jucikát, és nem a szállásokon vándorolok. Ez a koma engem kora hajnalban átvezetett a harmadik szállásra, és ott meg is egyeztünk gyorsan a gazdával. De mivel pénz egy fitying se volt nálam, behozattam magam a városba. Szépen a kocsi mögé kötöttük a lovam, aztán beporoszkáltunk a kötélgyárig. Ott megállítottam a kocsit, bementem a mesterhez, mondtam neki, hogy itt van egy falusi, de nagyon szegénylős, pedig kötelet akar venni. Aztán kimentem a gazdához, mondtam neki, hogy nagyon olcsón vehet kötelet, ha akar, viszont ezzel az ütődött kötelessel keményen kell alkudozni. Amíg ők tárgyaltak, én az almásderessel átsétáltam az iskolaudvaron. Egyenesen Jucikáék felé mentem. Egész jól sikerült minden, csak egy baj volt.

Mi baj volt? Szaladtak utánad?

Megint ki fogsz röhögni. Féltem a lótól.

Kegyetlenül megkínlódtam, hogy ne nevessek túl hangosan. Nehéz volt elképzelni Böhömöt, akitől mindenki tartott, amint reszket egy ló előtt.

Harapott?

Nem tudom. Engem nem harapott meg, mert ahányszor megrántotta,

úgy meghúztam a kötőféket, hogy majd leesett a feje. De nagyon féltém tőle. Mert prüszkölt is néha, meg elég gyakran csóválta a fejét, mint-ha viszketett volna a bőre, vagy a csoda tudja, miért. Lehet, hogy egészen normálisan viselkedett. Ma sem tudom, hogy kell bánni a lovakkal. Beleizzadtam, amíg Jucikáék házáig értünk. Ott tört ki aztán az igazi ribillió.

Nem tetszett neki a ló?

Azt nem tudom, hogy tetszett-e. De mikor kiküldte az anyja, és meglátta az almásderest, úgy elkezdett sikoltozni, hogy összeszaladt a fél utca. Még rángatózott is mérgében. Megijedtem, hogy nyavalyatörős.

Mit kiabált?

Először nem is értettem. Én már elkészítettem egy kis beszédet előre. Azt akartam neki mondani, hogy a nótában a csillagokat akarják lehozni az égről, én meg egy lovat hoztam. De ebből se lett semmi. A beszédemből. Szóhoz nemigen jutottam. Először úgy tűnt, hogy csuklik sikoltozás közben. Csak pár perc múlva értettem meg, hogy azt kiabálja, vidd el, vidd el, vidd el. Akkor már mindnyájan engem szidtak, az anyja is meg a szomszédok is, lehet, hogy a ló is, de azt nem értettem, mit fröcsköli rám a nyálát.

De hát az ő kívánságát teljesítetted.

Nem ért az fenét se. Próbáltam én megmagyarázni, hogy őerte tettem, amit tettem. Legalább a szomszédok értették volna, mit keresek ott egy lóval. De nem sok időm maradt a magyarázkodásra. A csókról említést se lehetett tenni. Különben is közölték velem, hogy Jucikának rendes vőlegénye van. Egy szabadkai villanyszerelő veszi feleségül, és én tűnjek a fenébe. Mit tehettem volna? Fogtam az almásderest, és újra útnak indultam.

Visszavitted a parasztnak?

Gondolod, teljesen hülye vagyok? Elvittem eladni. Azt hittem, el fogom adni. Legalább valami hasznom legyen a dologból. Nem elég, hogy Jucika elhagyott. Nem elég, hogy egy kutya megharapott. Nem elég, hogy csalnom, lopnom kellett. Nem elég, hogy összetoltam magam attól a szörnyetegtől, tán még becsületesnek is kellett volna lennem? Vittem a lovat eladni. Úgy éreztem, rászolgáltam egy kis haszonra.

Kortyolt egyet, aztán búsan folytatta.

Először Jócóhoz mentem el, ő közel is lakott, meg aztán úgy tudtuk, Jócó mindent megvesz. Mondhatom, lovat nem vesz. Hiába kínáltam féláron, már negyedáron is, hajthatatlan maradt. Nem vette meg. A végén még le is hülyézett. Akkor elmentem a Bandi kocsmájába. Oda olyan parasztfélék is járnak, gondoltam, hátha alkalmi áron elkel. Oda-

adtam volna egy láda sörért. Nézték, tapogatták, a szájába fújtak, de nem kellett senkinek. Akkor elmentem vele a piacra. De csak kofák meg háziasszonyok voltak jelen. Lovat kereső paraszt egy darab sem. Akkor elvonszoltam Bagiékhoz. Nekik volt valamikor lovuk, még emlékeztem rá. De kinevettek. Már régóta traktorral dolgoztak. Voltam vagy öt helyen, szegény pára senkinek se kellett. Közben a lábam földagadt. Félttem, nem volt-e véletlenül veszett az a huncut dög, amelyik megmart. Ki is fáradtam kegyetlenül. Délután az öreg Girichez értem. Azt hittem, szerencsém van, mert otthon volt. De ajándékba se akarta elfogadni a lovat. Ingyen se.

Már annyit nevettem a történeten, hogy belefájdult a hasam. Böhöm meg egyre szomorúbb lett. Töltöttem neki még egy fityókkal.

Azt mondta, nagy szegyenbe hoznám, ha lopott lóval kellene végigmennie az utcán. Kidobott ő is. Ott álltam egy almásderessel a város közepén. Amit egész napi lótás-futással elértem, az mindössze annyi volt, hogy Giric megittatta a lovat. De enni nem adott, se neki, se nekem. Nem akarta, hogy rossz hírbe hozzam. Estefelé kisántikáltam a bolgárkertészeken túlra, a mezőre, és szabadon engedtem az almásderest. Nem tudtam vele mit kezdeni.

Elengedted.

El. Egyszerűen kiengedtem a kezemből a kötőféket, és hazafelé indultam. A lábam úgy sajgott, mintha ezer szúnyog csípte volna meg.

És elment?

Dehogyan ment. Dehogyan ment. Bár elment volna.

Nem ment el a ló?

Nem az. Jött utánam engedelmesen, akárcsak vezettem volna. Mint a kiskutya. Mint egy ló.

Miért nem csaptál rá?

Először meglepődtem. Aztán kiabáltam. Ijesztgetni próbáltam. Taposoltam. Göröngyökkel hajigáltam. Mikor feléje fordultam, megállt. Mikor kiabáltam, ijesztgettem, türelmesen várt. Mikor hozzája vágtam valamit, két-három lépést hátrált. De amikor elindultam, állhatatosan jött utánam.

És megvan?

Mi?

Hát a ló? Még nálad van?

Ugyan már. Ne hülyéskedj. Azt hittem, komolyan kérdezed.

Hát mi lett vele?

Nem tudom. Mikor láttam, hogy nem tudok tőle megszabadulni, akkor kitoltam vele, mint a múltkor a rendőrökkel. A Guszak-szállás felé

csaltam, tudod, oda a kökényeshez. Ott hirtelen átbújtam a sövényen vágott kis lyukon, legurultam a vízig, és a fűzfák alatt hazaszaladtam.

És ő?

Azóta ott áll.

Vagy keres. Téged keres mindenütt.

Vagy Jucika lovagolja. Elvitte Szabadkára, és csak úgy, szőrén üli meg.

Meztelenül. És száguld vele a Palics partján.

És aztán csöndben ültünk sokáig, mert mind a ketten elképzeltük Jucika kerek fenekét a ló szürke szőrén, és láttuk reszkető melleit, ahogy ütemesen hintáznak, hegyes bimbójuk a levegőbe fúródott, kerek karjai vágyakozva nyúltak előre, és csak nyeltük szótlanul a pálinkát. Akkor már egyikünk sem nevetett.

HARKAI VASS ÉVA VERSEI

MÚLT NYARUNKRA

Szédül a hárs már, ágai súlyosan lengnek a szélben.
Szállt a virágpor, július zápora hullt. . .
Illatok úsztak ablakom szárnyain át, de az évszak
Csalfa mosollyal néz most vigyorogva felém.

Kedves apám, lásd, ím, ez a nyár sem volt az a régi: a
mennyei béke távoli erdők húrjain zeng tova már. . .
Hallod-e feldúlt poklaink égi zenéjét ott, hol
napjaid ániszos ízét őrzöd a nyelved alatt?

1992. nov. 21.

TRIPTICHON

1.

Télmélyi lélegzet

az ablakon át a kertből
zúg be a nyír tél szele száll –
kötélen ringnak száradó ruhák
fagyos párájuk
kristályosan omlik alá

dróton rongybabák lógnak
arcodhoz csapódik egy-egy lidérc

akár újraszületnél –
látlak a Vajhegyen állni
a frissen meszelt Kálvárián
alt ima zsong
s a stációk mint tüdőszárnyak
sorra megnyitják kapuik

2

Ljubljana, 1975

akkor fel sem tűnt
hogy apa hangja remegett
szervusz kislányom
szólt a telefonba
csak anya mondta később
apád sírt
nem hittem el
a ljubljana-i kórház
csak a biztosra megy
problematikus beteget
nem műtenek
apánál nem jön be
a sikerélmény
rontaná a statisztikát
amikor látogatni mentünk
már törte a szlovént
sílécés fiatalok vártak
a hegy alatt a buszra
minden színes volt
csupa alpesi jódlizó derű
képtárak sokasága
s a kedves Ljubljana hídja
el sem tudtuk képzelni
hogy itt bármi is
problematikus lehet
zajlott az élet
a Slon és a Lev előtti
tisza utcán

minden pontos
és kiszámított gondoltuk
ilyen lesz majd a leendő
sebészi beavatkozás is
bár a szállodaszobában
mi is sírtunk anyával
a két látogatás közötti
sárga délutánon
egyszerre félelmetesnek tűnt
a májusi hó
minden kristályával ránk nehezedett
katéterdrótos kötélpályán
síléces angyalok suhantak
fel ne vigyék apát a hegyre
azután hazautaztunk
s vártunk
ekkor csengett a telefon
zöldlombos alkönyat volt
ablakom alatt zúgott a hárs
apa meg sírt a telefonba

3.

Coda

mert bennem kering
idő és időtlen
minden mi volt
s minden mi voltam –
csak azt ne kérdezd
most mi van
s én ki vagyok

1992. dec. 8–14.

GÉBER LÁSZLÓ VERSEI

AHOGY A NAGY MADARAK

Ahogy a nagy madarak földet érnek.
És egy pillanatra elnémul az ének
Fogom magamat és sápadtan körbenézek
Semmi se mozdul semmit se értek
Csak az ég színe változik
Csak a vihar szele éget

A FÖLDNEK MINDEGY

Kezdheted a másik életet a jobbat
Most jobb csillag alakítja sorsodat
Gondolod az Istenek is veled vannak
Gondolod a nők se szerethetnek jobbat

Indulnál meleg déli szelek elé
De arcodat hiába fordítod az ég felé
Előrenéznél de látod a múltad
Látod a győztesek mindig elvonulnak

Keserű a remény ha azt mások adják
Kékellő halmok vagy csöndes suttogás
Fordulj ezért magadba ne beszélj másnak

A Földnek mindegy mindegy a hársnak
Levele lehullik ha jön a pangás
Tavasszal azonban ismét befogadják

A VÁROS FÖLÖTT

„mint minden sötét korokban”
(P. Gy.)

Mennyi idő kell a másvilágig
A város fölött
Nagy fekete csókák között
Mennyi idő kell az eltűnésig
Ezt kérdezem most
Mennyi idő kell és mi történik
A drótok között
Amikor a tücskök is már elhallgatnak
S „hinni kezdjük, hogy itt a Világvége”

CSUKÓDÓ ZSILIPEK (VII.)
PÓTVIZSGÁM TÖRTÉNETE

BORDÁS GYŐZŐ

- . . . és a vocativusa?
  - Hej, konju.
  - Többes számban?
  - Hej, konji.
  - Jó. De hogy ragoznád a hajót ugyanebben az esetben?
  - Egyes számban: hej, brode, többesben: hej, brodovi.
  - És ugyanennek a főnévnek a locativusát, de vigyázz, mert ez a mi nyelvünkön a latintól eltérően a kiről, miről kérdésre felel. . .
  - O brodu, illetve o brodovima.
  - Nagyszerű – mondta tanárom –, akkor ma délután felteszlek a vonatra, és utazhatsz haza. Ha megérkeztél, azonnal jelentkezel. Apádat tiszteltetem, és mondd meg neki, amint lehetőség nyílik rá, megrendezük a kiállítását. A Romos város sorozatát a Spasić-villában szeretném kiállítani. Na, akkor most még egyszer elmondod Zmaj Tündér című versét, és megyünk ebédelni.
  - Borilo se, pa se umorilo. . . – kezdtem a hosszú verset, mire ő oda sem figyelve rajzlapja fölé hajolt.
  - Csak miután befejeztem, szólt ki feleségének:
  - Renée, kész van már az ebéd?
  - Oui, Monsieur et cher Maitre! – válaszolta.
- Az elmúlt egy hónap alatt már nagyon megszokhattam ezt a szerb-francia társalgást, ami itt a világ legtermészetesebb módján zajlott. Amikor idekerültem, Novičić szobrászék házába, napokig úgy tűnt, mintha lakáj lennék, aki csak jár-keel a színen, és nem érti, hogy a két főszereplő, ki-ki a maga nyelvén, mit mond egymásnak. Aztán a fülem kezdett hozzászokni a hatalmas termetű szobrász mély baritonjához,

sőt érteni is a szavakat, de hogy a feleség szopránja mit csicsergett válaszként, fogalmam sem volt. Franciául egy szót sem tudtam, viszont gyorsan tapasztalnom kellett, hogy mindketten a maguk nyelvén beszéltek, és csak a vendégek iránti udvariasságból váltottak hol franciára, hol szerbre, merthogy mindketten mind a két nyelvet igen jól beszélték. Amikor a francia attasé jött szöbrokat nézni, Đuro Novičićből úgy folyt a francia, mintha legalábbis a Szajna vetette volna ki magából születésekor, és nem a Duna Újvidéknél. Viszont itteni baráti körükben Renée asszony beszélt folyékonyan szerbül, csak valami furcsa akcentussal. Novičićné francia volt, otthon apámtól hallottam, aki a röpké két nap alatt igyekezett minél jobban felkészíteni a hosszú vendégeskedésre.

Pótvizsgára bukásom után, illetve Grbić igazgatónál tett látogatása után apám egy reggel két képpel meg egy rajzmappával a hóna alatt fölkerelkedett, és eltűnt. Amikor hazaért, anyámmal össze-összesúgtak, aztán fogta a biciklijét, és kikarikázott a cukorgyárba Weis igazgatóhoz. Hogy hol járt, azt a nyersbőr színű nadrágszűj sem árulta el, amit ajándékba hozott az útról. Én persze nem ajándékot láttam benne, de hogy is, meg voltam róla győződve, ezzel hasít szét, ha megbukok. Különös, erős illata volt a bőrnek, émelyítő, akár a kenderáztatónak.

Amikor Weiséktől hazaért, fölhívott a műtermébe, s tudtomra adta, elutazunk. De nem mondta, hová.

– Đuro Novičićet még Bécsben ismertem meg – mesélte –, aztán találkoztunk Münchenben, Párizsban és Pesten is. Annak idején nemcsak megdicsértem, de a bécsi Wiener Zeitungnak meg is írtam, miért tartom jónak a Wiedmann Meisterschuléjában készült Fonóasszonyát, első igazán jó szobrát, s ő ezt a mai napig nem felejtette el. Amikor a minap meglátogattam, beismerte, a dicséretem rettenetes erőt adott neki, mert akkor úgy érezte, művészetének semmi értelme, a bécsi művészvilág vak a balkáni motívumok iránt. Szóval, én voltam az első, aki valami egyetemesebbet figyeltem meg azon a szobron.

Apám hosszasan és tagoltan beszélt, aztán amikor anyám is följött, a műteremben még családi ügyeikről is szó esett. Válásáról első feleségétől, s arról, hogy francia katonaként esett el mindkét fia valahol a Gráji-Alpokban.

– Most is könnybe lábadt a szeme, amikor ezekről a dolgokról beszélt – mesélte anyámnak –, Renée asszony meg alig tudta megvigasztalni: Oui, oui, soyez tran quille. És ezt ismételte mindaddig, míg meg nem nyugodott. Te, ez a nő egy valódi tündér.

Másnap anyám csomagolni kezdett, csupa ünneplő holmit, a legszebb pizsamámat, selyemingemet, csokornyakkendőmet, skót plumpnadrá-

gomat és barna bőrzakómat tette példás rendben a zöld vászonnal borított fakofferbe. Mintha csak nőíteni küldött volna. Apámmal délután elmentünk a kalaposhoz. Ekkor kaptam első kalapom, barna, filc könnyűkalap volt, ami csak érettségizőknek járt. Becsomagolva vittük haza, mert én a fejemre nem tettem volna. Hol voltam én még a nagy-érettségítő!

Amíg a városon keresztül bandukoltunk, apám valami idegen nevekkel tömte a fejemet. Michel Chapu francia szobrászt emlegette, majd Muchát, a cseh festőt, a pestiek közül pedig Edvi Illéséket, akiből talán három is volt, s az Ödön közülük az, akinek a nevét meg kell jegyez-nem, merthogy Novičić az ő műtermében is megfordult. Nem egészen értettem, mi történik körülöttem, s főleg azt nem, miért kell titokban tartani utazásom végcélját.

Majd estére, lefekvés előtt minden kiderül, gondoltam. Anyám be is osont a szobámba, és egy levelet nyomott a kezembe. Olvasni kezdtem:

„Ú. polgármesterének és a kaszinó tekintetes Elnökségének. Helyben.

Igen tisztelt Polgármester Úr, tisztelt Elnökség!

Miután festői és szobrászi hivatásomból kifolyólag annyira el vagyok foglalva, hogy kaszinónk ügyével nem foglalkozhatom oly mértékben és olyan lelkiismeretességgel, mint ahogy azt magam is szeretném, és mint ahogy ezt tőlem minden egyes tagtársam jogosan követelhetné, kaszinónk érdekét kívánom szolgálni, amidőn mind az elnöki igazgatói tisztségről, mind a vigalmi bizottság elnöki állásáról ezennel visszavonhatatlanul lemondok.

Szíveskedjenek ezt tudomásul venni, egyben pedig fogadják a kaszinó az eddig velem szemben tanúsított bizalmáért hálás köszönetemet.

Kiváló tisztelettel
Pichler József

Ú. 1925. július 25.”

– Lemondott? Miattam?

– Félek, Grbić meg fog buktatni. Ezért kérlek nagyon, tanulj.

Még mielőtt feltehettem volna a számomra leglényegesebb kérdést, anyám apám dörögő hangjára kivette a levelet a kezemből, és távozott. Másnap reggel könnyes szemekkel vett tőlem búcsút, mintha bő-röndöm, amelyet cipelnem kellett, katonaláda lett volna.

Nem tudtam mire vélni, hogy apám Szabadkára váltott jegyet, aztán meg az újvidéki vonatra tuskolt föl, minthogy a két ellenkező irányba induló vonat, mint mindig, most is egymás mellett állt. Néma csendben utaztunk, és már Újvidék házai is feltűntek, amikor apám megszólalt, mondta, ő majd ott egyedül leszáll újabb jegyet váltani. Izgatott lettem, gyermekkoromnak azok a mesehősei jelentek meg lelki szemeim előtt, akiket a szülők azért indítanak útra, hogy megszabaduljanak tőlük. Idegesen vártam visszaérését, s csak akkor nyugodtam meg kissé, amikor láttam, sietve ugrál a sínek között, pepita zakóját, mint a vasutasok piros zászlaját, lengeti a meleg nyári szél, széles karimájú kalapja alatt izad. Stollwercket és földimogyorót is hozott, azt szopogattam és rágcsáltam útközben, csillapodni nem akaró idegességemben persze, amit az is táplált, hogy a Duna hídján áthaladva számomra idegen, hegyes vidékre értünk. Aztán meg az alagút. Oda se tudtam figyelni kellőképpen, amikor a sötétben magyarul kezdte, hogy ezt meg fiatal újvidéki festő ismerősének az apja tervezte, de ez csak árnyéka a Karavankák alattinak, amelyen nemegyszer bújt át a Fiume–Klagenfurt vonalon. S míg itt, e sötét borzadályban pöfögött a vonat, biztos voltam benne, apám Alice-ra gondol, akihez őszinte leveleit írta, s amelyeket én rendre ismertem már.

Gyanúm még valóságosabbá vált, miután alakját felismertem egy éppen akkoriban készülő gipszmintáról. Anyám meg arról mesélt, Alice még a nyáron hazajön meglátogatni a lányát, azaz Sauer tanár úrékat. Mert még világosan élt bennem, mit is mesélt a múltkor is Sztankovics doktor Flóra asszonyról, biztos voltam benne, gyógykezelésre viszi majd. S ebből az alagúti sötétségből most legszívesebben a kis Vilmához menekültem volna, oda a pusztájuk jelentette oázisba, s olvastam volna neki apámnak hozzá írt leveleit. Már kifutottunk az alagútból, amikor erőre kapva apám mellének szegeztem a kérdést:

– Ugye, Maxi, miért írtad azokat a leveleket Vilmának?

Láttam, amint apám mint egy tüzes csődör kapja föl tekintetét, s maga is tapasztalva természetellenes reagálását, szeme megállapodik homlokomnak egy pontján, amely egyszerre csak sütni kezd, szinte perzselni, s ezen nem segít a kintről beáramló hűvös levegő sem.

– Ezt te honnan tudod?

– Vilma mesélte – hazudtam, minthogy bizonyítékok híján ezzel nem ellenkezhetett.

– Mikor? – tért ki ismét időt nyelő kérdésével a válasz elől.

– A múltkor, amikor kint voltunk náluk – szorítottam vissza a hurkot apám nyakára.

– Szóval, tudod?

– Tudom – mondtam, s ebben a határozott válaszomban benne volt, mindent tudok róla.

– Hát ide figyelj! – s közelebb hajolt, mert a fapados üléseken nem voltunk egyedül. – Én ott voltam katoná, ahova most utazunk. Majd látni fogod, hogy néz ki a város, milyenek ott az emberek. Engem ott poloskák csipkedtek heteken át, mígnem rájöttem, igaza volt annak a szerb festőlánynak, akit én ugyancsak Münchenben ismertem meg akkor, amikor Đuro Novičićet is.

Nem értettem, mit akar ezzel mondani.

– Ez a nő a Balkán-háborúkat is végigszenvedte ápolónőként, de mindig festett. Ez tartotta életben mindaddig, amíg a pestis el nem vitte. De festő lett, nagy festő. Szóval itt jöttem rá, hogy nekem is a háborúban is festőnek kell maradnom. Utcákat, szétlőtt házakat, beomlott pincéket festettem. Ezekkel semmire sem mentem. De amikor lefestettem az őrnagyomat, azonnal kivett a poloskafészekből, sőt hazavitt, hogy rajzoljam le a feleségét is. Örömmel tettem. Itt tértem csak újból magamhoz, s hogy őrnagyom felesége mit jelentett számomra, ezt majd akkor érted meg, ha felnőtt leszel.

– S mi köze mindezekhez a poloskákknak?

– Ettől az átoktól szabadultam meg rajztudásomnak köszönhetően. Mert ott bent a kaszárnyában olyan volt a rezsim, hogy még vizelni is csak együtt mehettünk valamennyien. Az őrnagyéknál meg fürdőszoba volt meleg vízzel, és bányahús ebédre. Ekkor jutott először eszembe, hogy rólatok Weis úr gondot visel, mert vállalta, de nem tudtam, mi van Sauerrel meg a kislányával. Féltettem őket, mert úgy éreztem, régi barátságunk alapján róluk is gondot kell viselnem. Ezért írtam Vilmának a sok kitalált, csacska történetet.

Ekkor értettem meg, hogy apám, mint egy hulló, több életet él egyszerre. Hogy kételtű, és kopolyájával hol Kochán Alice-éknál, hol Sauer Arankaéknál, hol pesti barátnőinél kapkodta a levegőt, s csak otthon működött békésen a tüdeje. Ahogy pillantást vettem pepita zakójának szabálytalan és a besütő napban megcsillanó vonalaira, keresztelőpóknak is képzeltem, aki többfelé megfonja hálóját, hogy aztán hol az egyikbe, hol a másikba másszon be. De gondját viselte minden családi fészeknek. Hogy minderre a művészet és a szerelem különös egybefonódása készítette? Lehet. Szerelmi kalandok nélkül keze és agya is megbénult. Anyám tudta ezt legjobban, akinek tűrőképességét csodáltam.

Zötyögő, macskaköves úton vitt bennünket a fiáker, patkánycserepes vityillók és nagy bérházak között kecmeregtünk a folyó felé. Már túl

voltunk a hídon, amelyről én azt képzeltem, hogy a Dunát íveli át, közben a Száva volt. Egy emeletes villa előtt álltunk meg, ez volt Novičićék háza, melléragasztva egy hatalmas műterem nagy üvegablakkal.

Apám a szobrász ismerősével nem is találkozott, mert ő a városban volt éppen, felesége fogadott bennünket. Váltottak néhány udvarias francia szót, de a nő velem szerbül beszélt. Gyöngéden, ahogy a vendéghez, no meg egy gyerekhez szokás, s bár nem sokat értettem mind-abból, amit mondott, feltűnt, barna haját ugyanolyan kontyba tűzi a feje búbjára, mint anyám. Egyágú copfját tekeri be, s nem a tarkója fölé helyezi, mint mifelénk a sváb asszonyok. Amikor apám elbúcsúzott tőlem, teával és süteménnyel kínált, és megmutatta a vendégszobát, ahol lakni fogok.

A szobrász, aki csak déltájt ért haza, hatalmas termetű ember volt, s mint feleségétől megtudtam, tanára a belgrádi negyedik gimnáziumnak is. Ahogy itt a lakásban elnéztem kő- és bronzszobraikat, mintha csak az utcán látott alakok öltöttek volna testet bennük, olyan keletiesek voltak. Hogy mindezt évtizedeken át csak a külföldi diplomaták és egy-két barátja értékelte igazán, csak később tudtam meg.

Nyelvet jöttem tanulni, a grammatikát főleg, de ha most valaki azt gondolná, hogy én itt mindennap nyelvtanoztam, téved. A két utolsó napot kivéve szó sem volt névszóragozásról, igeidőkről, hím- és nőnemekről, tárgy- és alanyi esetekről. Csak a szerb grammatika nyelvtani táblázatát nyomta tanárom a kezembe, nézegessem, olvassassam. Beszélgetnem kellett Đuro Novičićyal, ami neki egyébként nem esett nehezére, mert nyelve is mindig úgy járt, mint a keze. Beszélgetésből állt a tanulás, s ha én mondtam valamit, ő tapintatosan, mint mester teszi az inásával, korigált. Így csiszolta nyelvérzékemet. S mindezt csak akkor értettem meg, mikor egyszer feleségének mesélve, de hozzám szólva ezt mondta:

– Aki latin grammatikán nevelkedett, nehezen tud megbirkózni a szerb nyelvvel, mert esetrendszerünk is más. Már a sorrend sem azonos, mert például nálunk a tárgyeset tulajdonképpen a negyedik eset, míg a latinban ez a második. De ez csak forma kérdése – folytatta –, lényegi eltérés, hogy a németül vagy magyarul tudó accusativusszal felel a mivel kérdésre, mi meg instrumentálisszal.

Délután, mielőtt pihenni mentek volna, meglepetésemre régi magyar folyóiratokat vett elő. Pesti Vízügyi Közlemények voltak. Azt mondta, szépirodalmi szöveget a könyvtárban nem talált, de ez is megteszi.

– Ebből fogsz fordítani egy-két oldalt.

Forgatni kezdtem a számomra ismeretlen folyóiratszámokat, s csak

akkor lettem izgatott, amikor az 1910-es évfolyam egyik számában megpillantottam Vécei vízmérnökünk nevét. Fölkialtottam:

– Hát ő a mi ismerősünk!

Tanárom erre odajött, belenézett az írásba, s csak annyit kérdezett:

– Szóval, ismered?

– U njihovo dvoritu sam igrao – mire ő kijavította rossz mondatomat.

Nem kevesebb, mint másfél nyomtatott oldal volt, egy tapasztalt fordítónak sem egyszerű feladat. A szöveg ugyanis így kezdődött: „Amikor 1793 júniusában megkezdték a csatorna kiásását, kiderült – állították –, hogy Monostornál, Zombornál és Sztapárnál a talajvíz 10–12 lábbal (3–3,5 m) magasabban van, mint a csatorna aljának tervezett magassági alappontja, hogy úgyszólván tökéletes vízszintes síkban fekszik, erőteljes és folyamatos utánpótlást kap. Ez bizonyítást is nyert az 1774-es aszály idején is. Ebből arra lehetett következtetni, hogy a Duna és a Tisza közötti síkságon, ahol a Mosztongától eltekintve, amely igen lassan folyik, egyetlen folyóvíz sem található, a talajvíznek mindenütt úgyszólván azonos a szintje. Ha a talajvizet csatornával átszelnénk, és összekötnénk vele, akkor igen erős lenne a talajvíz feltörése, s ez nagyon megnehezítené a csatornaásást. Ehhez a fenekét 10–12 lábbal alacsonyabbra kellene venni. Minderre csakis a tapasztalatok alapján jöhettek rá, és nem a tervezés idején. A csatornaásás idején azt is megállapították, hogy Monostor és Sztapár között ezen a hat mérföld (45 km) hosszú szakaszon a talaj nagyjából szilárd, kemény agyagos (teglartig), és két mocsártól eltekintve mindenütt magasabb a Duna legmagasabb vízszintjénél. Nivellálással megállapították, hogy 48 lábbal (kb. 15 m) magasabban van a csatornának a tervben előírányzott mederszintjétől.”

Négyszer-öttször is elolvastam a szöveget, és meg voltam győződve róla, a pótvizsgán meg fogok bukni. Még a magyar szöveget sem érttem, nemhogy lefordíthattam volna. Tervezés, mérföld, agyag. . . Te jó ég, fogalmam sem volt, mindezt hogy mondják szerbül. S ott, a szobában ekkor úgy éreztem magam, mint nyáron a zsilipkamrában, lent a mélyben, hínárok közt úszkálva, mint egy hatalmas medencében, amelynek egyetlen kivezető útja volt, fölöttünk az ég. Itt is fönt kerestem a menedéket, de csak az ötágú csillár meredt rám. Szinte összerementem, amikor késő délután benyitott hozzám a tanár megnézni, mit csináltam eddig. Tekintetemből is kiolvashatta, moccanni sem tudtam, mire ő kezébe vette a szöveget, és lassan olvasni kezdte. Erőlködve olvasta a magyar szöveget, de föltűnt, milyen szabályosan ejti a mély a-kat, hosszan a kettőzött l-eket, szabályosan az ó-ket és ű-ket.

– Ödön – mondta mély, öblös hangján, és tekintetével a múltba révedt.

– Edvi Illés – tettem hozzá.

– Ez az, hallottál róla?

– Apám mesélte, nála tetszett tanulni.

– Festészetet! S tudod mire tanított még meg? Ha valamit nem tudsz megmagyarázni magyarul, rajzold le. Úgy biztosan könnyebb.

Ma már tudom, miért várta ez az ember, hogy majd csak fölcsillan a szemem, de akkor olyan zavarban voltam még, hogy nem értettem példálózását. Erre papírt, ceruzát vett elő, és három vastag vonalat húzott.

– Tehát miről is van szó? Ez a magasabb vonal a csatorna vízszintje – magyarázta. – Ez fölötte van a Dunáén – mutatott az alsó vonalra –, ha tehát itt átvágjuk – s ez volt a harmadik vonal –, akkor a víz innen a csatornából a Dunába folyik. Jel ti je jasno?

Ezek után, mint a világos ég.

– Ugye nem is olyan ördögös ez a mi nyelvünk?

Csak a festészet képes ilyen leegyszerűsítésekre, gondoltam, amikor magamra hagyt. Tovább olvastam: „... ezért a munkálatok megkezdése után, folytatták az érvelésüket a Kiss fivérek, meggyőződtek arról, hogy egy csatorna építése, amely négy lábbal lenne alacsonyabb a Duna eddig feljegyzett legalacsonyabb vízállásánál, nagyon drága lenne. Lassan haladnának a munkával, mert a 10–12 lábnyi réteget az erőteljesen feltörő talajvízben kellene kiásni. A tervezők ezután egy fontos adatot ismertettek, amelynek nincs nyoma egyetlen korabeli, előttünk ismert dokumentumban sem, hogy tudniillik a privilegizált Hajózási Társaság 1794 januárjában megtartott évi közgyűlésén javasolták, hogy Sztapárnál, azon a helyen, ahol véget ér a magasabb talajszint, és kezdetét veszi a sziváci depresszió, azaz a tengerszintnél alacsonyabb terület és mocsár, építsenek egy hajózsilipet (Kastenschleuse) – hát egy ilyenben éreztem én magamat az imént, villant át az agyamon, s máris gondolatban ismét a csatornaparton voltam, csakhogy most a megtöltött zsilipkamrába fejest ugrottam örömben –, a csatorna medrét pedig ne ássák 4 lábbal mélyebbre a Duna legalacsonyabb szintjénél, ahogyan azt annak idején a Froon ezredes vezette bizottság megállapította, hanem 2 lábbal kevesebbre, hogy elkerüljék az ásást a talajvíz áztatta földben. Ez a megoldás új fontos problémát vetett fel: hogyan lássák el vízzel a Monostor és Sztapár közötti hat mérföldnyi szakaszt a Duna alacsony vízállása idején, amikor a folyó vízszintje nem éri el a csatorna bejáratának szintjét.”

Ekkor jutott eszembe Sauer tanár úr, aki nekünk egy, a csatornaparton tartott gyakorlati órán elmagyarázta ezt a problémát. Sőt, egy fűzfággal a poros töltésbe be is rajzolta, hogyan tették hajózhatóvá a csa-

tornát a Kiss fivérek, s képezték ki a Kígyós, a Mosztonga és a szivácsi mocsár egy részét tározónak, ahol a víz szintje mindig három méterrel magasabb volt a Duna legalacsonyabb vízállásánál. Vettem tehát a papírt és ceruzát, és emlékezetből rajzoltam le a tározót, s rajzoltam meg a töltést a két zsilipkamrával együtt. Mielőtt lesiettem volna a műterembe, hogy megmutassam „fordításom”, fűzfákkal rajzoltam tele a tározó környékét. Öklömnyi csomókat kanyarítottam a fűzfák koronájára, az ágakat meg úgy összekuszáltam, mint egy szőlőtöke vesszőit.

Az öreg csak nézte, csak nézte a furcsa rajzot, s egyszer csak a vállamra csapott.

– Itt fogsz te nekem ülni, és rajzolni.

Így telt el a következő két hét, a félig kész és kész szobrokat vázoltam füzetembe. Előbb körbejártam őket, aztán néha még a létrára is fölkelődött, hogy onnan, de pont abból a látószögéből, amelyet meghatároztam nekem, fessek le, amit a szemem befog. Ha apám ezt látná, hogy festőiskolában vagyok, és nem a casusokkal törődöm, biztosan elővenné a nadrágszíjat, amely az itteni bazárból eredt. De nem sokat törődtem most ezzel, mert elragadtattak a gipszszobrok, mesterem kiváló munkái. Különösen a Boško Jugovićot ábrázoló tetszett, az öt méter magas szobor, amelynek eredetije, mint egy fényképről láthattam, valahol Čačakon van. Megfáradtan ült itt a rigómezei hős kettétört karddal, s fáradt karját egy tündér tartotta, a másik kezéből kiesni kész zászló lógott. S ahogyan elnéztem a tündér figuráját, egyszer csak felfedeztem Renée asszony alakját. Mozdulatai, könnyű járása, szinte nesztelen suhanása, s talán még a szopránja is benne volt. Csak a konty hiányzott a fejről. Néhány nap múlva, amikor egyszer így nesztelenül belibbent a süteményestálcával a kezében, azt mondtam neki:

– Álljon meg, kérem.

Az asszony, mintha megértette volna kívánságomat, szoborrá merevedett, én meg gyors mozdulatokkal húztam a vonalakat, amelyek olyan természetesen és gyorsan folytak, mintha csak fonalat gombolyítottam volna. Nem telt bele két perc, készen voltam. A mester, aki közben követ munkált vésővel és fakalapáccsal a kezében, mit sem hallott és látott. Csak amikor Renée asszony odavitte neki a vázlatot, tolta föl mindig orra hegyére csúszó szemüvegét, s miután rápillantott, fölkiáltott: – Pa to je moja vila, mladiću!

Olyan büszke voltam, mint annak idején, amikor hasonló könnyedséggel rajzoltam le Zmaj portréját a gimnáziumi szerbórán, s ezt valahogy el is meséltem. Este vacsora után egy Zmaj-könyvet nyomott a kezembe.

– No, akkor ezt fogod fejből megtanulni.

A Vila, azaz a Tündér volt a vers címe, s én már akkor gyanút fogtam, hogy ez a vers lehetett a szobor ihletője. Mondanom sem kell, nem az a kaszinónkban szavalt Ala j' lep ovaj svet-típusú versike volt ez, sőt, mintha nem is ugyanaz a költő írta volna.

*Borilo se, pa se umorilo:
Mrtva lei na Kosovu vojska,
Sloboda je mrtve ispratila,
Ostavila ive siromahe,
Nek robuje ko robstvom duguje,
Koji ivot u robstvu potuje.*

Három oldal volt, akárhogy is néztem, s bizony nehezen hangolódtam rá ezekre a számomra ismeretlen szavakra és a tíz szótagos versformára. S ekkor támadt egy ötletem. Bementem, s kértem Đuro Novičićet, olvassa ő fel nekem a verset. Az ő stílusát, beszédmódját fölveve már egészen könnyen ment. Két nap alatt fejemben volt minden szava, s hogy észrevétlen a névszó- és igeragozás, az aktívum és a passzívum, sőt még az a nyakatekert plusquamperfectum is belém vésődött, azt az ő láthatatlan vésőinek és kalapácsának köszönhettem.

– A kovács a kovácsmesterségen tanulja meg a verset, a festő a festészetten keresztül – magyarázta ismét, és én tökéletesen igazat adtam neki. – Én is így tanultam meg franciául meg egy kicsit németül és magyarul is – büszkélkedett most először, amióta itt voltam, de nyilván csak az én kedvemért.

Tanár volt a javából, máig ideálom.

Hogy a lehető legszebb élményekkel értem haza, mondanom sem kell. Ünneplőre viszont alig volt szükségem, mert kétszer-háromszor voltunk mindössze a városban, s csak a belga követ látogatásakor vetette fel velem Renée asszony selyemingemet, és köttette föl csokornyakendőmet, s biztatták a vendégek, velem németül beszéljen. Sikeres bemutatkozás volt ez, s a belga követ nyilván figyelmességéből tőlem is vett egy vázlatot Đuro Novičić Kaszálólány című bronzszobra mellé. Kérésére büszkén kanyarítottam oda: Adalbert Pichler, 1921, mint igazi festők teszik. Árán otthon egy vadonatúj biciklit vettünk.

Már azt hittem, hogy Belgrádban semmi kellemetlenség sem érhet, amikor egy nap kocsifogat állított be Novičićék udvarába. A földadócédulából láttam, apám küldi neki a néhány zsák gipszet, amelyet a lovas szobor tervének elkészítéséhez kapott. No, nem is a gipsszel volt baj,

mert ezt ők megbeszélték, hanem a rakománnyal két zsák cukor is érkezett, nyilván Weis igazgató ajándékként, mert a Reich & Friedmann cégünk szállítólevelén, amit Novičićnak alá kellett volna írnia, ez állt: gratis.

– Apád talán azt akarja, hogy cukrászdát nyissak – mondta szemrehányóan.

S hogy nem tettett korholás volt ez, abból is láttam, magatehetetlenül járkál a kocsi körül, nem tudva, mit is kezdjen velük.

– Vigyék vissza! – utasította a közvetítést végző belgrádi inasokat, akik vissza is fordultak a cukorral.

A pótvizsga miatti izgalom már rongyolni kezdte a belgrádi élményeket, s a kijelölt napon nem kis izgalommal indultam a gimnáziumba. Utközben úgy éreztem, minden szempár rajtam, még a piaci kofáké is. A pedellus már csak akkor engedett be bennünket, amikor a tanári kar helyet foglalt a nyáron frissen olajozott és erős szagot árasztó karosszékeken. Ábécé rendben szólítottak bennünket, s amikor sorra kerültem, nedves tenyérrel nyomtam le a kilincset. Grbić igazgató, Sauer osztályfőnököm és Milentijević történelemtanárom ült a dobogón a sötétbarna asztal mögött, s tőlük balra, az ablak előtt, de úgy, hogy az ellenfényben azonnal fel sem ismerhettem, nem más, mint Đuro Novičić, a szobrász. Elöntött a verejték, citerázni kezdett a lábam.

– Mi ez? – kérdeztem magamtól.

– Predstavi se ministarskom savetniku – utasított Grbić, mire én illedelmesen mondtam a nevem, de láttam, föl sem néz rám.

– Szóval az esetekkel volt némi bajunk – mondta Grbić királyi többesben.

– Hát akkor ragozd a šećerana főnevet – mondta.

Egyes számban és a többesben is ment, mint a karikacsapás. Nem szólt, csak bólogatott, majd hirtelen váltással a cukor főnév lett a második példa. Ezzel sem volt gondom, végig is mondtam az egyes számban majd megálltam, lecövekeltem. Eszembe jutott az a két zsák cukor. De mi az, amit még ezzel kapcsolatban Novičić mondott? Te jó ég, mit is mondott akkor?

– És többesben? – kérdezte Grbić.

– Singulariatantum – válaszoltam.

– Nagyon helyes! Hát akkor nézzük a mellékneveket!

S következett a melléknevek fokozása, majd az igealakok és igeidők, a sorszámnevek ragjai, végül a szóképzés problémái. Nem állítom, hogy minden tökéletesen ment, voltak apró zökkenők, de szolid felelés volt, úgyhogy a mondatokra már sor sem került.

– Na és az irodalommal hogy áll a jelölt? – szólta oda Đuro Novičić Grbićhez.

– Adalbertünk nagyon jó szavaló – válaszolta neki. – Mondd csak el szépen a Đuliciből azt a szép verset, tudod, amit a kaszinóban szavaltál.

– Valami komolyabbat, igazgató úr, hiszen ez egy átlagon felüli gyerek.

Láttam, amint ettől Grbić zavarba jön, mert azt tudta, hogy a Strailovóval annak idején fölsültem, s így most ő sietett volna segítségemre. De nyugtalanság ült ki az eddig higgadtnak látszó Sauer arcára is. Tanácstalanul tekingettek egymásra. Ekkor Novičić hozzám fordult:

– Na, melyik verset mondanád el nekem?

– Zmaj Vila című versét, ha lehet.

– Az egészet? – kérdezte Grbić meglepetten.

– Na, hagyja csak, igazgató úr, hadd halljam.

S én elkezdtem, úgy, ahogyan Novičićtől tanultam. Lassan tagoltam a hosszú-hosszú verset.

– Elmehetsz, fiam – szólta ekkor oda Novičić.

Hogy ezután mi történt, Sauer sem tudta megmagyarázni apámnak, minthogy azt sem értette senki, miért helyezték át minisztériumi döntéssel Grbićet még azon az őszön Ú.-ból Becsére. Sauer Jakab is csak annyit tudott, hogy a pótvizsga napján minden előző bejelentés nélkül megjelent egy minisztériumi felügyelő, s amilyen váratlanul érkezett, úgy is távozott, még az ebédre szóló meghívást sem fogadta el, s kikötötte, hogy őt ne kísérik ki az állomásra. Hozzánk sem nézett be, üdvözetet sem küldött. Csak három hónap múlva érkezett meg az általa készített lovas szobor gipszmintája, amely sokáig városházánk folyosóját díszítette.

(Folytatjuk)

TENGER

KUBÁT GÁBOR

HULLÁMOK

Hallom morajlásukat,
éj-mély hahotájukat
hallom halál-hangjukat,
érezem hideg karjukat.

TÜNDÖKLÉS

Fölragyog a vízfelszín,
árad ezer kezdet-szín,
álomvárból hirtelen
Szabadul az élet lenn!

TENGER

Életkorsó töltője,
hatalom nagy bölcsője,
mélységeknek legmélye –
leborulok eléje.

TENGEREK

Fut vissza az ősi ér,
a víz, a szó, a forró vér,
futok puha ölébe,
vissza ölelésébe.

KÖRTÁNC

Néz a csillagtalan ég,
nézi bőrdöd erdejét,
látja mélyed erejét,
forgó szikratengelyét.

PART

Feledném a néma zajt,
a föllobbanó hullámkart,
mit egy nyálas csókba nyalt
a mulandó, gyöngye part!

ÓCEÁN

Mind kiiszom sós vizét,
édes erő-velejét,
fűti szívem lakhelyét,
bejárja vén erdejét.

IN MEMORIAM
DESANKA MAKSIMOVIĆ

FALUSI TEMETŐ

Rendezetlen bár,
közelebb van Istenhez,
mint a városi.

A szederinda
szoknyámba vájja körmét.
Netán a halál?

Áhítatos lepkék
puszilgatják a keresztek
feje tetejét.

Kiéhezett eb
szaglász a sírhantok közt –
gazdája nincs már.

Fia sírjára
lepényt hozott az anyja –
az ég madarainak.

Kereszt tövében
üres pálinkásüveg –
a gyászoló kiitta.

Magától kelt virág
egy síron, csak az eső
locsolja meg néha.

Cserfel köröttem
egy vén szomorú holló –
ő is a halálról?

A kankalin szeme
aranykönnyekkel tele –
sirat valakit?

A falu öregje
sírhalmok közt járva-elve
most választ nyughelyet.

Esti harangszó.
Áhítattal hallgatja
a temető csendje.

Az ablakon át
darabka égre látok:
még nem a sírból!

ÚTITÁRSÁK

Széles kocsiút szeli át a völgyet,
és visz fel a hegyre,
a fák meg a sziklák kitérnek előle,
csak egy gyalogösvény halad mellette, –
hol le a völgybe, hol meg emelkedve.

Akár a feleség embere oldalán,
a széles út mellett úgy halad,
mintha kézen fogva vezetné magát.
Itt-ott rövidít, átvág a réten,
de a nagy kanyarnál bevárja urát,
hogy egymás mellett haladjanak tovább.

NEM JÓ A KÍGYÓT EMLEGETNI

Nem jó a kígyót emlegetni,
gyanakvó, és könnyen eszébe juthatsz.
Nem jó a halált sem emlegetni,
annak is eszébe juthatsz.

De én, makacs és önfejű,
nem fogadom el a bölcs tanácsot,
még ha a nép adja is, a babonáságot, –
kimondom én, ha halál, ha kígyó.

Megeshetik, hogy éppen egy galambszavú,
de kígyótermészetű
ragadja el a kedvesedet,
mert hát ölni mosollyal is lehet.

A VÉRCSEPP

Az ember ül és nézdegél,
élvezi a magányt,
csillagok kavicsát nézi
a mozdulatlan vízben –
ezalatt ereiben megalvad cseppnyi vére.

És mire gondol az áttetsző éjben:
a halhatatlanságra, az ég titkaira,
talán egy szempár vagy csók
jut az eszébe –
ezalatt vérereiből
a halál veszi célba.

Meglehet, gyermekkorára gondol,
zúzmarás jégvirág ezüstjére
a fák ág-bogának ablakaiba zárva –
ezalatt ereiben sétára indul
az a röggé alvadt cseppnyi vére.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

RÉGI DOLGAINKRÓL

HERCEG JÁNOS

Ha várost mondunk a régi Zomborról szólván, rendszerint a központra gondolunk, amelynek kiterjedése az idővel, a polgáriasodással, a városiasodással nőtt. A tízes évek elején a belváros ragyogóan kivilágított kirakatai – mivel akkor már villany is volt –, továbbá az aszfaltozott járdák és köves kocsutak a civilizáció diadalát hirdették. Ez avatta várossá a várost, s nem a pántense. Az, hogy polgárok lakták, akik a polgári életformának megfelelően éltek, mint Európa más városaiban. Hogy színház volt, és hangversenyeket rendeztek, és a Voltaire-egyesületben a szellemi szabadságról vitatkoztak. S párizsi divat szerint öltöztek a nők, Friebert Mihály pedig joggal íratta ki a cég-táblájára: angol úri szabó, mert – jó néhány szaktársával még – valóban olyan öltönyeket varrt, amelyek semmiben sem különböztek a nagyvárosi divattól.

És persze kávéházak voltak, ahol a reggeli mellé odatette a pincér a *Pesti Hírlapot* és a *Pester Lloydot*, úgyhogy a város beletartozott az ország és a világ vérkeringésébe, majdnem távolságtól és határoktól függetlenül, szinte valamiféle kozmopolita egységben.

A központ. Amely csak egy bizonyos határig volt város. Azon túl már a kültelek következett, amely semmiben sem különbözött a zárt falusi településektől, s így a maga életét élte. A város peremén élt a nép. Területben és lélekszámban ez volt Zombor nagyobb része. És ha valamiben mégis különbözött a falutól ez a kisvárosi periféria, hát csak annyiban, hogy itt még osztálytagozódás sem volt érezhető. Faluhelyen a nagygazdák tágas, magas házakat építettek, rendszerint városi mintára, s érezhető volt a különbség a gepsori szegényekhez viszonyítva.

Itt minden gepsor volt, s mindenki szegény volt. Mert amint kicsit tehetősebb lett, már beljebb húzódott néhány utcával. A városba. Úgy is mondták: megyek a városba. Amíg azonban itt lakott, kinn, a kültelken, s még csak dolgozni se járt be a városba, külön törvények alá volt kénytelen vetni magát.

Itt, a város peremén még népviseletben jártak. Bő szoknyás lányok jöttek

időnként a városba innen egymásba kapaszkodva és négy szólamban énekelve, ha szerbek voltak. És subás parasztemberek, hosszú befont hajjal a Prnjavorból, mint egy külön világból. A felsővárosiak papucsban s nem lábhoz tapadó nadrágban, még a német hatást őrizve, Szelencsében viszont már egy felemás viselet érvényesült, félúton a „mesteresség” felé tartva, de mindenütt épen és érintetlenül megőrizve nyelvet, szokást, hagyományt.

A külvárosból jöttek a pásztorok kántálni karácsony táján, ott ugráltak tüzet Illés napjának előestéjén, s más városrészben már feldíszíthették a házakat akáclombokkal május elsejére, amikor a Flórián utcán túl, a Csutkafaluban még Walpurgis éjszakájának babonái voltak érvényesek. Faluhelyen nem ragaszkodhatott így a nép az ősi életformához, mint itt, a város peremén. Még nem a kiterjedt tanyavilágban, a szállásokon. Benn a városkapukon belül, ahol lassan már kezdték kivezetni a közvilágítást.

De ez a nép a szegénységében is szabadabb volt, mint a városi, lakbérbe húzódtott szegénység. Nem kellett alkalmazkodnia. Talán nem is akart. A maga külön életét élte saját kis házában, amelyhez kert is tartozott természetesen, esetleg tehén is az istállóban, amelynek tejét nagy bádoggannákban cipelte be az asszonynép a városi házakba, ahol az ablakban ott volt a lábas kitéve, s elsején az érte járó havi pénz.

Ez a határozott elkülönülés lehetett az oka, hogy a zombori külvárosok megtartották jellegzetes nyelvi és vallási sajátosságait. Ugyanolyan anyagi körülmények s társadalmi viszonyok között élő népek élesen elhatárolták magukat egymástól, olykor felsőbb kezdeményezésre szembe is fordulva, de a különbséget mindaddig hangsúlyozva, amíg kinn maradtak a város peremén zárt közösségben, külön szokások szerint.

Pedig a házaik is egyformák voltak. Vert falúak, apró ablakokkal, náddal fedve, ami a monostori nádazók egyforma munkája volt, s az esti furulyaszó meg tamburaszó is annyira hasonlított egymáshoz, hogy a városi polgár alig tudott különbséget tenni szerb és bunyevác zene között. A harmonika később honosodott meg, s a Felsővárosból terjedt el először Szelencsébe, a kőművesek, ácsok és cserepezők hazájába, s onnan tovább, Bánáton át a Prnjavor lapályos tájaira.

Ezekben a bogárhátú kültelki házakban nemigen voltak lakók, s ha voltak is elvéve, semmi különbséget nem mutattak a „háziúrhoz” való viszonyukban. A néphez tartoztak lakók is, házigazda is, s egy külön világ szokásai és hagyományai szerint éltek.

*

A két háború közötti Bezdán társadalmi életére emlékezik vissza kéziratot munkájában Abonyi István. A szülővárosától távol élő – várost mondunk, mert Bezdánt már kétszáz év előtt mezővárossá nyilvánították – s főként az emlékezetére támaszkodó szerző legtöbbször mellőzi az okadatolás apparátu-

sát. Szóval, amit ír, szubjektív természetű ismertetése Bezdán művelődési mozgalmának. Ezt azonban a mindenütt érezhető nosztalgia forrásítja át, honvágy az elvesztett szülőváros és az elmúlt ifjúság után. Ettől kap fényt az emlék, s ebben a fényben vonulnak fel a két háború közötti Bezdán ismertebb alakjai. Ruff bácsit látjuk, a kántortanítót zongorárára menni, mert abban az időben az úrilánysághoz a zongorázás néminemű készsége is megkívántatott, legalább a Für Elise erejéig; valahol Szlávik patikus vadászkalapja tűnik fel; egy ideig még Nikolich Aurél tb. főbíró urat is látni véljük kávébarna szakettben, de aztán már előtérbe kerül az ifjúság, az új viszonyokhoz alkalmazkodó értelmiség.

Ez a terjedelmesebb és részletezőbb fejezete a negyven oldalnak, mozgalmasabb is. Nem azért, mert tényleg az volt. Azért, mert a személyes részvétel okán többet tudott róla mondani Abonyi István. A történelem nemcsak idő kategóriája, elsősorban eseményeké. És az eseményeknek ez a bezdáni aprómunkája, amelyet egy meglehetősen vékony réteg, az ún. intelligencia végzett, valószínűleg kiegészítő része lesz egy átfogóbb, messzebbre nyúló és előbbre mutató helytörténeti munkának.

Egyelőre azonban ez került a kezünkbe, ennek a miniatűr középosztálynak a látványos felvonulását élvezhetjük, a személyes ismerősök sokaságával, olykor még ki is egészítve magunkban a szerző névsorát, s így nem kérjük számon a külterjesebb, sűrűbb és izgalmasabb eseményeket, szóval nem azt hiányoljuk, ami nincs ebben az érzelmes történelemben, hanem arról beszélünk, ami benne van, s talán már tényleg csak ebben az elégikus sóhajokkal átlehelt visszaemlékezésben lesz benne.

Albert Gyuszi! – kiált fel e sorok írója – s már hallja háta mögül a szuszogását a nyurga szőke fiúnak, aki a zombori főgimnázium harmadik osztályában jelent meg abban a térden alul érő, félhosszú rövidnadrágban, ami a többi bezdáni fiúnál is vidékiesebben hatott, a fölötte feszülő, komoly és férfias fölény ellenére egypadnyi távolságból is nehéz lett volna a pályára következtetni, amit befut mint országos hírű csodacsatár, ahogy a könnyelműen vidám Kelsch Laciról is bajos lett volna elképzelni, hogy beáll kémelhárítósnak, és a nyílt utcán lövik majd le. De előreszaladtunk az időben, maradjunk csak a húszas évek legelején, amikor a bezdániak csoportja jelentkezett mint utóvéd a megszűnés állandó veszélyének kitett magyar tagozatban. A felsősök, a zömök Topál és a csontos Osztrogonác, akik oly önérzetesen viselték a szemellenzős, az osztályt jelző arany római számmal ellátott fekete diáksapkát, s akiket együtt lát a kavicsos iskolaudvaron az egyre halványuló emlékezet, már túl voltak a veszélyen. A szétszóródás ránk várt. Mi voltunk az a nemzedék, amely már merőben új feltételek között vág neki az életnek egy új értelmiség kialakulásának reményében. A szerző korosztálya! Hogy mit produkált művelődési téren ez a bezdáni nemzedék színjátszásban, muzsikában, sportban, annak ismertetése teszi ki Abonyi István munkájának nagyobb részét.

És ebben látjuk bizonyítva a korabeli Bezdán város jellegét. Annak ellenére,

hogy nem voltak városi intézményei. De volt egy pallérozott polgári közönsége, amely egy-egy jelentősebb színházi eseményre Zomborban megtöltötte Farkas Bandi autóbuzsát, amelyet a tulajdonos maga vezetett kockás micisapkában és térdnadragban. Abonyitól értesülök róla, hogy néhány éven át újságja is volt, amelyet a hullámos hajú, szőke Urbán Elemér szerkesztett, minden magyar lap bezdáni tudósítója, s csak a szakmabeli tudja, mit jelentett a nyomdászoknak ez a bezdáni névsora, Gasz, Gyórfy, Hubert és Burbach, miközben a kézműipar elitjét messze-messze bezdániai képviselték a műszövéstérén, csaknem kivétel nélkül a kézmárki szakiskola elvégzése után.

Bezdánnak nem volt eredeti népviselete, mintha már mezővárossá avatása után polgárosult volna, tényleg elmosva nemzetiségi – én a zsidóságra gondolva hozzátenném – és felekezeti határokat. „Mesteres” viseletről lehetett hallani, s kívülről nézve Bezdánt, nem is annyira utcái és házai, hanem emberei keltettek városi benyomást.

Ezt most sokkal illetékesebben Abonyi István még csak megerősíti. Mintha nem intézményei és középületei, hanem sokkal inkább lakosainak igénye adna tartalmat és városi jellegzettséget egy helységnek. Ezt az igényt a polgárság képviselte, az iparosok és a világhírt hajósok társadalma, akik a munkásmozgalomnak is szálláscsinálói voltak. Hiányérzetünk egyébként elsősorban itt volt Abonyi kéziratát olvasva. De hát nem bírálatot akartunk írni, csak barátságos ismertetést.

*

Kormánypart és ellenzék között, főként vidéken, négyévenként tört ki nagyobb hévvel a harc. Választások előtt, s választások után. Pár hétig tartottak a sajtópolémiaik, aztán lecsillapodtak a szünetek, s politikai közügyek helyett a közélet mindenkit érintő ügyei keltettek érdeklődést. Zomborban a városrendezés, továbbá az egészségügy. A munkapárti mandátum ellen benyújtott petíciókat mindenütt elutasították, s így a helyi lapok már másról írták a vezércikkeket. Közös gondokról, bajokról és veszedelmekről.

Dr. Danninger Ádám városi tiszti főorvos jelentése lefoglalta az újságok egész első oldalát, mintha az egészségügynél fontosabb dolga nem lett volna a városnak. A legnagyobb veszedelem még mindig a kolera volt, amely száz éven át tartotta izgalomban a világot, s Magyarországon még parasztlázadást is vont maga után, az 1831-ben kitört kolera felkelést, amikor Zemplén megyéből negyvenötezer paraszt indult el kaszával-kapával felfegyverkezve az urak ellen. A hatóság ugyanis a járvány megakadályozására közlekedési zárlatot rendelt el, úgyhogy a felvidéki idénymunkások nem jöhettek le az Alföldre aratásba, hogy egész évre való kenyerüket megkeressék. Abból az időből maradt fenn a panaszos vers is:

*Falu végén a vasvella,
Mégis bejött a kolera.
Nem urakra, nem papokra,
Csak a szegény parasztsokra.*

A kolerának szentelte a legnagyobb figyelmet dr. Danninger is. Óva intette a lakosságot például a Kanálisból vágott jég használatától, amely felolvadván szabaddá teszi a bacilusokat, és a halálos járvány kórokozója lehet. Jelentéséből egyébként megtudjuk, hogy leggyakoribb a légzőszervek megbetegedése volt, s ennek megakadályozására felszólította a városi tanácsot, hozzon határozatot, amely kötelezi a kocsmárosokat a söröspoharak megszámozására. Ezzel a vendég elérheti, hogy a második, harmadik és további söröket mindig a saját poharába töltve kapja. Hogy miért csak a söröspoharakban látta a veszélyt – rejtély.

Egészségügyi ellenőrzése során megállapította, hogy a mézárszékerek kamposi, melyekre a húst akasztják, „nem feleltek meg a tisztasági kívánalmaknak”, ugyanis rozsdafoltok is előfordultak rajtuk. Hasonló észrevételeket tett egyes pékműhelyek tisztaságára, s a pékségek tulajdonosait a rendőrség figyelmébe ajánlotta, amit munkapártiak és függetlenségeik egyformán helyeselhetek.

A belvárost körülvevő sánc, amely már rég nem várórok volt, hanem szenny-csatorna, s évtizedek óta szerepelt a városi közgyűlések napirendjén, ezúttal is a figyelem középpontjába került. Nem a befödését ajánlotta dr. Danninger, amikor megállapította, hogy kolerának, hastifusznak és rengeteg más bajnak lehet az okozója. A befödést hiába is javasolta volna, mert ilyen nagy kiadások elől az „opstinárok” mereven elzárkóztak. Indítványa csupán arra szorítkozott, hogy a „drombók” a sánc tavaszi tisztítása alkalmával ne hagyják ott a sánc partján a kikutort iszapot, hanem szállítsák „zárt járművön legott el”. Szavai nyilván süket fülekre találtak, mert a javaslat még sokszor elhangzott.

A városi kórháznak 1911 áprilisában harminc ápolója maradt – boldog idők! –, míg a nyilvántartott járó betegek száma háromszázhuszonhét volt, azok között is a legtöbb gümőkóros, vagyis tbc-ben szenvedő.

A város népmozgalmi statisztikáját dr. Danninger kielégítőnek találta, amennyiben hetvenhét halálozással szemben nyolcvannégy volt az újszülöttek száma. Igaz, hogy ezek közül négy halva született, huszonhárom pedig egyéves koráig halt meg, úgyhogy a népesedési mérleg – mai szemmel nézve – fölöt-
tebb kedvezőtlennek látszik.

De mire eddig ért jelentésében a tisztí főorvos, a közgyűlés alighanem elfáradt a rengeteg számtól, s a halálnemekre már oda se figyelt. Arra például, hogy a legtöbb áldozatot az aggaszály szedte, ami alatt valószínűleg végelgyengülést kell érteni. Mindjárt utána a rángógörcs következett, szám szerint tíz, minden bizonnyal csecsemők között, lévén a halált okozó kór népies neve frász, s csak Istenben boldogult Bugát Pál magyarította az orvosi és természet-tudományi szaknyelvből negyvenezzer más társával, így a hagymázzal is – amely

azóta rég visszavedlett tifusszá –, s 1911-ben Zomborban csak egy esetben okozott halált.

A jelentést pártállásra való tekintet nélkül tudomásul vette a közgyűlés. Végre egy jelentés, amely nem került pénzbe! Az újszülöttek világrajövetelét megünnepelték, a halottakat eltemették, akár munkapártiak, akár függetlenségiek voltak, dr. Danninger Ádám pedig sietett a Basa utcába, ahol akkor fejezték be a kőművesek várnak is beillő magas földszintes házát Falcione Nándor emeletes, tornyos palotája mellett, s a körúton már lombosodni kezdtek Csihás Benő bogyfái, hogy némileg közömbösítsék az átkozott sánc büzét.

*

A századelő éveiben kialakult magyar és német nyelvterületen egy filozófiai mozgalom, amelynek bölcsőjét Zomborban ringatták. Apostola Schmitt Jenő, egykori zombori törvényszéki írnok volt, aki „ideális anarchistának” vallotta magát, elítélte az erőszak mindenféle formáját, így az államot is, amely szerinte erőszakkal tartja fenn magát, s gyakorolja hatalmát. Folyóiratot is indított *Állam nélkül* címmel, amelynek Tolsztoj is munkatársa volt. A világhírű orosz elbeszélő egyik könyvét is lefordította, és holtáig élénk levelezést folytatott Schmitt Jenővel. Levelezésük németül egy testes kötetben meg is jelent. Munkáit felváltva írta magyar és német nyelven, s 1908-ig Magyarországon élt hívei és tanítványai népes körében. Schmitt Jenő bölcséletének alapja visszanyúlt az ógörög gondolkodók tanításáig, amelynek jelmondata: gnóthi szeauton – ismerd meg önmagad – a delphi templom felirata volt. A megismerés dialektikáját az újkor környezetéhez s a modern társadalmi viszonyokhoz alkalmazta Schmitt Jenő. Hegel és Nietzsche bölcséletének két véglete között mintegy hidat építve, s Kropotkin anarchista tanaival a „szép szegénység” és az önkéntes lemondás próféciját hirdetve.

Mert nem elégedett meg azzal, hogy vitaesteket rendezett pesti kávéházakban minden héten, úgyhogy volt idő a századelő éveiben, amikor több hallgató vette körül, mint amennyien mondjuk Riedl Frigyes, a remek előadó és népszerű irodalomtörténész egyetemi óráin megjelentek. Schmitt Jenő kiment az Alföld szegényparasztlai közé, kommunista közösségekbe szervezte őket – mozgalmáról Veres Péter írt –, közös munkában, közös keresettel tartva össze őket. A szép kísérlet azonban csakhamar csődöt mondott, mert – mint ellenfelei gúnyosan állították – a kommunák parasztlai az asszonyt is közös tulajdonnak tekintették. S mivel ebben a szépasszonyoknak volt sikerük, a kevésbé szépek palotaforradalomban törtek ki, és szétzüllesztették a közösséget.

Lehet, hogy nem pontosan így történt, államhatalom és egyház mindenesetre ezt terjesztette hangos szóval róluk. S akkor költözött 1908-ban Schmitt Jenő, talán az emberi esendőségen okulva, Németországba.

Érdekesebb volt mozgalmának elterjedése értelmiségi körökben, ahol tanításai 1916-ban bekövetkezett halála után is sokáig éltek még. Juhász Gyulától

kezdvé Erdélyi Józsefíg a dialektikus gondolkozás nem egy híve terjesztette a költészetben is tézis és antitézis újat előkészítõ ellentmondását, ami Erdélyi Józsefnek egy diószüretretrõl szóló versében oly pregnánsan jut kifejezésre:

*Ágas-bogas, vén diófa
úgy hasonlít az emberre!
Minél jobban meg vagy áldva,
annál jobban meg vagy verve.*

Zombori kapcsolatai Schmitt Jenõnek a haláláig tartottak. Itt élt gyermekkorában özvegy édesanyjával a mai Partizán és a zeneiskola között levõ családi házban, amelyet csak az ötvenes évek elején bontottak le, hogy több hely jusson a téli korszolypályának. Tizenkilenc éves korában Szabadkán tett érettségít, miután a katonai reáliskolából kimaradt, s Zomborban írta azt a tanulmányát, amely *A modern és az antik sorstragédia* címmel a jénai egyetem pályázatán kitüntetést nyert. Az egész világ filozófiai szaklapjai megemlékeztek a „zombori vármegyei írnök” sikerérõl, aki itthon visszavonultan élt, a szabad idejének nagy részét a városi könyvtár polcai között töltötte. Idõnként a könyvtári kiadó, Heisler Ferenc helyett – aki elvesztette szeme világát – a létrára mászva, ki is szolgálta a szórakoztató regényeket kölcsönzõ háziasszonyokat, akik nem túl nagy számban fordultak be a könyvtárba piacra menet. A könyvtár ugyanis a városháza földszintjén kapott abban az idõben helyet, és a nyurga filozófus a könyvtárbizottságnak is tagja volt.

Késõbb, amikor világhírû lett, mint az erõszaknélküliség apostola, akit közben „felforgató tevékenység miatt”, mert folyóiratában az államot szervezett bünszövetkezetnek mondta, többször bíróság elé állították, kapcsolata a város hivatalos köreivel hullámhegyrõl hullámvölgybe szakadt. Hol büszke volt a város a híres földire, hol megtagadta, nem sejtven hogy tanításának hatása évtizedekig érezhetõ lesz, s az állam elhalásáról szóló téziséig nyúlik majd.

Tagadhatatlan, hogy mozgalmának volt bizonyos szektás jellege. Csoportok alakultak a „szép szegénység” elvéhez ragaszkodva, legismertebb a preraffaelita festõké volt Gödöllõn, akiknek körébe a zombori Juhász Árpád vitte be a Mester tanításait, ráadásul a húsevésrõl is lemondva, mintha ez is hozzájárulhatna a szerénységen és önkéntes lemondáson alapuló emberi boldogsághoz. A gnosztikusok köre Budapestén a második világháborúig tartott heti összejöveteleket Képes Ferenc, a „Mester” irányítása alatt. A mi vidékünkön, Szabadkán csoportosultak a gnosztikusok: Jász Dezsõ esztéta, Fischer Marcell festõ és Diósy Gábor újságíró vezetésével, hogy aztán velük együtt a mozgalom is eltünjön, illetve hatékonyabb erõnek adja át a helyét.

(Folytatjuk)

AZ ISKOLAI ANYANYELVÁPOLÁS LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI*

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A kisebbségi helyzetnek szinte elmaradhatatlan velejárója, hogy a nemzeti-ségi anyanyelvű tanulóiifjúság egy része más nyelven végzi tanulmányait, akár kényszerűségből, akár önkéntesen, ilyen vagy olyan megfontolásból. A nem anyanyelvű tagozatra járó vajdasági magyar diákok sorsában osztozik számos erdélyi, szlovákiai, kárpátaljai, burgenlandi, horvátországi magyar gyerek, a tartományunkban élő szlovák, román, ruszin nemzetiségű tanulók egy része, bizonyos számú magyarországi délszláv, német, szlovák, román, továbbá számos franciaországi német, olaszországi francia, bulgáriai török stb. Még az olyan, nemzetiségi és más szempontból is példásnak tekintett környezetben is akadnak ilyen diákok, mint Svájc. Ebben az országban négy nyelv használatos: a német, a francia, az olasz és a rétoromán. Ennek az utóbbinak a legkisebb a nyelvterülete (Graubünden kantonnak egy részére terjed ki), ezt beszélik a legkevesebben. Az ottani iskolák zömében a harmadik osztállyal bezárólag csak rétoromán nyelven folyik a tanítás, a negyedik osztálytól kezdve fokozatosan áttérnek a németre, kezdetben csupán tantárgyként szerepel, végül pedig a rétoromán marad meg tantárgynak, egyébként pedig németül tartják az órákat. Egyes iskolákban már kezdettől fogva német a tanítás nyelve, azzal, hogy a rétoromán nyelv is szerepel az órarendben, némely esetben csupán a felsőbb osztályokéban. Végezetül, a rétoromán nyelvterület hat községében a rétoromán nyelv még tantárgyként sem szerepel.

A vajdasági magyar diákok zöme anyanyelvű tagozatra jár, mégpedig az általános iskolásoknak mintegy 80%-a, a középiskolásoknak pedig 67%-a. A főiskolákon és az egyetemi karokon jóval kisebbek az anyanyelven való tanulás lehetőségei. Ez különben is sajátos probléma (a vajdasági magyarság számára nyárhoz képest feltűnően kis százalékban képviselteti magát mind az egyetemi hallgatók, mind az egyetemi végzettségű alkalmazottak körében). A nem

* Elhangzott az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon 1992 októberében

anyanyelvükön tanuló magyar kisdiákok aránya iskolánként és községenként változik. Néhol még a fél százalékot sem éri el (Adán, Becsén, Kanizsán, Kis-hegyesen, Topolyán, Zentán), egyes községekben viszont alig vannak olyanok, akik anyanyelvű tagozatra járnak (ilyen: Fehértemplom, Pancsova, Szécsány, Versec, Verbász). Tartományunk 44 községe közül 15-ben nem szerveznek magyar nyelven általános iskolai oktatást. A hetvenes években a palánkai, az indíjai és a titeli községben is működött (igaz, nem nagy létszámú) magyar tagozat, de ezek időközben megszűntek.

A nem anyanyelvű tagozatra járó magyar tanulók létszámának a meghatározását az a jelenség is megnehezíti, hogy a szerb tagozatra járóknak egy része (noha magyar származású) jugoszláv nemzetiségűnek vallja magát. Némely helységben az ilyenek aránya meglehetősen nagy. Ez összefüggésben van azokkal az asszimilációs folyamatokkal, amelyek különféle objektív és szubjektív tényezők hatására tartományunkban jelentkeznek. A dolog természetéből következően nem készülnek olyan kimutatások, amelyek ezt dokumentálnák, csupán más adatok alapján való becslésekre vagyunk utalva ebben a kérdésben.

Mi az oka annak, hogy némelyek nem anyanyelvű tagozatra iratkoznak? Az egyik kétségkívül objektív: nincs megfelelő iskola (kevés a gyerek ahhoz, hogy magyar nyelvű tagozatot nyissanak a környéken). Ennél azonban nagyobb súllyal esnek a latba a szubjektív mozzanatok: a továbbtanulás vélt megkönnyítése, a gyerek hiányos nyelvismereteire való hivatkozás, a tanítás minőségének elvitatása. A szülők különféle érvekkel indokolják gyereküknek szerb tagozatra való iratását, leginkább az említettekkel. Városon még az iskolától való távolság sem lehet leküzdhetetlen akadálya az anyanyelven való tanulásnak, hiszen a tömegközlekedés lehetővé teszi azt, hogy az ember a város távolabbi pontjaira is eljusson. A nem anyanyelvű tagozatra való járás a továbbtanulás megkönnyítését sem szolgálja feltétlenül, ha nem párosul kellő szorgalommal. Egyébként a tapasztalat azt mutatja, hogy a magyar középiskolát végzett diákok számarányukhoz képest igen eredményesek egyetemi tanulmányaik során. „A gyerek jobban tud szerbül, mint magyarul” – mondják egyes szülők, amikor szerb tagozatra íratják gyermeküket, pedig ez inkább a magyar tagozatra való iratkozáshoz szolgálhatna késztetésül, ott a gyerek legalább tisztességesen elsajátíthatja anyanyelvét. Ami pedig a tanítás minőségét illeti, általában nem rosszabb a magyar tagozaton. Ezt nem annyira a tanítás nyelve befolyásolja, mint a pedagógusok felkészültsége, hivatástudata, az iskola felszereltsége, és így tovább.

Mindenestre itt a tény, hogy a magyar diákok bizonyos hányada nem magyar tannyelvű tagozatra jár. Rajtuk kíván segíteni a tanügyi hatóság azzal, hogy anyanyelv-ápolási órákat és tankönyveket biztosít számukra. Az iskolai anyanyelvápolásnak, ha minőségében nem is, de mennyiségében többet kell nyújtania. A magyar nyelv és irodalom tanításán kívül a magyar történelem és kultúra terén szintén bizonyos ismereteket kell adnia. Ezzel összefüggésben a tanulóknak következetesen gyarapítaniuk kell szókészletüket, fejleszteniük

mondatszerkesztési készségüket. Mivel sok tanuló szerb hatásra helytelenül képezi a magyar beszédhangok némelyikét, beszédgyakorlatok útján el kell sajátítani a helyes, elfogadható képzést. A magyar nyelv szerkezeti elemei közül különösen azokra kell fokozott figyelmet fordítani, amelyek eltérnek szerb megfelelőiktől. Tudatosítani kell a tanulóknak a magyar és a szerb helyesírás alapvető különbségeit, hogy írásgyakorlatukban ne idegen mintát kövessenek.

Az anyanyelvi pótoktatás gondolata először Szabadkán vetődött fel az 1967–68-as tanévben. Akkor a szerb tagozatra járó magyar diákoknak csupán kisebb csoportját ölelték fel vele. A hetvenes évek közepéig gyakorlatilag minden érintett tanuló bekapcsolódott az anyanyelv-ápolásba. Az anyanyelv-ápolás gyakorlata leginkább Bácskában van elterjedve (ahol egyébként is a legtöbb magyar tagozat működik), Bánátban kevésbé, a Szerémségben pedig szinte ez a magyar nyelv tanításának egyedüli formája. Szinte törvényszerű, hogy azokban az iskolákban szerveznek anyanyelv-ápolási órákat, amelyekben már folyik magyar nyelvű oktatás. Ahol nincsen magyar tagozat, ott a szerb nyelven tanuló diákok általában nem részesülnek anyanyelv-ápolásban.

Az lenne az ideális, ha a szerb tagozatra járó magyar tanulók mindegyike bekapcsolódna az anyanyelv-ápolásba. Erre azonban nincs mindenütt lehetőség. Az iskolák vonakodnak attól, hogy ebből a célból külön tanerőt foglalkoztassanak, de maguk a pedagógusok sem mindig vállalják az efféle megbízást (felkészültségük hiányos volta, a tanulók tudásszintje közötti nagy eltérés és az anyagi ösztönzésnek esetlegesen nem kielégítő volta miatt).

Noha anyanyelv-ápolási órákat több osztályból összevont csoportok számára is tartanak, egyes tanulók mégsem vesznek részt rajtuk, mert nem érdekli őket a dolog, vagy mert szégyellik elismerni tudatlanságukat, vagy nem szívesen kelnek fel korábban, hogy az ún. nulladik órára odaérjenek stb. Itt nyilván alapvető különbség van azok között, akik szeretnének magyar tagozatra járni, és azok között, akiknek nincs is szándékukban magyar nyelven tanulni. Ezek az utóbbiak valószínűleg az anyanyelv-ápolást sem kifejezetten igénylik, nélküle is megvannak.

A viszonylag kedvező törvényes rendelkezések, a jól kidolgozott tantervek és a megfelelő tankönyvek, tanári kézikönyvek meglétének ellenére az anyanyelvi pótoktatás nem folyik egészen zavartalanul. Noha a dolog természetéből adódik, hogy az anyanyelv-ápolásra járó tanulók nem olyan jól ismerik a magyar nyelvet, mint azok, akik anyanyelvű tagozatra járnak, némely esetben végletesen alacsony szintű nyelvtudást hoz magával egy-egy tanuló. Olyanok is akadnak, akik tudnak ugyan magyarul, de nem a köznyelvet beszélik. Némelyek igen felületesen kezelik a szóképzést, de azért az a meggyőződésük, hogy kiváló a magyar nyelvtudásuk. Az ilyen tanulókkal jóval nehezebb boldogulni, mint azokkal, akiknek jól meg van alapozva a nyelvismeretük. Ehhez hozzájárul az a tudat, hogy úgyszólván csak választható tárgyról van szó, nem annyira fontos az eredmény. Az anyanyelv-ápolást vezető tanárok némelyikének nincs kellő hivatástudata (ha felkészültsége meg is van hozzá), szélmalom-

harcnak látja a dolgot, és nem is törekszik különösebben arra, hogy némileg nivellálja egy-egy csoport nyelvtudását. Az is előfordul, hogy maga a tanár sem beszéli példamutatóan a magyar nyelvet, úgyhogy diákjaitól sem várható el különösebb kifejezésbeli választékosság. A tanügyi tanácsosok véleménye szerint a magyar szakos tanárok egy részének rossz a kérdéskultúrája. Ez azért baj, mert a kérdés föltevésének módja alapvetően befolyásolja a tanulók beszédkészségének és gondolkodásának a fejlődését. Az anyanyelvápolási órán ennek külön jelentősége van.

Az elmúlt évben megjelent tanterv szerint, ha egy iskolában a szerb tagozatra járó gyerekek igénylik anyanyelvük és kultúrájuk tanulását, akkor kötelező munkaformaként be kell vezetni az anyanyelvápolást. Egyes iskolák sokat tettek és tesznek annak érdekében, hogy jól megszervezzék és népszerűsítsék az anyanyelvápolást, ezekben rendszerint nem is marad el az eredmény. Különösen dicséretes az olyan iskola, amelyben annak ellenére lehetővé teszik a tanulóknak az anyanyelvi pótoktatást, hogy nem is működik bennük magyar tannyelvű tagozat. Ilyen például a szabadkai Ivan Milutinović iskola, amely 30 magyar tanulója számára megszervezte a magyar nyelv és kultúra tanítását. Vannak meglehetősen rendezetlen állapotú iskolák is, amelyekben nem ismerik fel az anyanyelvápolás jelentőségét, és csak tessék-lássék iktatják be az órarendbe ezt a tárgyat, nem törődve azzal, hogy minél több tanulót öleljenek fel vele.

Az iskolai anyanyelvápolásnak némiképp más jelentősége van Horvátországban, mint a Vajdaságban. Ott ugyanis a magyar nyelv tanításának ez a legelterjedtebb formája, többen járnak (jártak) anyanyelv-ápolási órákra, mint magyar nyelvű tagozatra. Ennek az a legfőbb magyarázata, hogy a horvátországi magyarságnak a zöme szórványként él, tehát nem is igen lehetne számukra anyanyelvű tagozatokat nyitni. A polgárháború előtt mintegy ezer tanuló részesült anyanyelvápolásban. Jelentkezésük előtt majdnem háromnegyed részük nem tudott magyarul, úgyhogy az anyanyelvápolás szinte nemzetmentő szerepet tölt be. A valós képhez az is hozzátartozik, hogy egyes iskolákban horvát gyerekek is eljárnak a magyarórákra, ebben az esetben inkább a környezeti nyelv tanulásáról van szó, mintsem anyanyelvápolásról. Az iskolai anyanyelvápolás része a Horvát Köztársaság nemzetiségi politikájának, a törvény lehetővé teszi, hogy akár egy-két érdeklődő gyerek részére is biztosítsák az iskolai anyanyelvápolást.

Szlovéniában a mintegy tízezernyi magyar zöme a Muravidéken, úgynevezett kétnyelvű területen él. Lendva és Murszombat község négy kétnyelvű iskolájában körülbelül 1500 magyar és szlovén diák (fele-fele arányban) tanul magyar és szlovén nyelven. A magyar nyelvet az első két évben külön tanítják a magyar, illetve a szlovén tanulók számára, azután pedig a nyelvtudás szintje szerint alakítanak csoportokat. Érdekes, hogy itt már nem marad meg a nemzetiségi elkülönülés, ugyanis mindkét csoportba egyaránt kerülnek (képességeik alapján) mind magyar, mind szlovén tanulók. A szlovén tanügyi hatóság a

magyar nyelv tanítását a kétnyelvű területeken kívül eső középiskolák egy részében is megszervezte (Mariborban, Rušéban és magában Muraszombatban is). Ez anyanyelvápolásnak tekinthető, kétségtelenül nagy a jelentősége az anyanyelvi műveltség megőrzése és bővítése szempontjából.

Visszatérve a vajdasági anyanyelvápoláshoz, elmondhatjuk, hogy az új szerbiai oktatási törvények egyes rendelkezései és a magyar nyelvű tagozatok fenntartásának a nehézségei meglehetősen növelték az anyanyelvi pótktatás jelentőségét. A magyarnak környezeti nyelvként való tanítása is visszafejlődőben van, úgyhogy nem egy esetben szemtanúi lehetünk annak, hogy más ajkú diákok is jelentkeznek az anyanyelvápolásnak nevezett magyarórákra. Ha nincs objektív lehetőségünk vagy erőnk ahhoz, hogy egyes környezetekben magyar tannyelvű tagozatokat nyissunk és tartsunk fenn, legalább anyanyelvápolás képében tegyük lehetővé fiataljainknak, hogy jobban megismerjék a magyar nyelvet, némileg tájékozódhassanak a magyar irodalomban, történelemben és művelődéstörténetben.

FEL VAGY FÖL; FELETT VAGY FÖLÖTT?*

Az e-t ö-vel váltó köznyelvi szabad alternánsok viselkedése a vajdasági magyar nyelvben és lexikológiánk ebből adódó lehetőségei

CSEH MÁRTA

Ebben a dolgozatban, amiként a cím is jelzi, az *e-t ö-vel váltó szabad alternánsoknak* a hazai nyelvhasználatunkban tapasztalható viselkedésével foglalkozom, s azzal, hogy milyen tanulságokkal jár ez szótárírásunkra nézve. Azért választottam ezt a témát, mert olyasmivel akartam foglalkozni, aminek hasznát veheti a szótárszerkesztés, vagyis gyakorlati célból: rá szerettem volna irányítani a figyelmet a szótári címszókészlet egy olyan csoportjára, amely gondot okozhat szótárírónak és -használónak egyaránt. Másrészt a témához kötődő közvetlen nyelvjobbító szándék is vonzott. Az, hogy beszéljünk róla és tudjuk; amit ma még „kallódó lehetőség”-ként (Ágoston Mihály) élünk meg – ti. az *e* hangzók csökkenthetősége nyelvünkben ilyen kallódó lehetőség –, az reális, megvalósítható elképzelés is lehet.

A témaválasztás körülményeihez visszatérve: úgy kezdődött, hogy 1986-ban az F betű anyagának a lektorálása is a munkafeladataim között szerepelt. Az átnézés során figyeltem föl arra, hogy azoknak a címszóknak a szótározása, amelyek elején a *fel-, föl-* igekötő áll, nem a hagyományos lexikográfiai gyakorlatot követi. Megfigyeléseimről jelentést írtam, a következőkkel: a *föl-* igekötővel kezdődő címszók között igen sok (989) a pusztán utaló szócikk. Ezzel eltérünk a kétnyelvű szótárak nagy részének gyakorlatától, amelyek általában egyetlen, átfogó utalással (tömbutalással) oldják meg ezeknek az alakváltozatoknak a kérdését: *föl(-)* lásd *fel(-)*. Ez a megoldás szótárszerkesztési szempontból a legegyszerűbb; lehet, hogy nekünk is ezt kellene követnünk. Némely esetben azonban tanácsosabbnak tartanám a *föl(-)*-nél (is) értelmezni a címszót, hogy a szótárhasználót ne terheljük, ha nem muszáj, kétszeri vagy többszöri keresgéléssel (l. *fölfed, fölföd, felfed, felföd*). Eszerint pl. a jelenlegi *fölkeres vb tr v felkeres* szócikk így alakulhat: *fölkeres vb tr [felkeres]. . . [értelmezés(ek)]*. A szótárhasználó kényelmén túl nyelvesztétikai célokat is szolgál-

* A szerző doktori értekezésén elhangzott expoézja 1993 januárjában

na ez, s összhangban volna azzal az újabb nyelvművelői állásponttal, amely a *fel/föl* egyenértékűségét vallja, és azt tanácsolja, hogy igyekezzünk kerülni, ahol lehet a fölsleges *e-z*ést (vö. NymKk.). Ennek az elgondolásnak a végigvitele a lényegében már késznek tekinthető anyagon nagyobb beavatkozásokat tenne ugyan szükségessé, de úgy vélem, megérné a fáradságot. De még ha a mostani feldolgozásmód mellett maradnánk is, szebb volna legalább a legkritikusabb szavaknál (pl. *felnevel*, *felhencseredik*, *felesket* stb.) eltérni attól a gyakorlattól, hogy háttérben hagyjuk a föl alakváltozatot hordozó szavakat (pl. *fölnevel*, *fölhencseredik*, *fölesket* stb.). Vidékünkön különben is a *föl*-ös alakváltozatok a gyakoribbak – talán ez is szempont lehet.

Ebben a néhány mondatban csírájában benne van a lexikográfiai vonatkozása annak, amit újabban valamivel nagyobb terjedelemben ugyan, de még így sem kimerítően a mostani dolgozatban összefoglaltam. Csakhogy akkor, 1986-ban, még úgy hittem, hogy csak a *fel*-, *föl*- igekötős szavak (igék és származékaik) körét vizsgálva is eljuthatunk egy olyan szójegyzék mintájához, amely segítségünkre lehet abban, hogy a többi alakváltó szót is helyesen szótározzuk. Amikor azonban részletesebben kezdtem vizsgálni az alternáció jelenségét – a lexikográfiában is és a nyelvhasználatban is –, beláttam, hogy sztereotípiákban, „mintákban” lehet ugyan gondolkodni – sokszor elkerülhetetlen is, hogy ezek szerint értékeljünk is a szótárszerkesztési munka során –, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy mindegyik szó egy-egy külön eset mégis, és lényeges, de legalábbis nagy különbségek is adódhatnak közöttük. Ezért határoztam végül is úgy, hogy nem csak a *fel*-, *föl*- kezdetű szavakat, hanem a szó-készletnek egy tágabb, a *fel*-, *föl*- elemű szavakat is magában foglaló csoportját választom vizsgálódásaim tárgyául: az *e-t ö*-vel váltó köznyelvi alakváltozatokat, vagyis a „hagyományos *e-ö* váltakozás” (G. Varga Györgyi), ill. a „funkciótlan szabad alternánsok” (Deme László) *e-t ö*-vel váltó eseteit. Több érintett szónak – esetleges címszónak – a feldolgozása vált így lehetségessé: a *fel/föl* csoport mellett pl. a *csend/csönd*, *csepp/csöpp*, *fed/föd*, *fenn/fönn* és *fent/fönt*, *gyenge/gyöngye*, *repül/röpül*, *seper/söpör*, *zsemle/zsömlé* szópároké és az őket tartalmazó származékoké és összetételeké is.

Az alternációnak azt a fajtáját, amellyel ezekben a szavakban találkozunk, Deme László nyomán nevezem a funkciótlan szabad alternáció *e-t ö*-vel váltó eseteinek. A funkciótlan szabad alternáció azt jelenti, hogy az alakváltozatok, amelyeket érint, a mondanivaló bármilyen módosulása nélkül váltakozva használhatók, a jelentés szempontjából nincs közöttük lényeges különbség. (Lehet azonban pl. stilisztikai vagy más vonatkozásban, a jóhangzás vagy elterjedtségük, kedveltségük tekintetében.)

Az alakváltozatok *fel/föl* típusú eseteivel a NymKk. is ilyen értelemben foglalkozik: „úgyszólván teljesen egyenrangú változatoknak” nevezi őket. Az alakváltozatok közti különbségről úgy fogalmaz, hogy „a változatok között jobbra nem jelentésbeli, hanem csupán hangulati felhasználásbeli, stíliserőltérések vannak”, s „az eredetileg nyelvjárási különbségen alapuló változatok

mindegyike eléggé elterjedt a köznyelvben”, „akár váltogatva is használhatjuk őket, ügyelve arra, hogy a magánhangzók váltakozása szinessé tegye mondataink hangzását”. Ezért nevezzük őket *köznyelvi* alakváltozatoknak; nem *nyelvjárási* különbségek, hanem csak *nyelvjárási eredetű* különbségek hordozói. Vagyis nem alaptalanul szoktak az *e-t ő*-vel váltó alakváltozatokkal kapcsolatban nyelvjárásiasságot emlegetni. Csak rendszerint ott a baj, hogy felületes módon vagy nem teszünk különbséget, vagy nem vonunk határt (mert talán nem is tudunk mindig határt vonni) a köznyelvi alakváltakozás és a nyelvjárási szójárás jelensége, ill. esetei között.

Az *e-ő* váltakozás – leginkább labializációnak, illetve illabializációnak nevezve – ismert jelenség a dialektológiában. A köznyelvi *e-ő* váltakozás gyökerei is ide vezethetők vissza: a köznyelvi alakváltozatok *ő* hangzós szóalakjai bizonyítottan az *ő-ző* nyelvjárásterületek szóhasználatára révén kerültek be a köznyelvbe, és ugyanez a helyzet az *e* hangzós alakokkal is: ezek viszont az *e-ző* nyelvjárások hozadékai. A köznyelv azonban napjainkra elfogadta őket, és a nyelvi normativitás kérdése velük szemben közömbös. Azazhogy: esetükben a „váltakozás a norma” (Benkő Loránd).

Vannak azonban az *e-ő* váltakozásnak olyan esetei is, ahol az alakváltás a köznyelv mellett más nyelvi szinteket is érint. Dolgozatomban ezeket aszimmetrikus alternánsoknak neveztem. Az aszimmetrikus alternáció jelensége érintkezik a nyelvi helyesség szempontjaival is. Az ide tartozó szópárok közül az egyik teljes jogú köznyelvi szó, a másik viszont vagy a köznyelv perifériáján, vagy azon kívül helyezkedik el (de nem szükségképpen a népies/nyelvjárási, ill. a népi/nyelvjárási nyelvi síkon): *felhő*, *kell*, *kereszt*; *mögé* (a *megé* népies vagy régies hangzású), *sötét* (a *setét* régies, tájnyelvi vagy irodalmi). Az alakváltozatoknak ezeket az „aszimmetrikus” eseteit azért is jó, ha ismerjük, mert így könnyebben tehetünk különbséget a kétféle alternáció, a köznyelvi és az aszimmetrikus alternáció között. A köznyelvi alakváltozatok spontán és helyes használatának, azt hiszem, ez az egyik föltétele. Dolgozatomban azokban a fejezeteiben, amelyekben a vajdasági nyelvhasználattal foglalkozom, erre szerettem volna rámutatni. Az aszimmetrikus alternánsoknak ugyanis a lexicográfiaiban alig van jelentőségük, ebből a szempontból akár ki is lehetett volna őket hagyni a vizsgált szavak köréből. Csak úgy gyöngébben mutatkozott volna meg, ami szerintem igen lényeges, tehát hangsúlyt kell kapnia, az, hogy nyelvhasználatunkban nem jellemző ugyan az *ő*-zéssel összefüggésbe hozható nyelvjárásiasság tendenciája, viszont hiperkorrekciós jelenséggént megmutatkozik. A tömegtájékoztató, a széppróza és az értekező próza szóhasználatáról gyűjtöttem adatokat, s azt tapasztaltam, hogy a *fel-* igekötővariáns lényegesen többet használjuk – illetve használtuk a 80-as években, amikor a fölméréseket végeztem –, mint labiális magánhangzós változatát, a *fölt*. Az *ő-ző* szóalakoktól való oktalan óztkodás egészen addig vezet, hogy a *lefölöz*ből is *lefelez* lesz. (Egyik újságunkból – hadd ne nevezzem meg, melyikből! – való ez a mondat: „Rengeteg hasznót a különböző köztétők feleznek le.”)

Amikor hozzákezdtem a munkához, nekem úgy tűnt, hogy az lesz a helyes eljárás, ha a fölvállalt lexikográfiai célt – mintaként használható szójegyzékbe szedni az *e-t* *ő*-vel váltó köznyelvi alternánsokat – három irányból: a mi hazai nyelvhasználatunk, a magyar nyelvújítás és a szótártani előzmények felől kísérem meg megközelíteni. A vajdasági (regionális) köznyelvi adatoknak és a nyelvújítás elvárásainak az egymás mellé állítása révén, azt reméltem, egyértelműen megmutatkozik majd, hogy van létjogosultsága egy olyan lexikográfiai eljárásnak, amely az alakváltozatok köznyelvi eseteinek azonosértékűségét méltányosan kifejezésre juttathatja. A nyelvhasználati szokásaink között és a nyelvújító, ill. a nyelvészeti irodalomban való vizsgálódás azonban nem ehhez az eredményhez vezetett. Képet kaphatunk így az egyes alakváltó szavaknak a vajdasági magyar nyelvhasználatban való viselkedéséről; az is kiviláglik, hogy szóhasználatunk nagyobbára összhangban van a köznyelvi normával, ami a szavaknak ezt a kategóriáját (csoportját) illeti – pontosabban: inkább az óvatos egysíkúság, mint a bátrabb változatosság a jellemző rá. Ezt jelzi az, hogy amikor adataimat a magyarországi fölmérések eredményeivel összehasonlítottam, kifejezett jeleit tapasztaltam annak, hogy nálunk ezek a szavak polarizáltabbak, mint pl. a budapesti köznyelvben, amelyet G. Varga Györgyi kutatásaiból ismerhetünk. Lássuk csak! G. Varga hat csoportba sorolta be az *e-ő* variánsokat: az egyensúlyban levő variánsoktól (pl. *cseng-csöng*, *fel-föl*, *felesleg-fölösleg*, *felfelé-fölfelé*, *pettyes-pöttyös* párokat ilyeneknek találta (1. csoport) a mérsékelt *e-zés*be (2. csoport), ill. a mérsékelt *ő-zés*be (3. csoport) hajlókon keresztül az erőteljesen *e-ző* (4. csoport), ill. az erőteljesen *ő-ző* (5. csoport) alakokig; hatodikként említi azt a csoportot, amelybe az *ő-ző* alakban egyalakú szavak (összesen négy szó, a *mögé*, a *sör*, a *sötét* és a *vörös*) kerültek.

Vajdasági nyelvhasználatunkra viszont, véleményem szerint, jellemző, hogy az egyalakú *ő* hangzós szavak csoportja nálunk kétszer nagyobb: a *mögé*, *sör*, *sötét*, *vörös* mellett ide került a *pöttyös*, a *söprű*, a *szög*, a *vödör* és a *zömle* szavunk is. Nagy-, ill. nagyobb fokú *e-zést* tapasztalunk ugyanakkor a *cseng* (és családja), a *fedő*, a *fel*, a *felfelé*, a *per* és a *pereskedik* esetében. Vagyis az alakváltó szavakra nálunk inkább az a jellemző, hogy egyik alakváltozatuk lényegesen kedveltebb, mint a másik. Mintha kialakulóban volna ugyan egy kiegyensúlyozottabb szóhasználat, ezt viszont újabb vizsgálatokkal még ellenőrizni kell majd. Az élőnyelvi kutatások nyomán ugyanis jól megmutatkozik, hogy a szavak sorsa egyedenként alakul általában, és csoportviselkedésükre általánosabb jellemzők néha nehezen vonatkoztathatók el. Pl.:

csepp-csöpp	de: cseppfolyós, cseppkő; csöppség
fedett-födött	de: fedezetlen csekk
cseng-csöng	de: csengő
csengettyű-csöngettyű	
szeg-szög	de: háromszög, szögmérő
fedél-födél	de: szemfedél-szemfödél

Ez annyit jelent, hogy az élőnyelvi kutatások révén közvetlen képet kapunk ugyan szóhasználati jellegzetességekről, a kétnyelvű lexikográfia számára azonban jobb, ha hatékonyabb segítséget is igénybe vesz. Olyan segédleteket, amelyekbe már földolgozva (letisztázva és „kiértékelve”) beépültek az élőnyelvi kutatások eredményei is.

A segédkönyvek közül mindig a legújabbak a mérvadóak a lexikográfia számára. A magyar helyesírásra vonatkozóan ilyen az 1984-ben életbe lépett helyesírási szabályzat tizenegyedik kiadása. Annál is inkább, mert változásokat hozott az *e-t ö-vel* váltó köznyelvi alakváltozatok dolgában is; szembenően másként kezeli őket a szabályzati részben is és a példatárban is, mint a szabályzat tizedik kiadása. Itt csak azt említem meg, hogy a tizenegyedik kiadás arra törekszik, hogy fölismertetőbbekké tegye az alakváltozatokat, így segítve beépülésüket a nyelvi tudatba – mindkét alakjukban.

A helyesírási szabályzat tizenegyedik kiadása után hamarosan, már 1988-ra elkészült az időközben elévült Helyesírási tanácsadó szótár utódja, a Helyesírási kéziszótár. Ez már a helyesírási szabályzat tizenegyedik kiadásának szellemét tükrözi. Nemcsak hogy teljes egészében átvette a helyesírási szabályzat tizenegyedik kiadása szótári példatárának adatait – mind a 38 022 „többszörösen ellenőrzött” szót – és az átvizsgált HTSz. szelektált és módosított szókészletét is, de mindezt még ki is egészítette friss gyűjtésekből való, újonnan javasolt adatokkal. Végül is egy 52 687 címszónyi keretben gazdálkodva „mintegy 130 000 szóra és szóalakra alkalmazza a szabályzat rendelkezéseit”. (Vö. Tóth Etelka: A Helyesírási kéziszótár számítógépes története. Nyr., 113:441–9.)

Az alakváltozatok ügyében igen szakszerűen jár el a kéziszótár. Az alakváltozatoknak azt a típusát, amelyekben a vaglyagoság teljes – vagyis ahol „az egyes változatok azonos értékben használhatók” –, v. (=vagy) kötőszóval kapcsolja össze: *lopódzik v. lopózik, fel v. föl, seprű v. söprű* stb.

Az *e-t ö-vel* váltó köznyelvi alakváltozatokat is ilyen eljárással dolgozza föl. Következetesebben is alkalmazza a „vaglyagosítást”, így eredményesen ki tud küszöbölni korábban (pl. a HKSz.-ban) tapasztalható és a lexikográfusoknak is gondot okozó következetlenségeket. Ezért szenteltem neki kiemelt figyelmet dolgozatomnak abban a részében, amely a szavak lexikográfiai viselkedésével foglalkozik. Úgy érzem, hogy az összevető vizsgálattal részletekbe menően sikerült bemutatni, hogy milyen változások következtek be nyelvünkben a két helyesírási szótár – a két szabályzat – megjelenése közötti időszakban.

Az *e-t ö-vel* váltó köznyelvi alakváltozatok között érdemi elmozdulást alig néhányat rögzít a HKSz. (Pl. azt, hogy a *sörte* és a *vörös* szavak a köznyelvben egyalakúakká váltak.) Egyébként inkább a köznyelvben kétféle alakban élő, a „köznyelvben ingadozó” szavak számát gyarapította következetes feldolgozásmód révén, egy esetben pedig a nyelvhasználati szokások újraértékelésével (akkor, amikor újból alakváltónak jegyzi a *fed-föd* párost, holott értelmező szótáraink már népiesnek minősítették a *föd* változatot). És itt ismét hivatkoznom kell egy megállapítás erejéig G. Varga Györgyi már emlegetett vizs-

gálataira: az ő öt kategóriába rendezett alakváltozatai a Helyesírási kézisztárban egységesen kettős alakúakként jelennek meg. A *fel-föl* éppúgy, mint a *feltétlen-föltétlen* és a *vödör-veder*. Pedig G. Varga köznyelvi vizsgálatai során azt találta, hogy a *fel-föl* egyenrangúan alakváltoztató, a *feltétlen-föltétlen* párnak erősen előretörőben van az illabiális alakja, a *vödör-veder* pedig erősen az *ö*-zésre hajlik. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az élő nyelv szokásait, változásait a lexikográfia jó, ha mérsékelt ütemben tudja követni. Szükséges azonban, hogy odafigyeljen rájuk. (Gondoljunk csak a *fed-föd* esetére, amely – ismét – alakváltóvá, és a *sörte, vörös* szavakra, amelyek egyalakúakká váltak. Tényként kezeli a kézisztár továbbá azt is, hogy a *pereg* és a *pörög* esetében végbem a jelentéshasadás. Az érintett szavak felől nézve ezek lényeges változások.)

Dolgozatomban bizonyítani szerettem volna, hogy a Helyesírási kézisztár túlzásoktól mentes, következetesen határozott, egységes és modern gyakorlata iránymutató, komoly segítsége lehet a kétnyelvű lexikográfának is. Már csak azért is, mert rendelkezéseit – „tanácsait” – betartani egyébként is kötelességünk. Ennek tudatában állítottam össze a dolgozatomban végén található szójegyzéket, amely kapcsolódik egyrészt a kézisztár rendszeréhez, másrészt – szándékom szerint – készül a szótárunkhoz. Összeállításával azt szerettem volna elérni, hogy egy könnyen használható segédlethez jussunk, amelynek segítségével egységes szempontok szerint kezelhetjük az alakváltozatok érintett eseteit. Ezek között a szempontok között az az első, hogy a köznyelvi szavak, ha alakváltóak is, teljes jogú tagjai a szókészletnek, tehát fel kell őket dolgozni a szótárban is. Általános irányelvként dolgozatomban az alakváltozatok köznyelvi eseteinek egyenrangú kettőzése mellett állok ki.

Sajnos, ebben nem tudtam maradéktalanul következetes lenni. Habár elvileg nem kívánnának másféle elbírálást, a *fel-, föl-* igekötővel kezdődő szavak egyenrangú kettőzését gyakorlati okokból nem ajánlhattam nyugodt lélekkel. A túltengő *e*-zés, amely szóhasználatunkat (ma még) itt jellegzetesen meghatározza, attól a szándékomtól is eltérített, hogy – mint szerettem volna – az *ö*-ző alakváltozatok betűrendi helyét ajánljam besorolásukra, úgy, hogy a szótár a *fel*-nél csak tömbutaláshoz folyamodjon. (Egy ilyen eljárás mód szimmetrikus lett volna napjaink jól kidolgozott szótárainak gyakorlatával, s az *ö*-ző alakok javára ellensúlyhatást fejthetett volna ki.) Így végül mégis egy olyan eljárást ajánlok, amely a mai lexikográfiai gyakorlattal szinte teljesen megegyezik: a szelektív kettőzést. A *fel-* alatt jelenne meg a teljes érintett anyag, a *föl-* változat betűrendi helyén pedig tömbutalással kombinálva, csak az eufónia (jóhangzás) szellemében fontosnak tartható esetek. A szótári Utasításvázlatban az 1.4.3. pont rendelkezik az alakváltozatok földolgozásának módjáról. Csak ennek szövegét kellene egy-két mondattal kiegészíteni, hogy ezt az eljárást alkalmazni tudjuk.

Az Utasításvázlat nem szabályozza (miért is szabályozná!) az alakváltó szavaknak a címszón kívüli helyzetben való használatát; ebben a szerkesztők, a

lektorok ízlése, szokásrendje lehet a döntő. Én azt tartanám helyesnek, hogy alkalmas esetekben a példaanyagban, az irányítók helyén stb., vagyis a szótári szövegben az *ő-ző* szóalakokat használjuk. Két okból: egyrészt azért, mert általuk valamelyest ellensúlyozni lehetne az írott nyelvünkben „elburjánzó esedést”, „ezést”, „E-kórságot” – miként Kolozsvári Grandpierre Emil nevezi azt a jelenséget, hogy sok *e* hangzós szót használunk –, másrészt pedig azért, mert vidékeink spontán nyelvhasználatában a köznyelvi alakváltozatok *ő-ző* alakjai is természetesen hatnak. Jó, ha tudunk erről, és vállaljuk is.

*

A címben föl tettem a kérdést: *Fel* vagy *föl*; *felett* vagy *fölött*? Az elmondottak után már tudjuk, hogy nem így kellett volna fogalmazni, és azt is, hogy valójában nem is kérdésről van itt szó. A helyzet ismeretében átalakítva inkább így hangozhatna a cím: *fel és föl; felett és fölött*. . . stb.

HÁBORÚ VAGY A MÁSIK FÉL MEGÉRTÉSE

MIODRAG PAVLOVIĆ

Ha csak könyvekből tanuljuk a történelmet, hajlamosak vagyunk arra, hogy túlértékeljük jelentőségét: mert látványosak, és sorsdöntő változásokat hoznak. A háborúk valójában dühkitörések, a megzabolázatlan törekvések megnyilatkozásai, de a történelem és az egyes népek fejlődése szempontjából tulajdonképpen azok az erők a fontosak, amelyek a háború utáni rend létrehozását és megtartását eredményezik, és egy hosszabb időszakon át fennmaradnak. Látszólag a háborúk megdöntik a fennálló társadalmi rendet, de ez sem biztos. A győztes a saját társadalmi rendszerét rossz irányba viheti, de az is megtörténhet, hogy megerősíti a legyőzöttek társadalmi berendezkedését. Az a győztes végzete, hogy háborús (győztes) elitje hosszú évekig hatalmon marad, ami szükségszerűen katasztrofális következményekhez vezet. Nem irányíthatnak a harcosok anélkül egy társadalmat, hogy ne keverednének újabb háborúba, vagy mindez ne vezetne gazdasági csődhöz. A háborúk brutálissá teszik a népet, és nem oldanak meg semmit, esetleg csak háttérbe szorítják valamelyik hódító fizikai fölényét. A területszerző szenvedélyt azonban még egy sikeres háború sem csillapítja.

A háború olyan recept, amin a halál van feltüntetve. Méghozzá nem a másoké, hanem a sajátunk. A kérdés csupán az, hogy a halál fogalmán ugyanazt értik-e a szolgálói, a háborús vezérek, és azok, akik olyan helyzetet teremtenek, ami szükségszerűen háborúhoz vezet. A halál válasz a létezésre, a háború pedig a teremtés ellentéte. Értelmetlen, és a meg nem értésből következik. Azért háborúzunk, mert nem tudjuk megérteni a másikat, és valójában nem is értjük, miért kellene ezt tennünk. Úgy tűnik, mintha mások megértése a saját létezésünket kérdőjelezné meg. Minden háborúzó fél azt gondolja, hogy ha valaki ellenünk harcol, az nem érdemi meg, hogy megértsük. És ezt mindkét oldalon így gondolják. Egy olyan célnak a megértése, amely nem azonos a miénkkel, úgy látszik, az embertől mindig idegen volt, sőt folytonos szenvedést okozott számára. Vajon az ember intellektusa eredendően lusta? Mintha min-

denki azt kérdezné önmagától, miért kellene megértenem a másikat, az erőfeszitésem csak elismerést jelentene, szívességet tennék vele.

Az általános emberi agresszivitásról szóló elképzelések mind elterjedtebbek, ami magyarázatot ad arra, hogy miért van olyan sok háború az emberiség történetében. Úgy tűnik mégis, hogy az agresszivitás az emberek többségénél egy kiváltott állapot, és nem állandó léthelyzet. A legtöbben nem nagy örömmel mennek harcolni, így az sem igaz, hogy „vígan megy a szerb katonának”, ahogyan azt egy másodrangú vajdasági költő leírta. Éppen ellenkezőleg: a statisztikák azt mutatják, hogy az emberek nehezen tűrik a hatalmat és a törvényeket, amelyek életüket szabályozzák, és az átlagpolgár sem szívesen nyúl fegyver után, hogy valakit megöljön, és kitegye magát annak a veszélynek, hogy önmaga is megsemmisüljön. A háborúhoz mindig külön előkészületek kellek, illetve valamilyen sajátos inger. Hosszú ideig járták a harci táncot az indiánok vagy az afrikai törzsek, míg felkészültek arra, hogy háborúba menjenek, még ha önvédelemből is. A férfiak természetükből adódóan passzívak, szeretik a kényelmet, az élvezeteket, a gazdasági jólétet, sokkal jobban, mint a kockázatot, hogy esetleg elcshetnek, elveszíthetik a vagyonukat vagy valamilyen testrészüket. Az ellenség legyőzésének diadala rövidebb ideig tart és kisebb élvezetet nyújt, mint az, hogy önmaga is nyomorékká váljon, megöljék, jogfosztott legyen vagy kirabolják. Ezért gyakorolnak sokat a jó katonák, a csata előtt lerészegednek, kiáltásokkal ingerlik őket harcra, a háború isteneihez és istennőihez fordulnak, harcra buzdítják őket káromkodással és átkozódással, táncsal és dalokkal készítik fel őket az öldöklésre. A kórosan támadó hajlamú egyedek viselkedését kivéve elég hosszú és közvetett annak a módja, ahogyan ki lehet váltani az emberekből a támadó hajlamot.

Azt hiszem, hogy az emberi természet olyan, hogy nincs szüksége a háborúra. Az viszont elengedhetetlen, hogy megismerjük a másikat, a másik város embereit, a más vidékekről valókat úgyszintén, nemcsak a szomszédainkat, hanem azokat is, akik a miénktől eltérő országokban élnek, olyan szellemi légkörben, amely más, mint a miénk. Ehhez a legfontosabb, amit úgy neveznek, hogy „az információk szabad áramlása”, a másik feltétel, hogy ezeket az információkat valaki fel is használja, figyelembe vegye, és beszéljen róluk.

Csak önmagunkról gondolkodni és beszélni, ha nem is erkölcstelen, de semmiképpen sem haladó dolog. Nem elég az „ismerd meg önmagad” elve, a másik ember megértése is fontos, és ez azt jelenti, hogy az embereket össze lehet hasonlítani egymással. Összehasonlítás nélkül nincs megismerés. És fordítva: csak az a párhuzam ér valamit, amelyben van kifejezendő tartalom, különben önimádatunk körébe zárulunk, minden összehasonlítás a mi javunkat szolgálja, és egyúttal rossz fényt vet másokra, ami oda vezet, hogy végül mindenkivel és mindennel hadban állunk.

A háborúknak, melyeknek a számát sem tudjuk, az egyik közös nevezője a népek megismerő szándékának a hiánya, hogy beleképzeljék magukat a másik helyzetébe; különösen akkor szűnik meg az érdeklődés egymás iránt, ha alap-

vető érdekek ütköznek. Mégis van arra példa, hogy a háborúk – véletlenül vagy céljukkal ellentétben – más népek megismeréséhez vagy bizonyos kulturális hagyományok átvételéhez vezettek. Régen ez is a háborús örökséghez tartozott (pl. Nagy Sándor közel- és közép-keleti hadjáratának hatása India művészetére). Ellenben századunkban az egyes népeket szellemi abroncs öleli körül, ami gátolja a művelődési kölcsönhatásokat. A rombolás ellenére is kapcsolatokat kellene teremteni. A katona, aki visszatér a háborúból, nem hoz magával semmiféle többletet, mert megfosztották politikai, rendőri, katonai és geopolitikai okokból azoktól a pozitív információktól, amelyek arra a térségre vonatkoznak, ahol harcolt.

Bizonytalan tehát a kultúra cseréjéből származó haszon, amit esetleg a háborúnak kellene magával hoznia. Az azonban biztos, hogy azok a népek, amelyek a közelmúltban háborút folytattak, érzékletlenebbekké válnak más népek szenvedései iránt. Akik maguk is szenvednek, közömböseksé válnak (kivéve néhány esetet, amikor önneveléssel ezt meg lehet haladni). Arnold Thonbee megállapította, hogy azok a népek, melyek a háború alatt nagy sorscsapásnak voltak kitéve, arra törekednek, hogy hasonló szenvedést okozzanak egy másik népnek. Ennek a megfigyelésnek a pontosságát egészen friss példák bizonyítják. De az érzékletlenség, amely a hadistenek oltárán való áldozás következménye, folytatódik, és szokása váratlan pillanatokban eluralkodhat ismét. A politikai és erkölcsi kritériumok csökkenésének tudomásul vétele a halálarcú hatalom elfogadását jelenti. A győztes háborúk után többnyire harcosok kerülnek hatalomra, és hosszú távon ez a legrosszabb, ami egy néppel megtörténhet. Csak szilárd alapokon álló demokratikus intézmények képesek arra, hogy ellenálljanak ennek a kísértésnek. A legyőzöttek viszont – ha nem demoralizálódtak teljesen, és nem lépnek a bosszú felületes lelki útjaira – megváltozhatnak, és képesek lehetnek arra, hogy alkotóerejüket lendületbe hozzák, s ez az egyedüli fejlemény, ami fényt hozhat a történelmi események borús égboltjára.

KONTRA Ferenc fordítása

(Megjelent a Koraci 1992/1–2. számában)

DOKUMENTUM

MÁR NAPOK ÓTA. . .

A 7. napja sztrájkoló trepčai bányászoknak

N É M E T H I S T V Á N

Már napok óta csak rátok
gondolok meg-megállva.
Már napok óta. . .
Már napok óta
földre süttöt szemmel, meg-megállva
csak rátok.
Mintha a föld mélyét, a centrumát. . .
A bányák mélyét. . .
Egyszer, csupán egyszer, turistaként
ereszkedtem le bányába,
egy sóbányába.
Itt hangversenyeket lehetne tartani,
meg szanatóriumot berendezni
asztmás betegek számára.
Igen, olyan volt az a roppant
föld alatti, sóba vájt terem.
Felszállva a mélyből a bányalift
ajtaja előtt egy kivénhedt,
lerongyolódott, kehes bányász
sókristályokat kínált megvételre.
Egy gyufásskatulya nagyságút vásárol-
tam.
Jó uram, mondta a hektikás öreg bányász,
ez a sókristály a legjobb meteorológia:
előre jelzi az időváltozást,
beharmatosodik, mielőtt esőre fordulna.
Nekem azóta a bányát, bányamélyet
jelenti ez a sókristály.

Az iszonyú nyomást, amely alatt. . .
Szóval már napok óta csak rátok
gondolok meg-megállva,
földre süttöt szemmel
földi köreimet bejárva. . .
Már napok óta – bevallom, szurkolva, szorongva –,
hogy meddig bírjátok még.
Hogy meddig bírjátok az iszonyú
bányanyomást. Most önmagatokon
figyelhetitek meg, miként válik,
miként válik a földi salakból – az emberből –
gyémánt!
Már napok óta
földre süttöt szemmel járok,
pedig most a magasságot kellene
kémlenem.
A magasságot, ahol
elszántságotok
gyémántcsillaga ragyog.

Újvidék, 1989. febr. 27-én

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

TÖPRENGŐ SOROK KULTÚRTÖRTÉNETÜNK FÉLMÚLTJÁRÓL

Kalapis Zoltán: *Betűk és képek*. Művelődéstörténeti írások. Forum Könyvkiadó, 1992

Ha valaki majd egykor a ma Vajdaságnak nevezett szellemi térség magyar kultúrájának tartalmait, forrásait, mélységi tagoltságát, autochton vonásait, eszmei komponenseit, rétegeit, színvonalát, irányzatait stb. eddigi művelődéstörténeti kutatásaink, illetve az általuk feltárt s közkinccsé tett szellemi javak alapján akarja megismerni, s értékeit megállapítani, az bizonyára kénytelen lesz azt is tapasztalni, hogy ez irányú tevékenységünk feltűnően elmarad a szellemi élet egyéb területein kifejtett munkásságunk s elért eredményeink mögött. Ez az elmaradás és elhanyagoltság egyaránt vonatkozik kultúránk mind örökölt anyagának, mind pedig szinkron jelenségeinek kutatására. Szépirodalmunk mindenkorai állapotáról, művelőiről s fejlettségi fokáról például összehasonlíthatatlanul gazdagabb ismereteink vannak, mint mondjuk, könyvkiadásunkról, nyomdászatunkról, magán- és közkönyvtárainkról, általában könyvkultúránk műveiről és szintjéről vagy pedig művészeti életünk, oktatásügyünk, sajtóink kiemelkedő alakjairól, fejlettségéről vagy éppen fejlődésbeli elmaradottságának okairól. Beszédes példája lehet mai szellemi életünk aszimmetriájának, hogy míg irodalmi múltunk kutatásának részeredményei már évtizedekkel ezelőtt lehetővé tették az irodalomtörténeti szintézis megalkotását, kultúránk egyéb szektoraiban viszont legfontosabb teendőinket minden bizonnyal jó sokáig még mindig a dokumentáció, az adattárak összeállítása, a báziskutatás, a leltározás körében kell megjelölnünk, amelyek megteremthetik a föltételeket a szociológiai, a szellemtörténeti, a nemzeti s egyéb szempontú feldolgozásokhoz, illetve művelődésünk organikus képeinek, egységes áttekintésének a megalkotásához. Érthető tehát, hogy minden publikáció, amely e tárgykörben gyarapítja ismereteinket, s szélesíti műveltségünk alapjait, jelentősen elősegíti kultúrtörténetünk „szintetizálhatóságát”. Különösen pedig az anyaginterpretálásnak az a módja, mint Kalapis Zoltáné, amely már nem elégszik meg műveltségünk tényanyagának számbavételével, regisztrálásával és jelenségeinek leírásával, hanem a báziskutatáson túl kísérletet tesz azok értelmezésére, nemzeti és társadalmi funkcióink értékelésére. Ezzel aztán már azt is jeleztük, hogy a könyv minden frását áthatja az a szándék, hogy képet alkosson e kulturális javakat létrehozó közösség szellemi individualitásáról, tudatossítsa a közösség lelkialkatának, észjárásának, mentalitásának a sajátóságait. Másképpen szólva, hogy a kulturális élet könyvében bemutatott tárgya, jelensége vagy

alanya több legyen önmagánál: genezise, életfolyamatai, létezésének értelme és törvényszerűségei is megvilágosodjanak az olvasó előtt.

Visszatérve szaktárgyunk helyének a megállapításához a humán tudományok ágazatainak a hierarchiájában, meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak státusa volt bizonytalan, hanem fogalmi meghatározása körül is szinte mindmáig sok a tisztázatlanság. A Hungarológiai Intézet e tárgykörben 1971-ben tartott értekezlete is még mint egyfajta „vendégtudományt” említi az úgynevezett „alapszciplinák” (a nyelv- és irodalomtudomány, a szociológia, a történelem stb.) mellett, holott alig lehet kétséges, hogy a fundamentális tudományok semmiképp sem nélkülözhetik a művelődéstörténetbe utalt s abban tárgyalandó ismeretanyagot, különösen a kisebbségi létfeltételek között, amelyek folytán az egyes szakterületek szükségszerűen és szorosan egymásra vannak utalva (a kutatóállomány csekély száma, az intézményhálózat fejletlensége s felszerelatlensége az anyagi ösztönzés és érdekelttség hiánya s számos más ok következtében). Elhanyagoltságának azonban mélyebb gyökerei is vannak. A magyar történettudomány kiválóságai, így Hóman Bálint, Mályusz Elemér, Szekfü Gyula, Thienemann Tivadar s mások szinte egyként panaszkodnak a harmincas évek elején (*A magyar történetírás új útjai*, 1932), hogy a tudománytörténet pozitivisták korszaka óta a historiográfiában a gazdaság-, a társadalom-, az állam- és a politikatörténeten kívül eső jelenségek alig érdeklik a történészeket, illetve hogy az anyagi természetű civilizációval szemben a lelki-szellemi fogantatású folyamatok elemzése méltatlanul a háttérbe szorult. Ehhez a megállapításhoz már mi tesszük hozzá, hogy a második világháború után a kelet-európai társadalmi fejlődés (visszafejlődés?) sajátossága folytán ez a tendencia még tovább erősödött, noha megváltozott ideológiai háttérrel. É szemlélet szerint a kultúra nem történelemformáló erő; szerepe a társadalom életében a gazdasági körülményektől és politikai igényektől kondicionáltan változik, így a jelenségeivel való foglalkozás nem tehet eleget a tudomány iránti elvárásoknak. Érthető tehát, hogy a fogalom – a műveltség-tudomány – ily módon redukált jelentéstartalmaiból kivésznek a szellemi komponensek, egy közösség lelkeségével, élet- és magatartásformájával összefüggő tényezők – a szokásvilág, az észjárás, a hagyományok, a gondolkodásforma, a népszellem alkati sajátosságai stb. – kutatásának, feldolgozásának, publikálásának az igényei. Főlöszleg arra hivatkoznunk, hogy mindez milyen hátrányos következményekkel járt magára a történettudományra. A kisebbségi-nemzetiségi közösség szellemi műveltségére és kulturális öntudatára nézve meg egyenesen tragikus volt az az együgyűen leegyszerűsített művelődési koncepció, amely az alkotói szabadság demonstrálásának a látszatával versek és verselők burjánzásában jelölte meg a szellemi fejlődés magaslati pontját, az alanyi költők számában meg a kultúra fokmérőjét, ugyanakkor azonban a nemzeti kultúra hatósugarából kivonta a körébe szorosan odatartozó jelenségek és folyamatok egész sorát. Hódi Sándor megfigyelése is azt a nézetünket támasztja alá, hogy az ilyen koncepción alapuló kultúrpolitika (oktatási gyakorlat, művészetfelfogás, nyelv-szemlélet stb.) eleve a nemzeti műveltségkép behatárolódásához vezet: „Az egyszólamú válás és beszűkülés leggyakoribb formája az *irodalomközpontúság*. Ami azt jelenti, hogy a kisebbségi értelmiségnek az anyanyelvi művelődésigénye kizárólag írókra, költőkre, irodalomkritikusokra, újságírókra és újságszerkesztőkre korlátozódik, míg az értelmiség más rétegei – közgazdászok, történészek, politikusok, orvosok, szociológusok, filozófusok, pszichológusok, néprajzosok stb. – a nemzeti kultúra ápolásában, gyarapításában nem vesznek részt. Vagy azért, mert a kisebbségi kultúra ilyen vonatkozásainak művelésére nincs lehetőség, vagy mert az értelmiségnek ez a rétege egyszerűen hiányzik, illetve csak a többség nyelvén mozog otthonosan hivatásában” (*A nemzeti identitás zavarai*). Az itt vázolt felfogás szolgált aztán alapjául az olyan – cinizmussal határos – érvelésnek is,

hogy a nemzetiségi oktatókádér hiányával küszködő iskolák nehézségein akként lehetne segíteni, hogy a természettudományi tantárgyakat, a művészeti és technikai nevelés formáit és minden más oktatási tevékenységet, amelyek nem közvetlenül szolgálják a nemzetiségi kultúra ápolását, illetve amelyek az „egyetemes tudomány”, az „általános emberi kultúra” fogalmi körébe tartoznak, fel kell menteni „a nemzetiségi nyelvű oktatás kényszerére alól”. (Amihez azonban előbb nyilván fel kellett volna találni az „egyetemes és általános” kultúrnyelvet is.)

A kisebbségi kényszerhelyzetből eredő kulturális tudatkiesés, tudatzárlat és téveszme mélyhátterében mégis a legtöbb esetben a kisebbségi ember társadalmi, politikai, nemzeti és (állam)polgári státusának öröksége, értékei, tudományos teljesítményei, művészténekek kincsei és emlékei mint egyféle corpus alienum természetesen nem épülhettek bele a többségi népek új államalakulatába, amely – éppen azért, mert nem volt klasszikus nemzetállam – még önmaga kultúrájának mibenlétét, műveltségének koordinátáit sem volt képes megfogalmazni az adott keretek között. Másrészt objektív nemzetközi helyzeténél fogva a vajdasági kisebbség saját anyanemzetének a kultúrájával (ahogy Szenteleky mondta: a „kultúrmagyarsággal”) sem alkothatott organikus egészet. Így aztán mindkét nemzeti „nagykultúráról” leválasztva, fejlesztéséhez és gondozásához nélkülözhetetlenül szükséges önálló intézményei, instrumentumai, alkalmas és képzett művelői híján nem voltak meg az alapfeltételek sem ahhoz, hogy akár az értékek elsáncolásával is a kisebbségi magyarság megóvhatta volna kulturális örökségét a nagyfokú leépüléstől. Igaz ugyan, hogy a második világháború után intézményeink és alapvető létfeltételeink megteremtésével a jugoszláviai magyar kultúra fejlődésének ígéreatesebb szakaszába lépett (iskolák, sajtó, színház, rádió, könyvkiadás, felsőfokú oktatás, az egész kérdéskör törvényes szabályozása stb.), a vívmányokat azonban a rezsím szinte teljes egészében az állami rangra emelt ideológia szolgálatába állította. A kultúra világnézeti-eszmei-politikai funkcionának erőltetésével tehát ismét háttérbe kerültek annak humánus és nemzeti tartalmai. Ez az alapállás kihatott a kulturális létezés minden tényezőjére, így pl. a nyelvről való gondolkodásra is: a nyelv a társas érintkezés, a szellemi tevékenység egyszerű munkaeszköze; használata pusztán technológiai kérdés; megtartó és átörökítő szerepe a nemzeti kultúrában félrevezető idealista belemagyarázás, fetisizálás, hisz a nyelvnek a tartalom és a forma „dialektikájában” csupán a nemzeti forma másodlagos szerepe juthat a szocialista tartalom mögött. Targyunkat, a művelődéstörténetet illetően ugyancsak ideológiai okok játszottak közre tudatos mellőzésében, mert e tantélt szerint a kultúrát s annak megnyilvánulásait a gazdasági feltételektől leválasztva, a társadalmi viszonyoktól függetlenítve, önálló létezőként vizsgálja, így az idealista gondolkodás valóságos melegágya.

A nemzeti kultúra kétirányú (kisebbségi és ideológiai) kiszolgáltatottsága volt az oka, hogy Kalapis Zoltán könyvének témái a kutatás számára közömbös, sőt kerülendő témáknak számítottak. De éppen gondolatokban gazdag s gondolatokat inspiráló könyve nyújt alkalmat ahhoz, hogy néhány pillantást vessünk a könyvben feldolgozott problémakör társadalmi vetületére. A *Betűk és képek* ugyanis egy kicsit az értelmiségi polgár „regénye” is. Úgy látjuk azonban, hogy a könyv figurái nem valamilyen harmonikusan fejlődött, kiegyensúlyozott polgári értelmiségi réteg és stabil szellemi kollektivitás képviselői, hanem egy kissé rendhagyó emberek, akiknek kivételes képességei mintegy a környezet és a korszellem ellenében bontakoznak ki. A Takáts Rafael padéi Typobeta vagy az Oldal István becskerekai fényíró típusú „kétkézi” értelmiség különleges változatait mutatja be a szerző, akik – akárcsak Tóthfalusi Kis Miklós vagy maga Gutenberg is – amellett, hogy írnak, fordítanak, szerkesztenek, könyveket jelentetnek meg vagy más szellemi-művészi alkotásokat hoznak létre, iparszerűen üzemeltetik nyomdájukat vagy műtermüket.

Hogy megélhessenek. Minthogy a világnak ebben a szögletében, ahova sorsuk vetette őket, az elhivatott ember csak úgy élhetett ambícióinak, s csak akkor gondolhatott tudományra vagy művészetre, ha azt valamilyen józan és hasznos foglalkozással köthette össze, szerencsés esetben olyannal, amely kompenzálhatta álmait. A tanári munkához törődött jozefinista filozófustól kezdve a festői becsválytól fűtött Oldal István fényíróig, onnan az orvos Szentelekyig meg a mai újságíró költőig. Csak valamikor a múlt század végén és a századfordulón, a szabadkai napisajtó szokatlan felvirágzásának az évtizedeiben érezzük, hogy akkor már reális szükségletek mozgatják a kulturális vállalkozásokat, nem pedig nagyra törő egyéni vágyak. A kötetet akár értelmiségzociográfiai írások gyűjteményének is tekinthetjük, még a Bartók Béla őseit bemutató családtörténeti értekezést is ide sorolnánk: „Egy torontáli család értelmiségi ágának fakuló emlékeit, évszázados létezésnek kisebb-nagyobb tényeit gyűjtöttem és ragoztattam össze. (. . .) A Bartók család esetében, úgy tűnik, három nemzedék tartogatta a tüzet a későbbi lángelme számára, élesztgette és szította a negyediknek.” A másfél száz oldalon csupa plasztikusan megrajzolt figura, egyénített vonásokkal, markáns karakterjegyekkel. Okunk van Kalapis Zoltán könyvében egy vajdasági kultúrszociológiai fogantatású irodalom egyféle előképét látnunk. Amit művel, azt talán kulturális régészetnek is nevezhetnénk, amely azonban nem ásatag holt anyagot tár fel, hanem dokumentáltan hiteles emberi sorsok eleven példáit: panoptikum helyett színes, nagy tablókat az elmúlt századok emberének világáról. Az értelmiségi polgár küzdelmeit egzisztenciájáért, eszményeiért, személyisége integritásáért, szembefordulva hatalmi szóval, közönnyel és érdektelenséggel, irigységgel és rosszakarattal. Kalapis polgára azonban nem ideológiák képviselője, nemzeti eszmék és igazságok hőse és lovagja, még csak nem is osztályhovatartozásának a tudata irányítja tetteit. Hódi Sándor főntebb értelmiségünk csonkaságában jelölte meg kulturális kibontakozásunk akadályait. Mi nem az osztály szellemiségének csonkaságát, hanem egyenesen a hiányának a kérdését feszegetjük: van-e (volt-e) jugoszláviai magyar értelmiség? Vagy csak értelmiségiek vannak (voltak), ilyen foglalkozást űző egyedek, ha netán számosan (?) is. Az *értelmiség* szó ugyanis, mint ahogyan a *katonaság*, *erdőség*, *cselelétség*, *diákság* – gyűjtőnév, de mint ahogy pl. a *diákság*, nem csupán a ’tanulóifjúság összessége’, s az *erdőség* nemcsak sok fával benőtt nagy kiterjedésű földterület, nagy erdő, hanem A) a tanulóifjúság egyféle mikrotársadalma, amelynek sajátos mentalitása, életstílusa, tudatvilága, magatartásbeli ismérvei vannak, B) a növény- és állatvilág sajátos szimbiózisa, amelynek jellegzetes légköre, mikroklímája, különleges élettana van – így ezek analógiájára az *értelmiség* sem csupán szellemi munkával foglalkozó emberek valamiféle csoportja, hanem a társadalomnak egy rétege az együttélés (-érzés, -gondolkodás, -működés) fölismerhető jellegzetességeivel, többnyire a polgári civilizáció és kultúra, az urbánus életmód és -felfogás közös jegyeivel. Az értelmiségi foglalkozású jugoszláviai magyarság körében észleleteink szerint azonban nem mutathatók ki egyértelműen az említett karakterisztikumok, különösképpen nem a közös szellemi megnyilatkozások. A könyv tanulsága szerint a múltban sem.

Amit eddig mondtunk Kalapis Zoltán könyvéről (vagy inkább csak vele összefüggésben), annak látszólag csekély köze van a benne tárgyalt konkrét témákhoz, személyekhez és vállalkozásokhoz, de mi valójában nem is a könyv „tartalmát” akarjuk ismertetni (ami természetesen ezúttal sem azonos a tárgyával), hanem arra szeretnénk rámutatni, hol a helye s mi a funkciója írásbeli kultúránk szerkezetében, műfaji hierarchiájában, a szó legnemesebb értelmében vett tudományos publicisztikában, nemkülönben az önmagunkraeszmélés folyamatában. Viszont mindezt csak úgy adhatunk valamirevaló választ, ha – mint fentebb – a könyvet a művelődésszociológia s a történettudomány mélyperspektívá-

jából is szemügyre vesszük. Ezért is kellett bevezető töprengéseinknek kissé nagyobb tectentelni, mint amekkora egy efféle kritikai jegyzetben szokásos.

A *Betűk és képek* föltétlen erényei között tartjuk számon, hogy sikeresen kerüli el mind a nemzeti, mind az osztályideológia kísértéseit és csapdáit, általában a politikai tudatforma kényszereit és egyeduralmát, amelyek az ilyen témakörű értekezéseket oly gyakran pártpolitikai programok szintjére süllyeszti, még ha akadémiai emlékirat formáját öltik is magukra. Kétségtelen és nyilvánvaló világnézeti meggyőződését és társadalmi eszméit a szerző azonban nem akarja mindenáron ráoktrojálni olvasójára, felfogásának nem hangerővel kíván érvenyt szerezni, hanem azokat egyszerűen a tények meggyőző erejére bizza. Tiszteletben tartja olvasóját: nem él vissza tudásával, gazdagabb ismereteivel, nyoma sincs benne semmiféle fölényes kultúrpolitikai kioktatásnak (ami mellesleg szölván rendszerint a mélyebb ismeretek hiányának a palástolása), legfeljebb valami szerény magabiztosság érzik ki soraiból, pedig hát ő a tárgyra vonatkozó érdemes tudnivalók egyedüli letéteményese, minthogy róluk valóban senki sem tudhat többet, mint az, aki kulturális múltunk mélytalajából kiforgatta őket. Ezen a helyen, a szerző tárgyszerű interpretációjának és elfogulatlanságának a szomszédtságában kell szólni arról is, hogy előadásában teljesen feloldódik a hasonló témákkal foglalkozó kisebbségi közfrók gyakori mercvögörse: magától értődő természetességgel, minden feszítettség, aggályos óvatoskodás nélkül beszél országhatárok, rezsimek, kormányzati rendszerek, államformák és uralkodó eszmék váltakozásáról, mintegy az emberi kultúra esszenciális tartalmainak az integritását, az élet profán és otromba dolgaitól való függetlenségét hangsúlyozva. Meg azt, hogy a kultúrának, a művészetnek, a tudománynak nem önmagán kívül kell keresnie egzisztenciája érveit, hanem saját létében, önnön erkölcsi és humán tartalmainak értéktudatában. Hogy ez mennyire világos felismerés Kalapis számára, arra az egész könyvét átható humán szemlélete a bizonyosság. Éppen csak illusztrációképpen hozzuk fel erre vonatkozó néhány megfigyelésünket.

– A történelem nála nem események és történések amorf halmaza, hanem az emberi tevékenység motívumainak, okainak s következményeinek logikusan összefüggő láncolata, amelynek a háttérben nem vak véletlenek s elidegenült erők, hanem mindig világosan felismerhető indítékok munkálkodnak.

– Ennek megfelelően a jozefinizmus, a klerikalizmus, a nacionalizmus, a liberalizmus, a kozmopolitizmus, a feudalizmus, a szabadkőműveség szerzőnk könyvében nem üresen kongó elméleti konstrukciók vagy elvont s merev eszmévezák, hanem konkrét élet-helyzetekből, nemzeti-társadalmi-anyagi stb. érdekektől táplált eszme- s gondolatszerkezetek, cselekvésformák és -keretek.

– Nemcsak a csatatereknek, a barikádoknak, a nemzetközi diplomáciának vannak hősei, mártírjai, hajótöröttjei, hanem a betűszedésnek, a tipográfiának, a pillanatot az öröklet számára megmentő fényírásnak, a vidéki apró redakcióknak vagy tanintézeteknek is.

– A művészseni nemzedéki érlelődése nem az örökléstan, a genetikai tudományok, a fehérjék, a sejtek, a kromoszómák absztrakt törvényszerűségei szerint megy végbe, hanem úgyszölván szemünk előtt, személyi sorsokba ágyazottan: apák és fiak, ősök és utódok életközösségében s kölcsönösségében játszódik le.

– Ami pedig legmeggyőzőbb bizonyítéka szerzőnk humanizált világképének, s egyben az irodalmiság kétségtelen ismérve, az a fogalmi világ képi megformálása, a képszerű megjelenítés kivételes adottsága. Legihletettebb tollú tanulmányából, A becskereki fényíró című írásából veszünk mintát a szó és a kép minőségi egyenértékűségének bemutatásához:

„Ifj. Oldal István fából szerkesztett, háromlábás fényképező masinája előtt az évtize-

dek során egy fejlődő város és a környék lassan változó falvainak társadalma vonult fel. A képekről drága ruhákba öltözött, kalapsodákban tündöklő lányok, tiszteletre méltó matróznák, komoly arcú férfiak tekintenek ránk. A hivatalnokok félcilindert hordanak, kezükben sétapálca van, olykor könyv is, a boltoslegények kemény gallérban feszítenek. Két hentesegéd bárdal, fenőacéllal »vetetkezett«, egy pékmester szakajtóval, fehér kötővel, egy bűvész összes kellékeivel. (. . .)

Az Odal-képek alapján alighanem érdekes néprajzi tanulmányt is lehetne írni, a soknemzetiségű falusi lakosság viseletéről, összegyűjtve mindenképpen sokat tudnának »beszélni«. A német nők kéékfestő ruhában, pruszlikban »képeszkedtek«, a román férfiak csúcsos kucsmákban, a nők pedig hímzett katrincában, csodaszép bőrködmönben. A szerb lányok ingujja aranyhímzésű, mellükön dukátfüzerek csillognak. A szlovák legények csukott nyakú hímzett inget viselnek. Egy magyar házaspár kéz a kézben áll merceven, a férfi kemény szárú csizmát visel, a nő rózsás szoknyát, bársonypapucsot. Egy bolgár pár férfitagja korcos gatyában feszít, az asszony pedig viganóban.

Egy életvitelt tükröznek ezek a falusi és városi portrék, a századvég és a századelő emberének az üzenetét tolmácsolják, egy olyan világról tudósítanak, amely visszavonhatatlanul letűnt.

Külön nagy csoportot képeznek a városképek. Szinte nincs egy ház, egy utca, amelyet ifj. Oldal István ne örököltet volna meg. Az elmúlt 70–80 év alatt sokat változott a zrenjanini – nagybecskerekeli – városi táj, úgyhogy ezek a képek azt örökítették meg, ami már nincs: a régi épületeket, hidakat, szobrokat. A füstölgő gyárkémény és a folyami kikötő zsúfoltsága az ipari fejlődést tükrözi. Télen a korcsolyapályák vidám közönségéről készített felvételeket, nyáron pedig a begai női fürdő szépeiről. Jó néhány képe maradt fenn a főtéren piacozó kofákról, az ott veszteglő szekerekről, fiákerekről, meg hát a főutcán végigpöfögő keskenyvágyányú vasútról is, amely Csekonics birtokait fonta füzérbe Zsombolyától Becskerekig.”

Egy korszak, egy mikrotársadalom anyagi és szellemi kultúrájának a látványa ez, mind az Oldal István képét szemlélő ember valóságos, mind pedig az olvasó „belső” recehártyáján. Az ilyen stílremeklések csak növelik a Kalapis-tanulmányok már jelzett értékeit, mert érzelmi-hangulati töltésük meghitt és bensőséges szálakkal kötik olvasójukat a bácskai–bánsági televényhez, a maradék s egyetlen reális hazához.

SZELI István

NÉPI KULTÚRÁK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

Jung Károly: *Köznapok és legendák. (Tanulmányok a népi kultúra köréből.)* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Már jó néhány éve Jung Károly néprajzkutató hittel vallja, hogy a jugoszláviai magyar néprajzkutatás fontos tényfeltáró, elemző, értelmező, összefoglaló műveket tett s tesz az egyetemes magyar néprajztudomány asztalára, hangsúlyozva, hogy nemcsak a könyv alakban, de lapjainkban, folyóiratainkban, tanulmányköteteinkben is értékes, idevágó tanulmányok és esszék egész sora jelent meg. Ismereteink szerint a szerző így publikált dolgozatai többkötetnyit tesznek ki. Most örömmünkre szolgál, hogy ezekből az első gyűjteményes kötetet kezünkbe vehettük. A *Köznapok és legendák (Tanulmányok a népi*

kultúra köréből) című Jung-könyvet a Forum Könyvkiadó jelentette meg a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának és a Vajdasági Tudományügyi Alapnak a támogatásával. E kötet a jugoszláviai magyar néprajztudomány fejlődésének, nagykorúságának egyik fontos határköve lesz, még akkor is, ha a benne olvasható tanulmányok mind megjelentek már szakmai periodikákban, gyűjteményekben. De elszórtan. Ám most így, együtt sokkal nagyobb eredménnyel lesznek jelen népeletkutatásunk tudományosságában. Mert a közölt tizenöt tanulmány, szakcikk, esszé, ismertetés, anyagközlés tizennégy év alatt készült (1978 és 1991 között), és jobbára különböző hazai és külföldi tudományos tanácskozásokon hangzott el először, s az azokról kiadott tanulmányfüzeteket gazdagította, illetve a nagykőrösi, budapesti, kragujevaci, balatonalmádi, újvidéki konferenciákra, közgyűlésekre, kongresszusokra, szimpóziumokra készült dolgozatok a *Híd*, a *Létünk*, a *Ethnographia* és az *Üzenet* folyóiratban jelentek meg.

A könyvet a szerző három nagy fejezetre osztotta: Az ember élete, Mondai és ráolvasó hagyomány, A népi műveltség kapcsolatai.

Az emberélet fordulóinak kiváló ismerőjeként már egy olyan szokásmonográfiát jelentetett meg Jung Károly, mely a szakmában vezérfonalnak számít hasonló kutatásoknál (*Az emberélet fordulói*. Gombosi népszokások. Újvidék, 1978). Amivel még bővítette a lakodalmi szokások témakört tárgyaló írásokat, az a lakodalmi hajnali mosdatás szokása. Levéltári kutatások eredményeként bukkant a témára, Káich Katalin segítségével, s hámozta ki az ismeretlenség homályából, másokat is hasonló kutatásokra ösztönözve. És már ez is nagy érdem. A bácskai möringlevelek és a délszláv házassági szerződéses kérdéskörének tanulmányozásához szintén levéltári okmányokat használt, bizonyítva ezzel is az alapos levéltári kutatások fontosságát és eredményességét. Hadd hívjuk fel most itt a figyelmet arra – aktív levéltári dolgozóként –, hogy vajdasági levéltárainkban, sajnos, egyáltalán nem a tudományos kutatásokon van a hangsúly; sőt, még el sem várják azt, esetleg csak passzióból, munkaidőn kívüli tevékenységként vállalhatja az ilyen munkát a levéltáros.

A kiházasztatlanok halotti koronája című tanulmány már első hazai megjelenése idejében is nagy visszhangot keltett, s tette ugyanezt a magyarországi kutatóknál e „nóvumnak számító problematika” feltérképezésével.

Számunkra a kötet középső része jelentette a legizgalmasabb olvasmányt. A VIII. századból eredeztetett, nemzetközileg elterjedt Guntram-monda alapképlete a testből állat alakban kilépő s oda visszatérő lélek. Jung bebizonyította, hogy napjainkban is, felénk is gyűjthető. Igaz, gombosi változatának erős a kapcsolata a boszorkányhittel. A monda magyar korpuszait vizsgálva megállapítja, hogy az emberi testből alvás közben kiszálló alterege lehet rovar (dongólégy, pillangó), madár, kígyó, béka, egér. Jung Károly választott nemes feladatának tekinti a magyar folklórörökség összevetését a velünk együtt, illetve mellettünk élő népek hasonló kultúrájával. Ez esetben is felfedezi a publikált horvát változatokat s megállapítja, „szövegünk nemcsak a magyar, hanem a horvát folklórisztika szempontjából is relevánsnak tekinthető, mivel voltaképpen egy tágabban értelmezhető pannon–balkáni–dalmát állandóan kapcsolatban levő, egymást gazdagító, kiegészítő és megtermékenyítő hagyományvilág érdekes példája”.

Az „ördögi ének” problematikáját, egy ritka „rontó ige” említéseit vizsgálja Jung Károly következő tanulmánya. A rontók, a boszorkányok, a táltosok használta, énekelve előadott rontó szöveggel „a kiszemelt áldozatot az ördögnek ajánlják föl”. Az előző publikációk szerint Kálmány Lajos egy tordai embertől hallott ilyet a századelőn, melyet sokáig invariánsnak vélt az irodalom, mígnem Jung felfedezte annak történeti változatait is, illetve begyűjtötte a maga recens gombosi szövegét, igaz, funkciójától vesztetten. Össze-

hasonlító elemzése során megállapítást nyert e folklórköltés elsődleges szerepe: a lóra olvasás. Azonban ez a tudat később feledésbe merült, s mint szerzőnk írja, „a felbomlás szakaszában van a funkció és a tartalmi jegyek szinkroniája”. E megállapítás kapcsán különbözőt meg az élő ráolvasó tradíciót a ráolvasó hagyomány meglététől. De az elsődleges funkcióvesztést követően egy újabb funkcióvállalásra is gondolni lehet: rontás helyett gyógyító szerepet is tulajdoníthatunk a szövegnek – a folklórszövegek funkcióváltásának szép példájaként. Mígnem végül a valaha szigorú szómágia a „babona humorának” szintjére süllyed.

Egy, a mai szemlélő számára csupán pajzán, sőt obszcén templomi pillérfődísz kapcsán Jung Károly kifejti az emberi genitáliák mutogatásának apotropeikus funkcióját. A gonoszűzés ilyen, csak nem ikonografikus, hanem verbális módjával találkozhat a kutató szinte napjainkig a vajdasági magyarok körében. Itt Jung főleg a maga, de más kutatók eredményeire is hivatkozik, gombosi, doroszlói, satrincai, dobrodoli, ürögi, maradéki adatok birtokában. A Folklóradatok egy középkori pillérfő értelmezéséhez című tanulmány apropójául szolgáló magyarszentpáli pillérfő Árpád-kori, így az itteni, vajdasági bajelhárító formuláink sem lehetnek ennél fiatalabb eredetűek. Tehát a vajdasági magyarság népi kultúrájának hétszáz–kilencszáz éves folytonosságát méltán bizonyíthatják.

Ugyanebben a tanulmányban dolgozza fel Jung Károly a fallikus ikonográfiák és a falloszt emlegető folklórszövegek hasonlóan apotropeikus szerepét, főleg a szemverés ellen való védekezés esetében. De az ábrázolt kígyófallosz szerencsehozó jelzővel is bír az etnozsemiotika szerint. Tanulmányában a délszláv néprajztudomány eredményeit is felhasználva, közvetve rámutat az egymás mellett élő népek kultúrája kölcsönös megismerése fontosságára, valamint az ún. kis nyelvek–kis népek nyelvei ismeretének roppant hasznos voltára. Ezzel a szomszéd nép tudása csak növelhető, és az egyetemes néprajztudomány fontos új eredményekkel gazdagítható.

Hogy egy néprajzkutatónak mennyire figyelnie kell a rokon tudományok új ismereteit, azt Jung Károly a Lepenski vir-i archeológiai ásatások eredményeinek prezentálásával bizonyítja, esetleges rokonságot keresve az ottani, a neolitikumból származó homokkő szobrok női genitáliaábrázolásai és a korábban említett pillérfődísz, illetve a vajdasági folklóradatok között. Végezetül a szerző megjegyzi: „úgy véljük. . . hasznos lesz a dolgozatban elmondottakat vagy érintetteket néhány képpel alátámasztani”. Igaza volt.

A mondatakutató elméleti kérdéseivel, feladataival indítja Jung Károly A „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó mondatípus elterjedésének kérdéséhez című dolgozatát. Fontos feladatnak tartja az eddig elkészült hiedelemmonda-katalógus alkalmazását, valamint a többi mondatípus katalógizációját. A folytatásban az ún. „Máriaülte gaz” mondjájának – mely nem szerepel a magyar hiedelemmonda-katalógusban –, eddig publikált variánsait elemzi. A Szűz Mária tisztulásával (menstruatio) kapcsolatos mondák a hunyor (*Polygonum lapathifolium* L.) levelein látható vörös, barna, feketés csíkok eredetét magyarázzák. Ugyanakkor mifelénk, a Duna-tájon ezt a szegyenvirág, a vadmuork virágjának legközepebbin található, néhány szíromnyi piros foltra mondják. A szerző szerint itt a „Máriaülte gaz” és a Szegyenvirág eredetmagyarázó mondák közös kontaminálódtak. Ilyen monda szerb hasonlójára szintén rábukkant a kutató Veselin Čajkanović *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama* szótárában. A komparatív vizsgálódás nem bizonyítja egyértelműen a növény azonosságát, de „a levelek formájának, sötétpiros foltjának, valamint fürtös virágjai színének leírása is pontosan ráillik” – állítja a szerző. Mindenesetre érdekes próbálkozása ez az írás a magyar–délszláv folklórkomparatistikának, amelynek fejlődése, kiterbélyesedése több nép folkloristáinak ezután feladata. Meg kell hagyni, hogy Jung Károly ez idáig is jócskán eleget tett ennek az elvárásnak, sőt Róheim Géza óta ő az a folklorista, aki ezt a célt leginkább szolgálja.

Egy művészfotó rejtett jelentése az élő magyar és összehasonlító történeti néphagyomány vallomásával – így is nevezhetnénk a Fa rázzo a földet. . . című esszé, tanulmány bevezető részét. Egy szép aktfotó Jung Károly általi alanyi olvasata azután áttér egy gombosi szerelmi mágia és ráolvasás szövegére, melynek variánsait még Csókán és a balkáni szerbek között találta meg. E szövegek a népi kozmográfiaképet villantják fel, annak is az alvilág felé vezető fokait (fa–föld–víz–ördög), ahonnan a szerelmi mágiát végző a segítséget véli. Az archaikus világfelfogást tükröző szövegbe az ördög a krisztianizáció folyamán került egy korábbi chtonikus lény helyett, amelyet inkább feltételezhetnénk a népi kozmográfia más elemeinek sorában. Jung osztja Veselin Čajkanović összehasonlító vallástörténész nézetét, mely szerint „a szerb hiedelem- és mondavilág ördögalakjában nem kell feltétlenül az interpretatio christiana nyomait vagy idegen hatást keresni; lehetséges ugyanis, hogy ez a népi hiedelemfigura, valamely alvilági istenség alakját és tulajdonságait mentette át a ma és a közelmúlt hagyományvilágába. Ennek alátámasztására elmondja, hogy számos szláv és szerb hiedelemszövegben *pozitív előjelű szereplőként, sőt: segítőként* is előfordulhat az ördög. Végső konklúziója Čajkanovićnak az, hogy a népi ördögalak a feltételezett szerb főisten (»srpski vrhovni bog«) attribútumait vagy ezeknek egy részét mentette át korunkig, ezért nem tartható egyértelműen negatív előjelű figurának, mint a keresztény interpretáció ördöge”.

E tanulmány által említett hat ráolvasásszöveg annyi ősiséget őrzött meg, hogy valóban elmondható, „egy kereszténységet megelőző, archaikus világképre épül, annak kozmográfiáját mentette át napjainkig”, s nagyon is érdekes és izgalmas volna a kutatást tovább folytatni. Hiszen a Jung Károly által gyűjtött gombosi adat bizonyítja, hogy erre talán még van lehetőség.

A környezetünkben élő népek hagyományainak megismerése elsőrendű feladata a folkloristának. Épp ezért hiányolja Jung Károly a délszláv hiedelemvilágát, illetve mitológiáját bemutató magyar nyelvű művet. Sajnálataát fejezi ki amiatt, hogy a szomszédos népek hagyományvilágával foglalkozó szakmai eredmények nem közvetlenül kerülnek a másik szomszédos nép tudományos vérkeringésébe, hanem csupán nemzetközi orgánumok közvetítésével. Kimondottan lényegesnek tartja a komparatív vizsgálatokat a ráolvasások és más rontó vagy gyógyító szövegek terén. Felhívja a figyelmet a belgrádi *Srpski etnografski zbornik* és a zágrábi *Zbornik za narodni život i običaje* szakperiodika értékes anyagára. Elengedhetetlenek véli a Vuk Karadžić által gyűjtött szerb népmesekincs mielőbbi alapos tudományos feldolgozását. A miérre meg is adja a választ, miszerint „a jugoszláv folklorisztikai filológia elsősorban az epikus, tehát a hősköltészet vizsgálatát részesítette előnyben”, amikor is a tüzésekbe foglalt eseményeket azonosaknak vélték a történelem eseményeivel. Megállapítja, hogy a nemzeti tudatot megszépítően alakító hősepika árnyékában a népmesekincs kritikai kiadását hátráltatja a Vuk Karadžić által lejegyzett és az ugyancsak általa publikált szövegek közti különbség. Itt a folklórszövegekbe való beavatkozás kérdését érinti, mert „Vuk a népmesék esetében nem beszélt kész népköltészeti produktumokról, hanem mintegy nyers szövegváltozatokról, amelyek csak megfelelő beavatkozással nyerik el azt a formát (nyelvi és tartalmi tekintetben), amely a közzétételre alkalmassá teszi őket”. Az elsődleges jegyzetekkel való összevetést, a kritikai kiadásokat sürgeti kutatónk.

A tanulmányokról (Adatok, pótlások, kiegészítések) című fejezet figyelmes olvasása után képtel kap az olvasó az ezen a területen előttünk járt tudósok (Kálmány Lajos, Margalits Ede, Bellosics Bálint) népeletkutató tevékenységéről, valamint arról is, hogy az ötvenes évektől napjainkig kiket foglalkoztat a jugoszláviai magyar folklórkutatás.

A *Köznepok és legendák* című könyv minden tanulmánya után Jung Károly közreadja a legfontosabb vonatkozó irodalom jegyzékét is.

Zárószóként a szerzővel készített interjú egyik mondatát idézzük: „az elmúlt, mondjuk, húsz esztendő során az itteni kutatás szorosan felzárkózott az egyetemes magyar néprajzkutatás legjobb eredményei mellé”. Jung Károly legújabb tanulmánykötete ez ékesen bizonyítja.

SILLING István

KÖZÉLETI ÉS MAGÁNEMBERI ÉLMÉNYEK

Bogdán József: *Billegések*, Lelkigyakorlatos Ház, Tótfalu, 1992

Kétszer hallottam Bogdán Józsefet író-olvasó találkozón, mióta megjelent második verseskötönyve, a *Billegések*. Mind a kétszer ugyanazokat a verseit mondta-deklamálta. Közéletieknek lehetne nevezni ezeket a verseket. A mai háborúk élményanyagával telítettek, azok képi elemeiből épülnek fel, konkrét eseményekre reflektál a versíró, a híradókban hallott történéseket figyeli. Az Apokalipszis lovasai dübörögnek Bogdán József fiatal papköltőnek az előadásában, szinte a végítéletet hirdetve.

Aki az irodalmi estek után otthon végigolvasta a versesfüzetet, ugyancsak meglepődött. Nem ugyanazt a Bogdán Józsefet láthatta maga előtt, mint aki a verseit egzaltáltan szavalta, patetikusan előadta, saját szavaival élve: nem zilált papi imát hallott ki a kötetből. Elsősorban a versek egyenlenségét vehette észre, ami alapos szöveggondozással elkerülhető lehetett volna. Szélsőséges értékek között mozognak a szövegek: vannak a gyűjteményben felszínesekek, közhelyesekek, és vannak erőteljesekek, kivételes tehetségre valóak. De még a költőileg megformálatlan, angazsált versekben is megtalálhatta az olvasó a csendesebb, átgondoltabb sorokat, a harci zaj mögött a súfrított, félelmet kifejező metaforákat is, hogy „sündisznóállásban piszmoz az éjszaka”, s „a nap is már csak egy vörös kelés”. Ezen túlmenően a kötet azt is elárulja, hogy a közélet és közszereplés iránti érdeklődés csak az egyik vonatkozása ezeknek a verseknek és írójuknak. Nemcsak a világ nap mint nap tapasztalható külsőségei érdeklik, nemcsak azokat tördeli verssorokkal, hanem vannak olyan szövegei is – s ezek a jelentősebbek –, amelyek tematikailag az Istenképzet köré szerveződnek, de foglalkoztatja a halálgondolat költői kifejezése is, néhány szövegét pedig talán tájideillnek lehetne leginkább nevezni.

Az utóbbiak a gondolatnak és a meditációnak a mélyebb köreiből járnak, mutatva, hogy Bogdán József meglehetősen sajátos élményanyag birtokában van. Első kötetéből vette át például azokat a szövegeket, amelyekben a gyermek szemével látta a világot, megejtően tiszta szóképeket hoz létre, hogy a romlatlanságot mutassa be, a világra való első rácsodálkozás élményét közvetítse. „Nyüzsögnek benned a gyermekkori / emlékek – egy vasárnap délután beültél / nagymamád hintaszékébe, és billegni kezdtél. – Azóta sem / csinálsz mást, csak billegsz, siratod a szép / emlékeket, amikor még gyermek voltál, / szép és büntelen, és Valaki tóra nyílt / szemekkel figyelte minden billegésedet” – olvashatjuk a Hintaszék című versben. A gyermekkori elmúlásának nosztalgijára szólal meg itt, a harmónia elvesztésének tudata is ugyanakkor, a tóra nyílt szemű, nagy kezdőbetűs valaki pedig mintha csak Piliinszky János mindent látó, a magasból letekintő, könyörtelen és távoli istenséghez lenne hasonló.

Bogdán József – már hivatásánál fogva is – sajátos módon éli meg a halál tényét, a beteg, magatehetetlen emberek látványa, a halottak és a temetések azonban nem marad-

nak meg a tapasztalás szintjén, hanem meditációra készítetik a költőt. Jól szemlélteti ezt a kötetnek talán egyik legjobb verse, a Gondolatok a halálról, amely két azonos című szövegből áll. Már az alcím is sokatmondó: „A haldokló megfürdik az üres tekintetek vályújában”. Az első vers a közvetlen tapasztalást, a konkrét élményt írja körül, s így hangzik: „A bal vagy a jobb kamrából kilövött vér nem talált célba / újságolja apám a Magyar / Szót lapozva és most a díszkört / futó koronáriák csak arra várnak hogy mikor / hálózanak be de ezt ne mondd / meg senkinek”. Ebben a súlyos beteg ember környezetét kímélő gesztusa is benne van, míg az ezt követő, ugyancsak Infarctus cordis címűben e gondolatkör sűrített, metaforikus, többjelentésű képe fogalmazódik meg: „Köd van. akárha a szív izmos / falába ütköznék visszadob / a táj koszorúér szürkület”. Aki látott már koszorúérszűkületől elszürkült emberi bőrt, s aki átérezte már, milyen visszadobva lenni, és a semmi felé, egy távoli fényes pont felé repülni, és tudja azt is, mit jelentenek ködös, szürke alkonyatok, az alkothatta meg ezt a metaforát: koszorúér-szürkület.

Test és lélek dichotómiája Bogdán József verseinek középpontjában áll. A feltételesen tájidilleknek nevezett szövegekben is ez kerül előtérbe. Az egyik legsikerültebbet idézem, amelyen átsüt az érzékiség is: „Ahogy a félkört írja szeder indája, és válladhoz ér, kolibri szárnya remeghet így, mint tested, vagy a gólyahír.”

Talán mert szemérmes, rejtőzködő költő Bogdán József, azért mondja író-olvasó találkozókon kevésbé elmélyült, szólamos közéleti szövegeit. A többi verse ugyanis feltárulkozás. A lélek intim szféráiba ereszkedik alá. S ez már talán nem is tartozik a nagyközönségre, csak a versre és olvasójára.

TOLDI Éva

A LÍRA EZ

Imre Flóra: *Merőleges idő*. Interart, Budapest, 1992; Imre Flóra: *Rondó*. Tevan, 1992

Imre Flóra nevével először a *Holmi* valamelyik tavalyi számában találkoztam. A folyóiratban közölt, Szabadegyetem című versére figyeltem fel akkor (amelyet most *Rondó* című, harmadik verseskötetében látok újra), s meglepett, magával ragadott a költemény spontán áramlása, könnyed szellemessége, iróniába hajló, finom humora. Egyáltalán: a pillanat varázsa, ahogyan a köznapisituáció esztétikai többlettel minősül. Egyik oldalon a hétköznapi nyelvi fordulatok, a formátlanúságra utaló, redundáns, lomposító szövegrések, a másikon, ennek ellenhatásaként, az áthajlások szabályozó vágásai s valamiféle, mindinkább érvényre törő belső lüktetés. E kettősség közepette hőmpölyög a szabad vers, s jön létre a hosszú versmondatok spontaneitásával egy időben egyféle finom, alig észrevehető szabályosság.

Amikor pedig a kezembe vettem Imre Flóra második verseskötetét, a *Merőleges időt*, úgy tűnt, eltévelyedtem. Belevestem egy egészen másféle versvilágba: antik metrumok, szapphói versek, jambikus formák, stanzák, provanszál dalok és szonettek közé. . . Holott ugyanarról az eljárásról van szó e metrumos, szabályos formák esetében is – csak épp ellenkező előjellel. Míg a szabad vers áramlását ritmusemlékek hatják át és fékezik, s a szárnyalást enjambement-ok törik meg, az antik és más kötött formákat a különféle „elvételek” mentik ki a szabályosság abroncsai közül. Miként azt az Előszóban Lator László pontosan megfogalmazza: a költő többszörösen „lazít” a kötött versen. Formailag,

amikor „kijátssza” a rendszabályozott formák szigorú szabályait, s a „formát. . . a formán belül lazítja”. Tartalmilag pedig oly módon „lazít” a versen, mondjuk, érzelmességén (Lator szerint a „túlédés lírán”), hogy az érzelmes szólamokat az elidegenítés technikáját alkalmazva idegen és szakszavakkal fékezi.

Míg vertikálisan (ha van ilyen) a ritmus, a forma, a műfaj tagolja, horizontálisan egyetlen állandó élmény kíséri végig ezt a versvilágot: az antik világ nyújtotta élmény. Akár megszállottságot is mondhatnék, a szó pozitív értelmében. Ennek egyik legközvetlenebb lecsapódása a *Merőleges idő* első ciklusának harmadik alciklusa, amely a Sztoát, Kesszariánit, az Olümpiát, Zeusz templomát, Knósszoszt, a Messzara-síkságot, Perisszát, Paliront, a Plakát járja be, de a kötet(ek) többi ciklusában–alciklusában is ott kísért a múlt művészettörténeti öröksége. S amint a könyv előszavában Lator László megjegyzi, nem útikalauzok ezek a versek, nem „baedekkerék”: Az élmény konkrét helyhez, művelődéstörténeti tárgyhoz kötődik, ám a vers el is mozdul ettől a meghatározottságtól. Hogy mily módon, arra az objektív líra ismérvei adnak választ. Imre Flóra ugyanis mélységesen kiaknázza azt a lehetőséget, amelyet a tárgyas költészet személytelen személyessége nyújt. Másként csupán művelődéstörténeti adalékokként, fragmentumokként hatnának ezek a versek, ha a háttérből nem éreznénk a lírai ént, annak verstárgyat átforrósító tekintetét.

Az ógörög, antik világ, tudjuk: művészet, esztétika, etika és filozófia egyben. A költő mégsem filozofikus lírát művel. Rejtett szubjektivitása, szenvedélye által izzik fel a vers, s juttatja eszünkbe pl. a Füst Milán-versek középkoriség-élményéből kiszivárgó „modern borzongásokat”. De ha már nevet említettem, folytatom e költészethez legközelebb állókkéval: az Újhold költőire gondolok, közöttük is Nemes Nagy Ágnes költészetére. (*Rondó* című kötetének egyik versében maga a költő is vallomást tesz e kötődésről: a Szárnyasoltár című ötletes triptichon jobb szárnya Vas Istvánt, a bal Nemes Nagy Ágnest idézi, „belsejében” pedig Lator László neve áll.) Tárgyas líra, műgond és fegyelem. Imre Flóra is a Nemes Nagy-i „formátlan”-nal, „véghetetlen”-nel küzd, a „végtelenből” rekeszti el versmondait. Persze, más módon. Világlátásában valamelyest derűlátóbb, hitében erősebb, érzelmileg szárnyalóbb líra ez, formáit tekintve viszont a szerencsés elvételék ellenére is kötőtebb, mint említett elődée.

Rejtett édességek – ez a kötet első ciklusának címe. Az alciklusokból pedig sorra kiviláglik, mit ért a költő e fogalom alatt. Az első alciklust (Angyali üdvözet) az időélmény hatja át, ez pedig az alcikluson túl Imre Flóra egész eddigi költészetét meghatározza. Az idő megáll, örök érvényűvé, mozdulatlaná lesz, ha valamely atomjára rávetül a látás, a tapintás, a figyelem. Az Előszó említett szerzője is ezzel az észrevétellel kezdi a költő bemutatását: „Nem számoltam meg, hányszor használja Imre Flóra a *látás és az érintés* szót, de alighanem sokszor. Mindenesetre líráját leginkább a közvetlen érzékelés gerjeszti és tölti fel »telített, néma tárgyiassággal«. Vannak persze gondolatai is, de azok is, »földi testre vágnak«, az anyagtalanság alakot ölt.” Angyali üdvözet című versében „Üveggyöngyökben lángra lobban / És összetörik az idő / Szökkökútjában a tudatnak”, s „A figyelem közvetlen tárgya / Felületén csak tapogat, / És érzi, hogy valami várja”. A Galateiában „a forróság alakra lel / A szilárduló ritmusokban, / Míg hirtelen túlédésen / Rátör a látás valahonnan”, a *Köd* című versben pedig, immár a közérzet megfogalmazásaként „Érintéseink lassú rendje / Suhog a horpadt ég alatt”. A *Füred* című vers második részében az elemző tekintet komplex érzékeléssé lép elő, s egyben ars poetica érvényűvé is: „Mert a nézés kényszere adatott, / Az izmok örök erőfeszítése / Tartani az alig megfogható, / A tapintásig táguló tekintet / Áttetsző, új bőrrel érezni mindent”. Az Itt ez a partban pedig ezt kérdezi a lírai én: „de vajon sejtjeim építőanyagában / hány múlt és hány jövő élet

elemei / adtak találkozót”. Ez a gondolatsor vezet azután a kötet többi ciklusába-alciklusába, melyek során a költő feltárja e sokszínű múlt „rejtett édességeit” – azokat, amelyeket régi mesterek (Plótinosz, Ronsard), műfajok, formák (szapphói vers, provanszál alba, szonett, stanza), kultúrtörténeti élmények (antik művészet, keletkezéstörténet, régi ikonok) stb. indukálnak. Ezek a líra külső határai, amelyekre az objektív vers épül. A régi mesterekhez való odafordulás nemcsak stíl – szerep, modor, eljátszás is egyben; a patinás forma: álarc. Az objektív líra e lehetőségein belül azonban fel-feltör a szubjektivitás, a költő szenvedélyes hangja is, amely a mások által is látott, tapasztalt tárgyat egyszer látottá lényegíti, forrósítja át. Legfőképpen a pontos, érzéki leírások során jut ilyen magaslatokra a vers. A vecsési Krisztus leírásából egy egészen egyedi Krisztus-kép kerekedik ki, izmosan is törekeny testtel, sérülékeny arccal, hihetetlen anyagiságában. Azután a pillanatképeket említhetnénk: a Földközélen cikáznak a fecskék című vers nyárvégi pillanatát vagy az Erotika című önmagába záruló pillanatképét, mely utóbbiban a vers fő esztétikai hatásaként–meglepetéseként a természet érzékisége szólal meg: gyeses domboldalok, virágzó, sötétes bőrű meggyfák mellének, mélyfehér gyönyörének, vadjácintok között nyílt tűzszemű tulipánnak, kékhátú cinkének, jegenyék lángsorának erotikája – mindez a megszólított személy szemében tükröződve. A szerelem árama pedig úgy fut át a testen, hogy áttételes cselekvéssorban materializálódik: „A szív a csupasz bordákon dörmöböl, / Ledobja sebhetetlen részzeit. / Ritkás juharligrébe érkeznek: / Valami szél kúszik végig a földön” (Szerelem). A látás, a tapintás, az érzékelés külső és rejtettebb, belső folyamatokat fed fel, köztük gyakran az idő múlását – azét az időt, amelyet az érzékelés egy-egy pillanatra megállított. E folyamatok közepette szobor, épület, táj egyaránt megéled, s a tárgyias lírán belül valami egészen benső táruul élnek. Akár a „tömjör, meszes héjba” zárt kagyló lágy teste, sebezhetősége. Vagy ahogyan a bizánci freskón „Felsejlik a lüktető halántékon / az átszellemült sötét erezet”, s a „szárnyas pillák alól / s a homlokon / a figyelő barázdák / közt felfénylik egy hirtelen mosoly” (Bizánci freskó). A testet, az izmot, a csontozatot érinti a figyelő tekintet, hogy, a kötetben több helyütt is felfedje: „Ez a rugalmas test. Milyen törekeny!” (Ádám) Ezek a folyamatok bonyolódnak a természet világában, az emberi kapcsolatok tereiben, de a profán keletkezéstörténetet (Genezis) is ezek hatják át, s élesztenek fel statikus képeket (Ikonok). A költő pedig ódon formákban mártózik meg, alakoskodik, majd váratlan pillanatokban ledobja álarcát. Forma és tartalom összjátéka következtében az a benyomásunk e versek olvasásakor, hogy a tartalmi elemek, a mondanivaló égetik, a stíl hűti Imre Flóra költeményeit. A zárt szonettből izzóan személyes hang lobban. A látvány felett gyakran megrándul az ég, amint az extatikus érzetek felfelé csapnak. A kristályossá hűlt formákban végigfut valami izzó, vad és „belső lángolású élet”.

Imre Flóra tudatosan is vállalja az objektív líraiságot s az általa lehetséges rejtőzködést. A kötet hátlapjára került, Egy tárgyias költő utószava című szonettje is erről szól: kacér álarcról, szerepekről, dalok és szonettek rejtegető játékaról, önnön megérinthetlenségéről. Arról, hogy „valaki más mondja magát helyettem”, „Valami nálam több lakik a versben.” A *Merőleges idő* költeményei épp ebben a szerepjátékban nyújtják a legeszenciálisabb élményt. Az antik formák, kötött műfajok hol elfedik, hol elővillantják a lírai ént, de a legkötöttebb s leglokalizáltabb versből is a lírai én belső áramutései ütköznek ki.

Mégis kétségeim voltak ezzel a pontosan, jól megszerkesztett kötetrel szemben. Kissé túlfrotttnak, helyenként statikusnak, túlzásig variálhatónak véltem élményvilágát. Különösen az antik világról szóló ciklus tűnt terjengősnek, túl kiaknázottnak. S a következtetés levonásának szándéka közben azon töprengtem: hogyan folytatható ez az út? Új iko-

nok–genézisek–antik emlékek mennyiségi növelése útján? Vagy oly módon, hogy, lezárt-nak tudván az élménykört, a továbbiakban a költőnek egyszerűen egy más, új irányba kell elmozdulnia, mintegy megtagadva mostani élményköreit? Megvallom, nagyon is beleélttem magam a *Merőleges idő* költeményeibe (legszívesebben egészében idézném a verseket, főleg a kötet elejéről: A vecsési Krisztust, a Földközeli cikáznak a fecskék címűt, az Erotikát, a Kődöt, a Tükörstanzákat, a Mielőttöt. . .), s félttem az esetleges megtorpanástól, leépüléstől, túlfrotságtól. Az egyre szaporodó új kiadóknak köszönhetően azonban nem kellett sokat várnom a folytatásra.

Imre Flóra *Rondó* című, harmadik verseskötete először majd százhatvan oldalával döbentett meg. Nem szoktunk hozzá ilyen gazdag versterméshez, ilyen testes verseskötet-höz, hacsak nem összegyűjtött versekről van szó. A kötet cím: műfajmegjelölés. Sodróbba ezek a versek, mint az előző kötetbe gyűjtöttek. Formailag–műfajilag a rondóforma soderja, görgeti, meríti el s dobja fel újra és újra a hasonló érzéstartalmakat, közérzeteket, élményeket megfogalmazó szólásokat. Ugyanakkor még szubjektív-ebek: kevesebb a helyzetekhez, műalkotásokhoz, külső körülményekhez kötött költemény. Részleteiben az előző kötet verseinek folytatása-kitágítása a *Rondó*: sok régebbi vers visszhangjára, ikerversére ismerünk benne. Itt is van Plótinoszt idéző vers, ambroziánus himnusz és dal, ballada, anapsztikus dal, canzone, trubadúrének, centó, szonett és rondó; a költő megidézi az Akropoliszt, Déloszt, Korinthoszt, Pireuszt, Delphoit, Prométheuszt, Jóbot, Saulust, Pygmaliont, Akhilleuszt. . ., de itt minden még izzóbb, csupa rezgés, áram és eksztázis – „folytonos forrójég láz”. A test, a szem, a csukló, az ér, a kontúr, a táj, a mindent megvilágító éles fény, a feltörő gyönyör, a kín, a fájdalom – a „szenvédély és szenvedés” – uralja ezt a versvilágot. Versciklusok is vannak, de a rondó rejtejt, belső lüktetésű ritmusa egybemossa őket. Egyetlen szólamként csap ki e szövegekből a versek mély zenéjének féldelírúma. A sodrás az egyes verseken belül is felszaggatja a versmondásokat, szavak, lélegzet után kiáltanak az elfojtott és áthajlásokkal feltört sorok, miközben e költészet sajátos szintaxisa is megmutatkozik. Gyakoriat az évszak, a napszak vagy a naptári ünnep által meghatározott versszituációk, azaz a külső keret általánosabb, s erőteljesebben törhet fel a szenvédély. A táj is kevésbé egyénített-pontosított: általánosabb; van, él, folyamatok futnak rajta át. Évszak, táj, vidék és test egyetlen lázas lüktetésben hullámzik. Akár a második kötet változatai, variánsai is lehetnének e versek, csak feltörőbb, felszökőbb a szubjektivitásuk. Szólások ismétlődnek (indokolt funkcióval): a változást hozó szél, az elmúlásba hajló ősz és nyárutó utolsó kisülései, az évszakok sugározta közérzet képei, a „csak te meg én” szólama, a másik sejteteket átforrósító tekintete, érzelmek, indulatok, fellángolások. Mindez mélyen zengő lírai futamokban és a végsőig érzékeny, gazdagon artikulált szókinsz igénybevételével megy végbe. A rondóforma a vers súlyos díszreit görgeti. A szonett és más kötött formák és metrumok szabályosságát áthatja valamiféle izgatottság; a test, a csontok, az izmok formái öblök és hegyek hajlataiba kizannak át. A kötet egyik hangsúlyos szubjektív vonulata a két ember közötti lehetséges kommunikáció lehetőségeit–módozatait kutatja. Ugyanakkor az előző kötet versvilágára reflektálva felhangzik egy józanul reális, iróniába bicsakló hang is, mintegy a szerepek megcsúfolásaként: „A napról kiderül, hogy reflektor volt”; „Az angyalok a seggüket mutatják, és azt sem érintésnyi közelségben” (Cirkusz, hajnaltájt). Ez a hangvétel vezet az eddig megtett költői út rekapitulációjához is – újra ironikus megvilágításban: „Mondhatnánk persze, hogy a klasszikus- / filológus elvont bírvgya húz a Dél felé, hol / római maradvány minden téglá és minden / szürke márvány, sőt, minden olajfa, pínéa, / pámla, kecskerágó és királyné gyertyája, s ahol / megilletődötten heverhetsz a gazba, mert / akantusz szúrja segged. // Mégsem igaz, mert jártam sokfelé. / Megérintettek

lángtestű marványok, és amire /lelkem akkor látott, az nőtt fel rejtőzön egyénivé, /az regulálta bennem a világot, amellyel így-úgy /eligazodhattam a kintiben, tárgyokban és /szavakban.”

Majd végül ugyanabban a versben a megtett út utolsó állomásaként végképp lehall az álarc: „száz alakban száz szerepben / csak mi ketten csak mi ketten” (Cento).

Álarcot vesz fel és vet le a lírai én a *Rondó*ban is, miközben műfajok és formák még gazdagabb tárházát kínálja – egészen a szabad versig, minthogy „a próza ez a költészetnek vége / hol egy betevő mítosz már sehol” (A próza ez).

Imre Flóra a rondóforma megelégsével lírájának világát tágitotta ki. Megtalálta azt az egéruat, amely esetleges hibáit erényé minősíti. A vállalt forma a variálhatóság lehetőségét szerkezeti elvvé emelte, s ezzel egyúttal indokoltta is tette. Versírói vénáját, lírájának gazdagságát, variációs és játékkészségét megismervén pedig mind kevésbé hisszük, hogy „a költészetnek vége”.

HARKAI VASS Éva

A SZEMLÉLETI MEGÉLÉS NYELVÉN

Nádas Péter: *Talált cetli és más elegyes írások*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1992

Lennie kell egy konjunktív szerkezetű magnak, hogy sugárgyűrűjében tarthassa ezt a tematikai sokrétűséget, műfaji heterogenitást. „Elegyes írások” kerültek egymás mellé, át gondolt elrendezésben, de a globális formaalkotás igénye nélkül, s hogy most úgy tűnik, vannak olyan szövegek a könyvben, amelyeket feltétlenül magában kellett foglalnia, mert hiányuk tulajdon alapjaiban rendítené meg, s hogy – mindössze néhány kivétellel – pontosan a fennmaradókkal kellett kiegészülnie a képnek, az azt jelenti, sikerült egy virtuális szellemi egység részévé válniuk, amelyben a tudat mintha saját történetét pásztázná.

Lennie kell hát egy olyan gondolati hálóknak, amelyben például az eredeti, a létrehívó jelentéskörnyezetükből durván kiragadott, dekontextualizált alkalmi írások, a gyászbeszéd, kiállításmegnyitók is úgy helyezkednek el, hogy az alkotói magatartást, szellemi affinitást segítenek megközelíteni, közvetetten pedig az összefüggésrendszert, amelynek részei, s amelynek e magatartás és affinitás is töredéke. Hogy ez mennyire átfogó, mennyire kiterjedt erőtér, csak akkor világosodik meg, ha legalább néhány ponton érzékeljük, hogyan kapcsolódnak az életműhöz a vele párhuzamosan érlelődő írástevékenység termékei, hogyan tükröződnek benne. E kötet írói-emberi lét dokumentumként az elmúlt „évek bizonyosságaként”, mintegy szemlélettörténeti háttérként hozzárendelődik a korábbiak sorához. A szabad kalandozások átfedéseket, metszéspontokat, jelentésbeli egybeeséseket teremtenek. Legtágasabb érintkezési felületek a Nádas létszemléletében központi helyen álló problémakomplexumok kapcsán alakulnak ki, de villanásnyi összefonódások másutt is vannak. A jelentés hol kifejezett, hol rejtőzködő szövegek közöttisége a nyilvános gondolkodás alakváltozataiban, az esszéikben, a publicisztikai írásokban, a narratív színezetű „köztes” műfajokban, az irodalmon túli elköteleződés, szerepvállalás dokumentumaiban formát nyert felismeréseket egyaránt beemeli, beiktatja egy teljességre törő világba, az áthatások rendszerébe, amelyben a történelem és a képzelet, a mítosz, a sejtetem, az érzékiség és értelem arányos egységet adhat.

Nádas sokhangneműségében erőteljes és intenzív textusa talán egy végletesen kitágított, átértelmezett élményfogalom perspektívájából közelíthető meg a legátfogóbban. Nem a közkeletű élményfelfogás irányadóan nagy, kivételes történései foglalkoztatják, hanem – s ez a gondolkodási szokást megbontó látásmód adja szövegeinek egyik megkülönböztető jegyét – életfilozófiai értelemben avat élménnyé, transzponál élményerejűvé (olykor feszít szinte a hallucinatív tartományokig) jelenségeket, észleleteket, tapasztalásokat és tapasztalaton túliakat, amelyek sehol másutt és soha máskor nem emelkednek ki ilyen minőségben az életfolyamatból. Olyan mozzanatok, pontosabban olyan aspektusok kötik a világhoz, amelyek csak egy sajátos szerkezetű, tágas gondolkodás számára nyilvánulnak meg. Ezek *szemléleti megélésének* interpretációjára, a megtapasztalt immateriális valóságának nyelvi létezésére törekszik. Már az is érdekes, hogy mi az, amiben írásban kiteljesíthető szellemi jelentést talál. „Élményszerű, tehát halandó” – mondja Nádas. Eszerint a nyelvi létezés életben tartja az élettudat összefüggérendszerében önálló entitásként érvényesülő élményt, amelyben (értelmezésében és feldolgozásában) újra és újra reprezentálódik a szubjektív világegész.

Az élménnyel – mert mint személyes valóság csak részben közvetíthető, mert jelentésként lehetetlen kimerítően felmutatni, mert érzelmi/értelmi hozadéka, tanulsága (önhittség nélkül) bizonyosságként nem tételezhető – Nádas beépíti a bizonytalanságelemet, mint egyedül lehetséges szemléleti evidenciát. Mondatait a kétely etikája, a mélységes önszkepszis határozza meg, a mérlegelés, a feltételelesség, a talán árnyékvetése. Írásai végcélként hordozzák a kétely lételemként való megőrzését, az intellektuális, az esztétikus és az etikus vonatkozásában egyaránt. Olyan hangsúlyosan, hogy akkor is feltűnik, ha nem ismeretlen előtűnik, hogy az igazi esszéisztikus gondolkodás sohasem kételymentes. Soha egyetlen sarkítottan ítélező, indulatos állásfoglalás, soha egyetlen lelketlen mondat, akkor sem, amikor az élet gyakorlati valóságát felülvizsgálni, bírálni, befolyásolni kívánó szellemiség kerül előtérbe. Belefoglaló és kirekesztő gesztusok, a gondolat sorok implikációi teremtenek határozottan orientáló atmoszférát, jelentenek igenlést és megbecsülést, tagadást és elkülönülést a fennállótól, vagy éppen kötődést ahhoz, ami nincs. „Az élet – mondja Nádas egy interjúban – kétely, töprengés, kétség, kétségbeesés.” Írásba foglalása nem más, mint küzdelmes alászállás a töprengések mind mélyebb és mélyebb rétegeibe, a végsőig kiművelt érzékek birodalmába, egy különös érzelmi kultúra viszonyai közé: egymásnak szegülő kérdések sorozata. Közülük egy: lehetséges-e és mennyire felmutatni a szándék, a kívánság, a sejtelen, a vágy, a döbbenet, a megrendülés, a megbotránkozás egyéni horizontján az ökumenizmus, az emberi viszonylatokról való tudás irányába.

Az említett összeshívódések viszonyt teremtenek Nádas prózavilágához, és létrehívják az *Emlékiratok* könyvében vagy az *Évkönyv*ben prózapoétikailag aktualizált kérdéseket, az énséget, a személyesség kiiktathatóságát, a szubjektum diszkurzusát, a reálszférát és a fikcionalitási szinteket illetően. Ahogy a meditációs körök mind szélesebb sugarú vonalait húzza, Nádas egyetlen központi témát vesz körül, önmagunk birtokbavételét, saját individualitásunk belátását a világtudás megszerzésének érdekében. („A képzelet és a tapasztalat között megtett úton van egy olyan pont, ahol a világismeret egybeesik az önismerettel.”) S minden bizonnyal ama diltheyi gondolattal harmonizálva: az individuum kimondhatatlan. S ugyanakkor a paradoxon tudatában, mégis mindig mindent az „önmagam felől tekintve” attitűdje határoz meg, szinte egyetlen reflexivitási módként. Vagyis végül minden emberi létdimenziót érintő kérdés önismereti problémává, alanyi mondanivalóvá lesz.

Mindenképpen figyelmet érdemel a kölcsönösségben formálódó individualitás gondo-

lata, mely szerint beható én- és világismeret csupán interszjektív módon lehetséges. József Attila soraival: „hiába fűröszöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat”. Ebből nőtt ki pl. a *Párbeszéd* című könyv alap gondolata, ez nyújt léttalajt Nádás megejtő toleranciájának, a Másik iránt való mérhetetlen nyitottságának: „a magam tudása nem abban rejlik, hogy érteném a dolgok, a jelenségek, az események jelentőségét akár csak a saját életemben is, hanem éppen mások sorsából és végzetéből kell megéretnem, amit önmagamat illetően nem tudok”. Másutt: „annyi lennék és addig, amennyit és ameddig valakit megszólítok? Magamban érvényesítek másokat”. Vagy: „ki vagyok én, ha a másik szemében ismerem föl önmagam. . . Vagyok-e, ha a másik szemében nem ismerem föl önmagam”.

A kötet írásai, egy nagyszabású reflexív-önreflexív művelet részeként, hisszük, megvalósítják az önkoncepció lényeges momentumait: megfelelni a civil tartás, a morális igényesség követelményének, nem tapadni ideológémákhoz. Belesimulnak a szövegszerű önállítás folyamatába (azzal, hogy ezúttal nem a fantázia gondolatai vannak fölényben).

Nádás beszél a milióre és identitásra bontott belső történelemről, a magatartás, a szellemi és lélektani kitevők eredőjéről – ezúttal nem a fikció teremtette összefüggésekbe helyezve. Beszél a személyesség dolgairól, közben az identitás bonyolultságáról, a gyermekkor kitörölhetetlen örökségéről, az apa alakjában összesűrűsödő, súlyos életemlékről, de nem a személyiség, hanem elsődlegesen egy problémaérzékeny gondolkodás, „a szellemi magánszféra” néhány vetületének felmutatása érdekében. A kisműfajok, a kifejezésformák, a sokszor narratív felépítettség, a képzelet, az emlékezés, a reflexió együttes életében bízza adja hozzájárulását az önismeret/világismeret nyelvének megteremtéséhez. Gondolatai a szövegek jellegénél fogva többnyire közvetlen formában hagyják el a tudati élet tartományait, s bár nem kívánja őket az esztétikum szférájába transzponálni, nem formai elhivatottság nélkül valók. Azért olvashatók szinte könnyedén és jó érzéssel, mert még a kérdésfelvetésében filozófiailag orientált szöveghelyeket sem kívánja „mélyértelművé” vagy netalán föltétlen érvényűvé mitizálni, kulturális referenciái sohasem hivalkodóak; ez a könyv a tudás, a felelősségteljes gondolkodás sajátosan szerény létmódja.

FARAGÓ Kornélia

K. ÉS A TÖBBIEK

Talamon Alfonz: *Gályák Imbrium tengerén*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1992

B. B., Talamon Alfonz *Gályák Imbrium tengerén* című regényének hőse egy reggel lidérces álomból ébred, ám kínos álmának borzalmi eltörpülnek azon megpróbáltatások és meghurcoltatások mellett, amelyekkel a valóságban kell szembenéznie. B. B. esete K. úréhoz hasonlatos, minthogy maga is egy késő mása Kafka regényhőisének, s egy, a *Perben* történetek óta nem sokat változott, rideg, könyörtelen világban él. Bűne, amiért katonai büntetőtáborba hurcolják, épp annyira titokzatos és megfejthetetlen, mint a másik regényalak halálos vétké. A sorsát alakító magasabb erőkkal szemben, akár K., maga is tehetetlen. Egy páncélozott katonai járműben tűnik el végleg a szemünk elől.

Azt a hatalmat, mely a kisemberek sorsáról dönt – s teszi ezt gátlástalanul –, egyenruhások alkotják, akik merev rendtartással, körülményesen, feljebbvalóikról rébuszokban,

a lényeket megkerülve, a rejtélyt még rejtélyesebbé téve beszélnek. Mintha a *Per* ügyvédei, bírái beszélnének.

B. B. csak igen nagy fenntartásokkal nevezhető regényhősnek, mivel semmiben sem hasonlít a nagy célokért küzdő s elbukó klasszikus regényhősökhöz, de az intellektuális próza filozófiai elveket s magatartást képviselő szereplőjéhez sem mérhető. B. B. – s ezt névtelensége is sugallja – csak egy a tébláboló-tehetetlen kisemberek közül, akikkel kitol a sors, s akik képtelenek ezzel szembenézni, s minden kezdeményezésük nevetségessé válik. B. B. tipikus példája az önhibájukon kívül örök kudarcra ítélteknek, akik megszeppennek a portástól, akik reszketve kopogtatnak be a hivatalokba, eltévednek a többemeletes épületekben, nem tudnak eligazodni a pályaudvarokon, akiket cserbenhagy férfiaságuk a döntő pillanatban, s akik félelmeik, szorongásaik elől az álmok vizére, Imbrium tengerére menekülnek. A B. B.-vel kapcsolatos események is valahol az álom és a valóság határán történnek. Álmodozókészsége végtelen, mint ahogy képzelődéseinek sincs határa. Tudatos álmodozó, aki a kellemes élmények előhívása érdekében emlékek, hangulatok, különös érzések után kutat, hogy legtöbbször banális, olcsó regényekből ismert szerelmi jelenetekkel is megelégedjék, mire a várt álom elmarad. Máskor a legkisebb vesztély érzete is elegendő ahhoz, hogy őrült fantáziaképek hatalmába kerüljön. Ilyen abszurd képzelődés színhelyévé válik, miután eltéved benne, a katonai parancsnokság épülete is.

A katonai parancsnokság épületében történetek s a B. B. utolsó városbéli sétáját leíró szövegegységek a regény legteljesebb részletei. A történetmomentumok finom kidolgozása, B. B. reakcióinak aprólékos leírása által Talamon Alfonz nagyszerűen érzékelteti a főhős magányát, elveszettségét, tehetetlenségét. Amíg a sokemeletes, rideg épületben magárahagyatottsága ébreszt benne félelemérzetet, addig városbéli bolyongása közben a tömeg, az emberek hűvös kivülállása kelt benne ugyanolyan érzéseket. A lényeg mindkét esetben ugyanaz: katonai behívója megkülönböztető jelként ül rajta, nincs senki, aki segítsen rajta, aki megértse szorongásait.

Az előbbieken tárgyalt részleteknél funkcióra talál az író körülményessége, amellyel a szöveget formálja. Stílusa a hosszúra nyúlt álom, a képzelgés kínosságát jól érzékelteti, de legtöbbször modorossá válik, csak a szöveg megértését bonyolítja. Például csak hosszú körmondatok, unalmas köntörfalazás által tudjuk meg regényében, hogy valaki egy órát néz, valaki köhög stb. Ha negatív jelzőket keresek, hogy ezt az írásmódot jellemezzem, azt mondom, bőbeszédű, fecsegő, szószátyár stb. Azt mondják, Hemingway állva írta műveit, s részben emiatt lettek mondatai rendkívül tömörek, ám annál sokatmondóbbak. Hemingway bízott az olvasó készségében, hogy a sorok között is tud olvasni. Talamon Alfonz vagy az olvasóval szemben bizalmatlan, vagy túl kényelmes helyzetben ír. Még szerencse, hogy a regénytömb felénél alábbhagy köntörfalazó kedve valamelyest, miáltal olvashatóvá, élvezhetővé válik a regény, s eloszlik a gyanúnk, hogy ez az írói körülményesség a mondandó, az igaz alkotói élményanyag hiányát palástolja.

Talamon Alfonz – ezt könyve alapján biztos állíthatjuk – rendkívüli íráskészséggel bír. Egyelőre azonban csak írni tud s szeret, ám a regényíráshoz, a nagyobb kompozíció létrehozásához még hiányzik a megfelelő élmény, az „anyag”, s elméleti ismeretei is hiányosak. Persze ez nem azt jelenti, hogy ha valaki irodalomelméleti definíciókat magol, jó regényíróvá válik.

Babits Mihály írja az *Európai irodalom történetében*, hogy a nagy művek az évszázadokat is átívelve „felelgetnek” egymásnak, s ez a „világirodalmi hatás lélektana”. Így felel Kafka művére, a *Perre*, Camus *Közönye*, de Susan Sontag *Halálkézlete*, Pe-

ter Handke *Végre egy kínai* című műve is ebbe a sorba tartozik. B. B. is K., Mersault és a többi ismert regényalak mása, csak épp egy kísérletező, hangját kereső író művébe csöppent.

BENCE Erika

SZÓRAKOZTATÓ OLVASMÁNY A FÖLDÖN TÚLI LÉNYEKRŐL

Dom Augustin Calmet: *Angyalokról, démonokról, szellemekről, valamint a magyar-, cseh-, morvaországi és sziléziai vámpírokról és kísértetekről*. Holnap Kiadó, Budapest, 1992

Dom Augustin Calmet (1672–1757) könyve 1746-ban jelent meg először, magyar nyelven pedig a szerző halála után 235 évvel. A korabeli tudós közvélemény legnagyobb meglepetését váltotta ki, mivel az ész, a fény, a világosság századában, a felvilágosodás korában jelent meg. A kortársak nem láttak benne mást, mint a hetvennégy éves lotaringiai bencés apát, Dom Calmet szellemi hanyatlásának cáfolhatatlan bizonyítékát.

Az apát a felvilágosodás szellemének ellentmondva kutatta és írta le a földön túli lényekről szóló vérfagyasztó történeteket, különös tekintettel a Közép-Európában terjedő vámpír- és kísértethistóriákra. Az értekezés bevezetőjében igyekszik megmagyarázni, miért választotta munkája tárgyául ezt az ellentmondásos témát. „Saját okulásomra fogtam a mű írásába, azért, hogy én magam az igazságnak megfelelő képet alkothassak mindarról, amit az angyalokról, démonokról, visszajáró lelkekről mesélnek. Tudni akartam, hogy az egész kérdés vajon mennyire bizonyos vagy kétes, igaz vagy hamis. . .” Azokhoz szól a művében, akiket nem béklyóznak az előítéletek, akik az ész érveire hallgatnak, és körültekintően, hideg fejjel képesek megvizsgálni a dolgokat. Módszeréről a következőket írja: „Történésként, filozófusként és teológusként fogom megvizsgálni a kérdést. Történetíróként megkísérlem feltárni a tények igazságát, filozófusként az okokat és körülményeket elemzem, s végül a teológia fényénél levonom a vallásra vonatkozó következtetéseket.” Alapossággal és körültekintéssel igyekszik vizsgálni, de gyakran ellentmondásokba keveredik.

Példáit a szentírásból, a zsidó levelekből, ókori, középkori és korabeli szerzőktől veszi át. Számos „megtörtént” esetet sorol fel elrettentő példaként az olvasó okulására.

A feltámadás – írja – kivétel nélkül csodás események következménye, és csakis Isten mindenhatóságának tulajdonítható, mint pl. Krisztus feltámadása, Lázár feltámasztása stb. A sírjukból visszatérő halott emberek – vámpírok – járkálnak, beszélnek, embereket és állatokat rontanak meg, és rokonaik vérért szívják, akik aztán megbetegednek, vámpírkórt kapnak, majd meg is halnak. Vészt hozó látogatásaiktól, mételyüktől csak úgy lehet megszabadulni, ha kihantolják és karóba húzzák, lenyakazzák, felnyársalják vagy elégetik őket. A vámpírokat az élő emberek élete élteti, ha pedig megvizsgálják a kihantolt testüket, meglepő a látvány: a test nem indul bomlásnak, hajlékonyak, mozgathatók a végtagjai, a vére folyékony és piros. Magyarországon több esetről is beszámol; egyikben a 62 éves apa meghal, de a temetés után három napra visszajár, és a fia, majd még ötven-hatan meghalnak a faluban. A belgrádi törvényszékről két tiszt és egy hóhér vizsgálja ki az ügyet, mert mint kiderült, vámpírral volt dolguk. A hóhér egy karóval átszúrta a halott

őreg szívét, majd máglyán elégették. A másik eset Tokaj környékén történt: egy Harold Paul nevezetű hajdút halálra gázolt egy szénásszekér. Harminc nappal halála után hirtelen többen meghaltak, mégpedig úgy, mint akiket vámpírok gyötörték meg. Az eljárás itt is hasonló volt, a helység parancsnoka jelenlétében kihantolták a tetemet, szívébe egy hegyes karót szúrtak, amit azután az egész testen keresztüldöftek. Harold Paul eközben velőtrázóan sikoltott, mintha élt volna. A halott fejét levágták és tűzre vetették. A tények hitelességét tanúvallomások igazolták, a jegyzőkönyvet pedig elküldték Bécsbe, ahol a császári haditanács katonai bizottságot állított fel, hogy a tények igazáról megbizonyosodjon.

Dom Augustin Calmet kétféle módon cáfolja a téveszméket, amelyek ezekkel az állítólagos kísértetekkel kapcsolatosak. Az első az, hogy természettudományos magyarázatot találjunk minden olyan csodás jelenségre, amelyet vámpírok idéztek elő. A második – s kétségtelenül ez a legbölcsebb és a legbiztosabb –, hogy szemernyi hitelt sem adunk az efféle történeteknek. Az eseteket elemezve azok a népek, amelyek körében a vámpírok megjelennek, igen-igen tudatlanok és hiszékenyek, valamint gyakori náluk a pestis, a mérgezés, a veszttség és a részegség, s mindaz, amit ezekről a szörnyekről mesélnek, nem más, mint az ő zavarodott képzeletük szüleménye – állapítja meg Calmet atya munkája egyik részében, hogy azután a magyarországi kísértetekről írva a következőket vesse papírra: a hozzá levelet író személy a magyarországi kísértetek ügyében valósággal szakértőnek mondható, és szerfölött becsületes ember!? Ami a magyarországi kísérteteket illeti, a szokásos történet a következő: valaki egyszer csak bágyadtnak érzi magát, elveszti az étvágyát, szemlátomást egyre soványabb, és egy vagy két hét sem telik belé, meghal, pedig a fogyáson és a kiszáradáson kívül semmi más tünet nem látszott rajta. Az ilyen emberekről azt mondják, hogy kísértet akaszkodott rá, és kiszívta a véré. Bánátban egy káplár – megunva katonái megbetegedését – a következő eljárással vetett véget a kísérteteknek: választott egy olyan korú fiút, akinek teste még érintetlen, vagyis szűznek tekinthető. Ezt meztelenül felültették egy heréletlen ménre, amely még soha meg nem botlott, a színe pedig koromfekete. Bementek a temetőbe, ahol a lónak az összes sáron végig kell taposnia – az a sír, amelyikre az állat még akkor sem hajlandó rálépni, ha korbáccsal biztatják, egész bizonyosan vámpírt, kísértetet rejteget. A további eljárás már ismeretes.

Calmet céloz a hajdani görög és római pogányok körében ismert emberáldozatra, miszerint viaszból bábút készítettek, amely a lehető leghívebben tükrözte a halálra szánt áldozat vonásait, s ezt valamiféle titokzatos mágikus eljárással felszentelték, majd elégették. Theokritosz, Horatius, Vergilius műveire utalva hangsúlyozza, hogy az említett költők nevetségesnek tartják a mágia állítólagos titkait, és rámutatnak, hogy a boszorkányok hitvány üzelve fabatkát sem ér.

Dom Calmet értekezése művelődéstörténeti szempontból jelentős, és a mai olvasó számára mindenképpen szórakoztató olvasmány.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

SZÍNHÁZ

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Megmutatni? Mit? Hogyan? – A színház alapfokon a látvány művészete. Azé is. Szükséges, de az öncélú látvány lehet ugyan vonzó, szórakoztató, szemet kápráztató, sőt elbűvölő is, de illő, tünekeny, könnyen-gyorsan ráununk. Színház, de féloldalas, beszédhibás. Akkor sem eleve célszerű, funkcionális, ha szóval, beszéddel, gondolattal párosul, együtt jelenik meg. Ilyenkor is millió probléma adódhat vele kapcsolatban. Többek között, hogy mit tartalmazzon, és hogyan realizálódjon. Mikor van sok belőle, mikor van kevés, mikor felesleges, s mikor elegendő, és milyen. Mennyit kell megmutatni abból, ami láttatni akarja magát? Ez is örök, esetről esetre felmerülő, megoldatlan, pontosabban megoldásra váró kérdése a színháznak, az előadásoknak. Csakhogy amíg az elhangzó vagy el nem hangzó, kimondott vagy ki nem mondott szó mennyisége az író és a rendező közös problémája, gondja, addig a látvány kizárólag a rendező hatáskörébe tartozik. Írjon utasításában bármit is a szerző, az semmire sem kötelezi a rendezőt. A látvány vonatkozásában a rendező a maga gazdája. Övé a dicsőség, és őt terheli a felelősség.

Mindezt néhány friss negatív példa juttatta eszembe. Olyan példák, melyekben a megmutatás, a láttatás fontosabb, elengedhetetlenebb követelmény, mint különben, mint bármelyik más előadásban. Az egyik előadás főszereplője egy filmes, a másiké egy festő. Természetes, hogy a rendező bekombinálja az előadásba, láthatóvá kívánja tenni, amit a főszereplő csinál, aminek megszállottja: a filmet, a képet.

Meg is teszi. Radoslav Doric is, Merő Béla is. Az előbbi saját művét – *Ha Zombor Hollywood lenne* – állítva színre, az utóbbi Faragó Attila drámáját, *A Lappangót* rendezve.

Doric zombori története a filmforgalmazás mellett vidékünkön a filmforgatást is meghonosítani kívánó Bosnyák Ernőről szól. Bosnyák elsőnek hoz Zomborba vetítógépet s filmet, amit nagy érdeklődés mellett be is mutatott. Ezt a filmet az előadás nézői nem látják. Mindenekelőtt azért, mert a mozgó képsornál ebben az esetben lényegesebb az, hogyan fogadják a zomboriak az új csodát. A háttérből villog a vetítést jelző szürkés, lilás fény. S ez elég. Nem is akarjuk látni a zomboriak előtt pergő filmet. Minek? Mit látnánk? Párizst a századelőn, archív felvételeket? Érdekes lehet, de funkciótlan lenne. Nem látjuk a Bosnyák forgatta filmeket sem. Ami szintén jó, bár ez már talán nemcsak érdekes lenne, hanem indokolt is. A történetét néhány évvel ezelőtt már feldolgozó Gobby Fehér Gyula művének, a *Duna menti Hollywoodnak* a rendezője, Vicsek Károly, maga is filmes-tévé, vállalkozott a kis jelenetek vetítésére. Igaz, bár ne tette volna, nem láttuk volna azokat az ostoba szexszkeccseket, amelyek torzképei csupán a „hetedik művészetnek”, jóllehet afféle hamvas, amatőr készítményeknek, előadás-intarziáknak szánták őket, mint a *Szentivánéji álomban* a mesteremberek színjátszását. Csakhogy lükkéskedéssel csak letörölni lehet, nem megmutatni, ábrázolni a műkedvelés kedves báját. Doric, ki tudja, miért, elkerülte azt a csapdát, amibe rendező társa óhatatlanul, professzionátus vonzalma folytán belesétált. Nem kerülte viszont el a másik csapdát, azt, amit a nyílt színen, az előadás során zajló filmforgatás rejtget. Olyan ez, ahogy Mórica elképzeleli a filmezést. Tudjuk, hogy Bosnyák a kezdőnél is kezdőbb volt, s azt is, hogy jelenetei mai szemmel valóban naivak, amatőr munkák. Ezeket, illetve ezek készítését is lehetne afféle *Szentivánéji álom*-beli mesterember-naivitással megjelenteni. Ehhez azonban angol vagy német iskola kellene, nem a mi hevenyészett, összedobált művészkedésünk, tökéletes kidolgozás, nem maszatolás. No de ne kívánjunk lehetetlen. Ha viszont nem tu-

dunk tökéletesen rekonstruálni valamit, akkor jobb hozzá sem fogni, illetve ajánlatos elkerülni. Dorić nem ezt tette. Ő filmet forgat a színpadon, de közben nem tudja eldönteni, hogy hiteles legyen, nyilván az szeretne lenni, de érzi, képtelen rá, vagy karikírozza a Bosnyák-féle filmezést, ez sokkal egyszerűbbnek látszik, ugyanakkor pedig nem elég elhülyéskedni, mert hiteles sem, de nevetséges sem lesz. Ami ennél is lényegesebb, hitelét vesztí első filmesünk igyekezete, művészi megszállottsága. Ezzel viszont nem kevesebb forog kockán, mint a Dorić-mű egésze, Bosnyák Ernő emlékműve nem márványból, hanem füstből faragottnak látszik. Holott biztos nem ez volt, ez nem lehetett Dorić célja, ha már megidézte Bosnyák urat, aki minden akart lenni, s végül csak festékbolti elárúsító lett idős korában az ő szeretett Zomborában. Tragikus emberi, sőt művészsors Bosnyáké, példaértékű, megérdemelte volna az igényesebb megjelenítést. Nem illett a képbe a burleszkeknek is száralmas, gyalázatos filmforgatási jelenet. Bosnyák Ernő ennél többet érdemel.

Dorić rendezésében a látvány nem segíti kiteljesedni a színházi képet, hanem összekuszálja, tönkreteszi. Jobb lett volna nem mutatni, Dorić szerint hogyan zajlott, milyen volt egykoron a filmezés a zombori Hollywoodban.

Hasonlóképpen nem tett jót az előadásnak, hogy láttuk Faragó Attila lázadó fiatal festőművészének a képeit. Tömény giccses. Ami nem lenne tragikus, de – sajnos – a képek minősítik a művészt, s az embert is. Ha a rendező úgy vélte, hogy a dráma főszereplőjének lázadása jogos, ami nem lehet kétséges, mert ha igen, akkor a dráma kártyavárként omlik össze, abban az esetben nem engedheti meg azt, hogy a lázadó festette képek le-rontsák a lázadás hitelét. Okosabb lett volna nem megmutatni a képeket.

Ennél az esetenél sokkal vitathatóbb az előadás egy másik jelenete. Az első felvonás végén ágyjelenet. Kell-e, nem kell? Szerintem nem kell. Akkor sem, ha a két fiatal színész, Tényi Edit és Magyar Attila, ízlésesen, kulturáltan, líraian játsszák el a két tolokocsis fiatal szerelmi jelenetét. Nem álszemérem mondatja ezt velem. Inkább a szájalom, s attól való félelmem, hogy a két nyomorék tornamutatója ne legyen nevetség tárgya. Túl szép, túl emberi is, kár lenne alkalmat adni arra, hogy kinevessék. (Hogy félelmem nem alaptalan, mutatja, a bemutatón nem, de később történt ilyesmi.) Ha történetesen ezzel a jelenettel kezdődik az előadás, s folytatása a megelőző események megidézése lenne, aligha jutna bárkinek is eszébe, hogy nevéssen. Akkor sem, ha vetkőzés közben lassan leoltanák a villanyt. De egyszerűen kínos végignézni ezt a szerelmi előkészületet, akkor is, ha természetes, ha mélyen emberi. A jelenetnek azt kellene sugallnia, hogy milyen hős a két fiatal, a hőskön azonban nemcsak hogy nevetni nem szabad, de eszünkbe sem juthat, hogy amit tesznek, az nevetséges lehet. Mintha túl sokat kockáztatna a rendezés azal, hogy végigjátsszaja a jelenetet. A kevesebb több lenne, hatásosabb lenne. Látványként nyilván kevesebbet kapnánk, de a jelenet drámai funkciója nagyobb lenne.

Lázadó hősök – Végtelenül érdekes jelenségre figyelhet fel újabban a színházlátogató közönség. Megszaporodott színpadainkon a lázadó fiatalok száma. Nem véletlenül. Ha valakinek mostanság van oka tiltakozni a világban, a legszűkebb világban történtek miatt, akkor azok a fiatalok. Az ő életük vált a legbizonytalanabbá, a legkilátástalanabbá. Ha nem viszik el őket katonának olyan ideálokért küzdeni és meghalni, amihez semmi, de semmi közül sincs, akkor sem kimondottan szerencsések, hiszen munka nélkül vannak, maradtak közülük legtöbben, akik pedig tovább tanulnak, azok sem tudhatják, lesz-e állásuk, ha igen, keresnek-e annyit, hogy egyedül vagy családjukkal megélhessenek. Ha valakinek elege van és lehet ebből a balkáni kocsmából, ahová – nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül – akarataukon kívül kerültek, azok elsősorban a fiatalok. Ha viszont tudjuk, hogy a színházi közönség nagyobb hányadát ugyancsak a fiatalok teszik, ak-

kor érthető, miért keresnek a színházi műsorok összeállítói lázadó fiatalokról szóló műveket.

Mi ellen lázadnak színpadainkon a fiatalok?

A nyomor, a kis keresetek, a szülői terror, az intézményesen kialakított korlátok ellen. . . Ami ellen általában és régtől lázadni szoktak, lázadni kell. Csakhogy minden lázadás nem önmagában érdekes, hanem attól, illetve attól is, ami körülveszi, attól a közegtől, amelyben lejátszódik, megesisik.

Így van a színpadainkon mostanság feltűnő lázadásokkal. Ezek ugyanis vagy harminc-harmincöt évvel ezelőtt írt angol nyelvű drámákban játszódnak le, idéződnék fel, vagy újabb művekben, amelyek viszont az előbb említettek dramaturgiai receptje szerint készültek. Nemcsak hogy nem ide szólóak, hanem dramaturgiai szempontból talán anakronisztikusnak is minősíthetők. Mégis játsszák őket, s mégis van – itt és most – sikerük. Sőt például Linfor Wilson *Dobj fel!* című művét régen látott érdeklődés övezi. S a közönség nem is csalódik. A sablonos szöveg, a jól ismert helyzetek észrevétlenek maradnak a kiváló színészi teljesítmények folytán. De van közönsége Tennessee Williams *Üvegfigurákjának* is, amelyet ma talán jobban becsülnek, mint keletkezésekor, s különös, hogy éppen itt, ahol a melodrámának igazi konjunktúrája talán sohasem volt. Most van. A reménytelen szerelem mellett, amely könnyeket csal az ember szemébe, most inkább talán az elvágyódó, a lokális nyomorúságból menekülni kívánó fiú világa, vágyai kerülnék előtérbe.

Ebbe a sorba tartozik az Újvidéki Színház előadása *A Lappangó*, amely hasonlóképpen panelelemekből áll össze, de amelyben a fiatalok önmagukra ismer(het)nek. Másorra tűzése nemcsak szerzőavatóként fontos, hanem a fiatal közönség megnyerését is szolgálhatja. Jó lenne folytatni a sort.

Jaj, az a szórakoztatás! – Válságban van a színház. Nem azért, s nem úgy, amiért és ahogy különben, örökké, ami életeleme, ahogy ezt annyiszor megállapították. Ennek a válságnak okai színházon kívüliek. Ami önmagában nem lenne újdonság, ha az a bizonyos Élet nem produkálna borzasztóbb színházat a legeképesztőbb horrornál, s ezzel minden, nemcsak a színház, hanem valóban minden fölé kerekedik, mindent maga alá gyűr, mindennél fontosabbá is válik. A színháznál is. Úgyanyira, hogy a színház egyszerűen képtelen lenne versenyre kelni vele, túllicitálni úgysem tudná. Így volt ez minden hasonlóan kielezett pillanatban. Amikor az Élet drámaibb a színháznál, akkor a színház iránt megcsappan az érdeklődés. A színház válságba jut, amivel persze nem békül(het) meg. Arról lemond, hogy versenyre keljen az Élet borzalmaival, arról viszont nem, hogy más módon maradjon életben, tartsa meg közönségét. Általában két út áll a színház előtt. Vagy megpróbálja kijozánítani közönségét, felnyitni szemét, megvilágosítani az agyát, vagy úgy segít átvészelni a helyzetet, hogy szórakoztat, kikapcsolódásra nyújt alkalmat, feledtet.

A színházak általában, hacsak nem szigorúan meghatározott a profiljuk, s ettől nem kívánnak eltérni, mindkét utat járják. Így tesz az Újvidéki Színház is, amely kapcsán ezúttal, az utóbbi néhány bemutató okán, a szórakoztató szándékról, jellegről szeretnék szólni. Ha csak három ilyen jellegű bemutatójukat említjük, sok mindent kell elmondani. Aránylag jó elképzeléssel vágtak neki a színház addigi működésében nem éppen kitaposott útnak. Maugham *Imádok férjhez menni* című vígjátékának gyakran feltűnő zenés változatát adták nem rosszabbul, mint a színházak általában. Következett a *Duna-parti randevúra* keresztelt *Paprikáscsirke* című giccs, a Maugham-vígjáték halvány lenyomataként. S zárja (zárta?) a sort az újvidékinél sokkal jobb sorsra érdemes angol vígjáték, a *Vidám kísértet*. Noél Coward darabja 1947 óta, mikor a Várkonyi Zoltán vezette Művész

Színházban bemutatatták magyarul, siker volt. Itt csúfos bukás. Nem szeretném elvitatni, kinek az „érdeme”, Merő Béla rendező-e vagy a mucsai komédiázást művelő színészeké. Beszéljék meg! Tény viszont, hogy a disztíngvált humorú, minden rálapátolástól kiütéses tízfuszt kapó darab, amely attól lesz neveléses, hogy rém komolyan adják elő, Újvidéken idétlenkedéssé fajul. Botrányosak voltak a ruhák, melyekre, tudjuk, nincs pénz, ám talán a funduszból esetleg más is kitellett volna. Annál is inkább ügyelni kellett volna erre a „csekélységre”, mert ezen a színpadon a színészek szeretik a ruhához igazítani a játékszínt. Persze túlzás lenne azt állítani, hogy csupán a ruhák hibáztathatók azért, mert több szereplő teljesen idiótára vette a figurát (N. Kiss Júlia, Páthy Mátyás, Faragó Edit), s elretentő módon műkedvelősködött. Erről az előadásról írni sem lenne szabad, nehogy bármilyen nyoma maradjon a hamis elképzeléseken alapuló szórakoztatásnak, nehogy folytatása legyen. Bulvárdarab a *Vidám kísértet*, valóban semmit sem akar mondani, de általa mégis lehetne igényesen is szórakoztatni, ahhoz azonban stílusérzék és szakmai önbecsülés is kell. Ha úgy érezték, képtelenek az angol úri világ megjelenítésére, akkor meg miért nem írták át mucsaira, ami – megtartva az alaptörténetet – nem is lett volna nehéz, mindössze a darab lexikáját kellett volna módosítani. Persze ennél sokkal üdvösebb lenne, ha az együttes stílusához, pontosabban képességéhez illőbb darabot tűznének műsorra. Istenem, hány alkalmas mű van Nestroytól erre felé, amely szórakoztató, ugyanakkor pedig több is lehetne annál. Azt hiszem, a színház olyan zsákutcába tévedt, nem a darabválasztással, hanem előadásával, amelyből már csak visszafordulni lehet.

Színész és szerep – Minden rosszban van jó is. Itt van ez a *Vidám kísértet*, ami a totális csőd. Ugyanakkor figyelmeztet arra, amit esetleg más előadásban észre sem vennénk. Hogyan építik fel színészeink a szerepeiket. Illetve: építik-e? Tudom, hogy eluralkodott az a felfogás, mely szerint a szerepépítő színjátszás elavult, kiment a divatból, régimódi; nincs rá szükség. A színésznek előbb tudnia kell tótágast állni, mint szerepet és helyzetet építeni. Felfogás kérdése, csakhogy tótágast néhány évig lehet állni, azután már nehezebb lesz, szerepet felépíteni viszont a pálya végéig kell tudni. Nem árt tehát megtanulni. Sajnos, úgy látszik, akadémiánkon erre nem gondolnak. Ami abból is látszik, hogy a fiatal színészek egyszerűen képtelenek szituációt teremteni, élni benne s jellemet formálni. Legutóbb a különben nyilván tehetséges Szántó Valéria *Vidám kísértet*-beli szerepe kapcsán figyelhettünk fel erre a hiányosságra. Hol a padló alatt van, hol hanggal, gesztussal, mint egy gejzír, elélnk szövik, hogy azután ismét eltűnjön, holott szinte végig a színen van. Vagy mégsem?

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

HÁROM GENERÁCIÓ

Újvidéki kiállítási körkép

A kiállítási idény úgy hozta, hogy egy időben három olyan kiállítás került megrendezésre az újvidéki galériákban, amelyek közül kettőhöz némi személyes élmény is fűz, a harmadikat pedig ugyancsak hozzám közel állónak érzem, a fiatalok évi seregszemléjét ugyanis legalább egy évtizede kísérem figyelemmel abból a (legtöbbször alaptalanul) derűlátó megfontolásból kiindulva, mely szerint nincs szebb kritikusai munka a fiatal művész felfedezésénél. Az ilyen kiállítások esetében a helyzet világos és lovagias: egyrészt van a fiatal művész, aki dolgozott ereje és tehetsége szerint, másfelől van a kritikus, aki mindent méltányolja rátermettsége és műveltsége szerint, s ez így tiszta sor.

A véletlen úgy hozta, hogy e három kiállítás a kortárs vajdasági képzőművészet három generációját is bemutatja. De legalábbis képet nyújt arról, mi mindent tudunk felmutatni még ebben a centrifugális erők irányította napokban.

A Most Galéria Az új Konjović címmel rendezte meg a Mester kiállítását. Egy évvel ezelőtt egy vele készített interjúban Milan Konjović nekem arról mesélt, miért nem érezte jól magát annak idején Párizsban. „Mindinkább hatalmába kerített az az érzés, hogy én nem maradhatok ott, mert nekem itt kell lennem. . . Pontosan tudtam, hogy ha ott maradok, elveszek. Aki itt született, annak itt vannak a gyökerei. És ezt a távoli, szebb, békésebb, gondtalanabb élet ígérete sem tudja eltörölni. . . Ha a sorsába az ember beletörődik, legyen az akár művész is, akkor elveszett. Ha hagyom, hogy rajtam is eluralkodjon ez az egész, képtelen, borzalmas helyzet, akkor ezzel magamnak, de másnak is rossz szolgálatot teszek. Továbbmegyek, nem hagyom magam kizökkenteni, folytatom azt, amit tennem kell”, mondta. Tette hát, amit tennie kellett, s lám, mindenek ellenére van még miben gyönyörködni, ebben alighanem mindenki egyetért velem, aki látta Konjović kiállítását, a „bizánci”-nak nevezett korszak alkotásait, ezeket a lángoló, tündéri képeket.

Először magam is megmosolyogtam a kiállítás címét. Új Konjović? A kilencvenötödik születésnap és a nyolc évtizednyi folyamatos alkotás után mondhat-e még újat akár a művész is? Nemigen. Ha csak nem az történik, mint jelen esetben: a tehetség kitört és eget kért. Miért nem birkózzon meg a midenséggel, ha mer? Konjović „bizánci” képei nem kevesebbről szólnak, mint az elmúlás feltartóztathatatlan folyamatáról és az élet fenntartás nélküli szeretetéről. Könnyű ezeket a képeket megilletődötten nézni, hiszen már régen belénk ivódtak vitathatatlan értékei. De történt valami ezeken a fanyar, bölcs festményeken. Történt valami, ami új fényben láttatja a híres kékeket, a villogó sárgákat, a semmiből felbukkanó, vészterhes vörösöket, ezeket az aligcsendéleteket, majdnemportrékat, ezt az egész különös festészetet, amelyet jobb híján nem sorolnak sehová. Ebben a történelmileg, erkölcsileg is szétzilált korszakban alkotásainak teherbíró képessége olyan erős lett, hogy hitellel tudósít nemcsak a síkművészet belső problémáiról, hanem az etikus és logikus, de magára hagyott ember érzelmeiről is. A rengeteg bizonytalanság közepette egyfajta bizonyosságot nyújt, amely a mai bizonytalanságok okaira is megadja a maga válaszát.

Amikor jó néhány évvel ezelőtt Tuzlára utaztunk a jugoszláv képzőművészek tizedik kongresszusára, s még aligha sejtette valaki is, hogy ez lesz az utolsó ilyen találkozás, de

azt sem, hogy sokan közülünk akkor látták utoljára a művészetet olyan megható szeretettel befogadó várost, ott, a Jugoszláv Portréképtár termeiben bolyongva meséltem nekem Pavel Čanji, ez a szégyenlős, műveiben rejtőző grafikus arról, hogy ő képes éveik elbélődni egyetlen grafikával, aprólékosan, türelmesen munkálja meg a lemezt, mert számára a művészet megváltás, s mint ilyen, feltétlen alázatot követel. Čanji individuális, intellektuális, képekben elbeszélte magánlíráját a Képzőművészeti Képzőszalonban láthattuk, s alighanem ez volt itt az első olyan kiállítás, amikor ez a képtárnak méltatlanul kis helyiség nem zsúfolttá, hanem meghitté vált a befogadott képektől.

Érzékenyen rebbennek Čanji világot formáló vonalkái, s ettől válnak grafikái ékszer-precizségűekké. A szépen, megszállott türelemmel dolgozó ember oly finom nyomot hagy itt maga után, hogy az már önmagában is közlemény. Nem a történések közvetlen napi tartalmát boncolgatja, mégis életérzése, életérzésünk részévé vált már a nyugtalanság, a veszélytudat permanenssé szerveződése, s ez ott parázslék e végtelen nyugalmat árasztó alkotások mélyén is. Van, aki megretten ettől a felismeréstől, s elragadják víziói, a terméketlen értelmetlenségbe menekül. S van, Čanji is ilyen, aki eközben is a szépség tájait fürkészi, s fölmutatja a vigaszt a kimért időben élő embernek. Látszólag laza asszociációk tengerét kínálja fel a szemlélőnek, amelyek azonban nem is olyan kuszák, csak ki kell hozzájuk keresni a megfejtést tartalmazó kódrendszert. Az apró részletek világa Čanji világa, mondhatnánk dokumentumhitelességűnek is, ha nem tudnánk, hogy részletek pontossága csak eszköz ahhoz, hogy az egész, a látható mögötti láthatatlan érdekében érveljen, hogy az érzelmi élet, az erkölcs torzulásaira hívja fel a figyelmet, vagy éppen ellenkezőleg: a torzult külső mögött a lélek harmóniájának lehetőségére.

A Vajdasági Képzőművészek Egyesületének új tagjait bemutató kiállítások legfőbb kérdése már évek óta az, hogy kit fog kézen a jelen, és ki fogja kézen a jelenét. Megszoktuk, hogy ez a kiállítás biztosít teret a fiatal, pályakezdő művészek kísérleteinek, mint ahogy azt is megszoktuk, hogy igazán eredetivel, frissel nemigen találkozunk, de még csak friss, ki nem érlelt alkotásokkal sem. Az idén, jelen sorok frójának legnagyobb meglepetésére, változni látszott a helyzet. Örömmel, de legalábbis megelégedéssel töltött el, hogy az „újeklektika” hullámát meglövegoló kirajzása csökkenőben, ez az elméletileg kellően felerősített hullám halkulóban van. A jelen persze nem ragadható meg egykönnyen, közelébe jutva egyre bonyolultabb döntések előtt áll mindenki. Legtöbbjüknél csak egy-egy részlet tanúskodik a felkészültségről, a szándékról. A tárlat mégis elérte a célját. Az előző évek lényegesen jobb és nyugodtabb körülményei között produkált bosszantóan divatmajmoló, modoros művecskék után az idej kínálata valóban változatos képet mutat be, s annak fölismeréséhez segít, hogy igazi tehetségek, rendetlenkedni, bohóckodni merők, szellemes ötletgyártók, becsületes munkára képesek, a divatok uszályában érvényesülők sajátos keveréke jelenti a ma fiataljainak művészetét. S így végre helyreállnak az arányok.

NÁRAY Éva

KRÓNIKA

FLORIKA ŠTEFAN ÉS HORVÁTH OTTÓ DÍJAI – A Vajdasági Íróegyesület évi közgyűlésén Florika Štefan költőnek ítelték oda az egyesület életműdíját, míg a legjobb fordításkötet a Horváth Ottó átültetésében megjelent, Pilinszky-verseket tartalmazó *Kráter* lett.

IRODALMI ÉVFORDULÓK – Az idén is több jeles évfordulója lesz mind a jugoszláviai, mind a jugoszláviai magyar irodalomnak. Százötven évvel ezelőtt született Kosta Trifković, a szerb irodalom Sterija és Nušić mellett legjelentősebb vígjátékírója. Az októberre tervezett emlékkünnepség szobrot kap a szülőháza közelében levő, róla elnevezett újvidéki téren, bemutatják több színpadi művét, a Matica srpska, a Vajdasági Színházi Múzeum és a Sterija Játékok pedig együttes tanácskozást szerveznek drámaírói munkásságáról.

Száz éve született Miloš Crnjanski, a szerb irodalom jelentős egyénisége. Műveinek újrakiadásával kívánunk tisztelni emlékének. Csongrádi szülőházán emléktáblát lepleznek le. Crnjanski regényei magyar nyelven eddig is olvashatók voltak, az évfordulóra a Forum Könyvkiadó verseinek válogatását jelenteti meg Ács Károly fordításában.

Ötven éve halt meg Jovan Dučić, a szerb

költészet kimagasló egyénisége. Újvidéken április 6-án nagyszabású irodalmi rendezvényen emlékeznek meg róla.

A száz éve született Szenteleky Kornélra nemcsak a róla elnevezett szivácsi rendezvényen emlékeznek majd a jugoszláviai magyar irodalom. Folyóiratunk tematikus számot szentel munkásságának, a Forum Könyvkiadó pedig a Hagyományok sorozatban folytatja összegyűjtött műveinek megjelentetését. Az 1993-ban kiadásra kerülő kötet az *Isola Bella* című regényét, összegyűjtött novelláit és verseit tartalmazza majd. Ezen kívül Bori Imre szerződést kötött a kiadóval Szenteleky Kornél monográfiájának megírására.

ÚJRAINDEL AZ ÜZENET – Rovatunkban már hírt adtunk az *Üzenet* körüli vitákról, és arról, hogy a folyóirat egy évig nem jelent meg. A szabadkai képviselő-testület 1993-tól Dévavári Zoltánt nevezte ki főszerkesztőnek, a lap kiadását pedig a *7 Nap* helyett a Szabadkai Íróközösségre bízta. Az új szerkesztőbizottság máris megkezdte munkáját. Tagjai: Biacs Antal, Dudás Károly, Kontra Ferenc, Lovas Ildikó, Siflis Zoltán, Szathmári István, Szekeres László és Vajda Gábor. A tervek szerint a folyóirat kéthavonta jelenik meg. Az idei első szám április elejére várható.

- Cseh Márta: Fel vagy föl; felett vagy fölött? (Az e-t ö-vel váltó köznyelvi szabad alternánsok viselkedése a vajdasági magyar nyelvben és lexicológiánk ebből adódó lehetőségei) 158
Miodrag Pavlović: Háború vagy a másik fél megértése (esszé) 165

DOKUMENTUM

- Németh István: Már napok óta... (vers) 168

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Szeli István: Töprengő sorok kultúrtörténetünk félmúltjáról (Kalapis Zoltán: *Betűk és képek*) 170
Silling István: Népi kultúrák összehasonlító vizsgálata (Jung Károly: *Köznapok és legendák*) 175
Toldi Éva: Közéleti és magánemberi élmények (Bogdán József: *Billegések*) 179
Harkai Vass Éva: A líra ez (Imre Flóra: *Merőleges idő; Rondó*) 180
Faragó Kornélia: A szemléleti megélés nyelvén (Nádas Péter: *Talált cetli és más elegyes írások*) 184
Bence Erika: K. és a többiek (Talamon Alfonz: *Gályák Imbrium tengerén*) 186
Sárvári V. Zsuzsa: Szórakoztató olvasmány a földön túli lényekről (Dom Augustin Calmet: *Angyalokról, démonokról, szellemekről, valamint a magyar-, cseh-, morvaországi és sziléziai vámpírokról és kísértetekről*) 188

S z í n h á z

- Gerold László: Színházi napló 190

K é p z ő m ű v é s z e t

- Náray Éva: Három generáció 194

KRÓNIKA

Florika Štefan és Horváth Ottó díjai; Irodalmi évfordulók; Újraindul az
Üzenet 196

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1993. március. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsíroszámlára; előfizetés-kor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 40 000 dinár, fél évre 20 000 dinár. Egyes szám ára 4000, kettős szám ára 8000 dinár; külföldre egy évre 80 000 dinár, fél évre 40 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában

YU ISSN 0350–9079